

ΤΟ ΙΕΡΟΝ ΤΗΣ ΔΩΔΩΝΗΣ

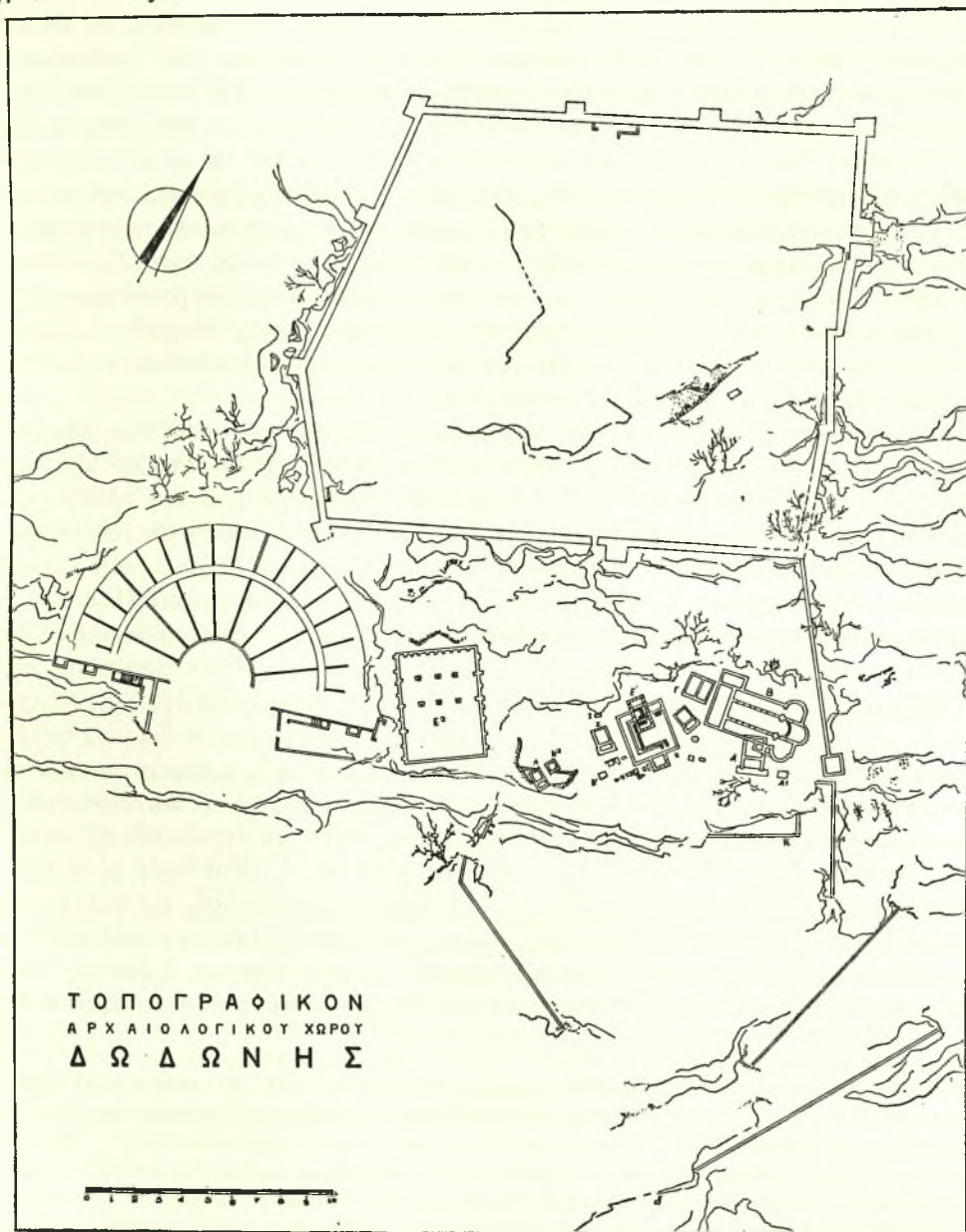
Κατά τὰ ἔτη 1959 - 1960 ἐπανήρχισαν με ἐντονώτερον ρυθμὸν αἱ ἀνασκαφαὶ καὶ αἱ λοιπαὶ ἐργασίαι ἐξωραϊσμοῦ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Δωδώνης, κατόπιν γενναίας χρηματικῆς χορηγίας ἐκ μέρους τῆς Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων, με συνολικὴν δαπάνην 996.000 δραχμῶν. Μετεφέρθη ὕδωρ εἰς τὸν χώρον τοῦ ἱεροῦ ἀπὸ πηγὴν τοῦ Τομάρου, ἐξ ἀποστάσεως 2 χιλιομέτρων περίπου, εἰς δὲ τὴν ἀκρόπολιν κατεσκευάσθη ὕδατοδεξαμενὴ πρὸς ὕδρευσιν τοῦ χώρου. Ἀπεμακρύνθησαν ὅλα τὰ χώματα τῶν παλαιότερων ἀνασκαφῶν ἀπὸ τὸν ἀρχαιολογικὸν χώρον (Πίν. 2 α, β), ἐκαθαρίσθη τὸ γιγαντιαῖον κοῖλον τοῦ θεάτρου ἀπὸ τὰ συντρίμματα καὶ τὰς ἐπιχώσεις (Πίν. 4 α, β), ἀπεκαλύφθη ἡ ὀρχήστρα τοῦ θεάτρου με τὴν σκηνὴν καὶ τὴν πρὸς νότον στοᾶν (Πίν. 6 β, 7) καὶ ἠλευθερώθησαν οἱ ἀναλημματικοὶ τοῖχοι με τοὺς ἐπιβλητικοὺς πύργους τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου (Πίν. 5 α, β). Κατὰ τὴν ἐργασίαν αὐτὴν διεπιστώθη ὅτι εἰς μεταγενεστέραν οἰκοδομικὴν περίοδον, ἥτοι περὶ τὰ τέλη τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος, κατεσκευάσθη με τεχνητὰς ἐπιχώσεις, πρὸ τοῦ δυτικοῦ ἀναλήμματος τοῦ θεάτρου, κεκλιμένον ἐπίπεδον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐτοποθετήθησαν 23 σειραὶ ἐδωλίων, ἀνήκουσαι εἰς τὸ στάδιον, τὸ ὁποῖον ἔχει κατεύθυνσιν Α - Δ¹.

Ὑπὸ τοῦ γράφοντος ἐπερατώθη ἡ μελέτη περὶ τοῦ κυριωτέρου οἰκοδομήματος τοῦ ἱεροῦ Ε¹, τῆς Ἰερᾶς Οἰκίας (Πολύβ. IV 67,3), ἡ ὁποία δημοσιεύεται ἐντὸς ὀλίγου ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα τοῦ 1959. Εἰς τὴν μελέτην αὐτὴν περιλαμβάνονται τὰ πορίσματα τῆς σκαφικῆς ἐρεῦνης κατὰ τὴν περίοδον 1953 - 1954 τοῦ οἰκοδομήματος Ε¹, τὴν ὁποίαν ἐνήργησαν ἀπὸ κοινου ὁ διευθύ-

1. Εἰς τὴν Ἑταιρείαν Ἠπειρ. Μελετῶν, ἡ ὁποία πολλαπλῶς ἤλθεν ἐπικουρος εἰς τὰς ἐργασίας αὐτάς, καὶ εἰς τὸν Πρόεδρόν της, βουλευτὴν κ. Κωνστ. Φρόντζον, ἐκφράζονται θερμαὶ εὐχαριστίαι. Πολλαὶ εὐχαριστίαι ὀφείλονται ἐπίσης εἰς τὴν Νομαρχίαν Ἰωαννίνων, εἰς τὴν VIII Μεραρχίαν Στρατοῦ, ἡ ὁποία ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσίν μας ἐκσκαφέα καὶ μεταφορικὰ μέσα, πρὸς ἀπομάκρυνσιν ὑπὲρ τὰς 8.000 κυβ. μέτρα χωμάτων, καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὴν Κοινότητα Νέου Μαντείου - Δωδώνης καὶ τὸν Πρόεδρόν της κ. Εὐάγγ. Ἰσκον, διότι διὰ προσωπικῆς ἐργασίας τῶν κατοίκων καὶ διὰ δανείου τῆς Κοινότητος ἐκ τοῦ Προγράμματος «Πρόνοια - Ἔργασία» κατέστησαν δυνατὰ ἡ κατασκευὴ ὕδατοδεξαμενῆς ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τῆς Δωδώνης καὶ ἄλλης μικροτέρας πρὸς ὕδρομάστευσιν, ὅπως καὶ ἡ διάνοιξις τάφρου 2 χιλιομέτρων πρὸς τοποθέτησιν τοῦ ὕδραγωγοῦ. Ἐκφράζονται ἐπίσης εὐχαριστίαι εἰς τὴν Ἑταιρείαν Ὀδοποιίας Τσουβαλίδη - Καλογερίδη, ἡ ὁποία ἀνέλαβε τὴν ἐκσκαφὴν καὶ ἀπομάκρυνσιν τῶν χωμάτων τοῦ ἱεροῦ καὶ τοῦ θεάτρου με τιμὴν κατὰ 30 % χαμηλοτέραν τῆς ἐπισήμως καθωρισμένης καὶ μάλιστα κατὰ τὴν θερινὴν περίοδον, ὅτε ἡ διάθεσις μηχανικῶν μέσων δὲν εἶναι εὐχερὴς.

Ὑπὸ τοῦ ΕΟΤ ἀνεγείρεται δυτικῶς τοῦ θεάτρου μικρὸν περίπτερον κατὰ σχέδιον τοῦ Ἠπειρώτου ἀρχιτέκτονος κ. Βασ. Χαρίση, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλονται καὶ ὅλα τὰ δημοσιευόμενα ἐδῶ σχέδια τοῦ ἱεροῦ, πλην τοῦ θεάτρου. Τέλος, ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας ἀπαλλοτριούνται οἱ ἐντὸς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἰδιωτικοὶ ἄγροί, ὥστε νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἀνασκαφὴ καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ χώρου, ὁ ὁποῖος περιεφράχθη ὑπὸ τῆς αὐτῆς Ὑπηρεσίας. Τοιουτοτρόπως διὰ τῶν γενομένων καὶ προβλεπομένων ἐργασιῶν τὸ ἱερόν τῆς Δωδώνης ἀποβαίνει εἰς τῶν ἀξιολογωτέρων ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς Ἑλλάδος.

νων τὴν ἀνασκαφὴν ἀειμνήστου καθηγητῆς Δημ. Εὐαγγελίδης καὶ ὁ γράφων τὰς γραμμὰς αὐτὰς².

Σχέδιον 1. Κάτωρις τοῦ ἱεροῦ

2. Τὸ κύριον ἀνασκαφικὸν ἔργον τοῦ ἀποθανόντος κατὰ μῆνα Νοέμβριον 1960 ἀειμνήστου καθηγητοῦ Δημ. Εὐαγγελίδη ὑπῆρξεν ἡ Δωδώνη. Τούτου τὰ κυριώτερα δημοσιεύματα περιέχονται εἰς ΠΑΕ 1929 σ. 104 - 129, 1930 σ. 52 - 62, σ. 65 - 68, 1931 σ. 83 - 91, 1932 σ. 47 - 52, 1952 σ. 279 ἐξ., 1953 σ. 159 ἐξ., 1954 σ. 279 ἐξ., 1955 σ. 169 ἐξ., 1956, σ. 154 κ. ἐ. Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐργασίας αὐτῆς καὶ ἡ περιγραφή τῶν οἰκοδομημάτων τοῦ ἱεροῦ ἐκτίθενται εἰς γενικὰς γραμμάς ἐνταῦθα³.

Ἡ Ἱερὰ Οἰκία Ε¹. Α' οἰκοδομικὴ περίοδος τοῦ Ἱεροῦ (σχέδ. 1 Ε¹ καὶ σχέδ. 2). Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν 1953 - 1954 διεπιστώθη ὅτι τὸ ἀρχαιότερον οἰκοδόμημα τοῦ ἱεροῦ εἶναι ὁ ναῖσκος, τῶν περὶ τὸ 400 π. Χ. χρόνων, περικλειόμενος ἐντὸς τοῦ τετραγώνου οἰκοδομήματος Ε¹, τὸ ὁποῖον δυνάμεθα μὲ βεβαιότητα νὰ ταυτίσωμεν μὲ τὴν Ἱερὰν Οἰκίαν τοῦ Πολυβίου. Ὁ ναῖσκος, ἐξωτερικῶν διαστάσεων 6.45 X 4.20 μ., μὲ κατεύθυνσιν ἐκ Β πρὸς Ν, ἀποτελεῖται ἀπὸ μικρὸν πρόναον, κλειστὸν εἰς τὴν πρόσοψιν, καὶ ἀπὸ τὸν σηκόν. Τὸ τύμπανον τοῦ ἀετώματος, μήκους 3.11 μ., ὕψους 0.45 μ., χρησιμοποιοῦνθὲν βραδύτερον εἰς τὸ κρηπίδωμα τοῦ μεταγενεστέρου προστύλου τετραστύλου ναοῦ, ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μονοκόμματα τεμάχια⁴. Πρὸς νότον τοῦ ναῖσκου προσετέθη βραδύτερον, περὶ τὸ τρίτον τέταρτον τοῦ 4ου αἰῶνος, ἰσοδομικὸς περίβολος (σχέδ. 2 Α1, Α5, Α6, Α7, Α8, Α9 καὶ σχέδ. 3), πλάτους 11.80 μ., μήκους 13 μ. περίπου, ἔχων κατεύθυνσιν ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς, καὶ εἰσοδὸν ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς.

Β' Οἰκοδομικὴ περίοδος. Ἦδη ὁ Μ. Ἀλέξανδρος, κατ' εἰσήγησιν βεβαίως τῆς Μολοσσίδος μητρὸς τοῦ Ὀλυμπιάδος, ἐκ τῆς βασιλικῆς δυναστείας τῶν Αἰακιδῶν, εἶχε συμπεριλάβει εἰς τὸ πρόγραμμα κατασκευῆς πολυτελῶν ναῶν εἰς ἑξ ἱερὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ τὸ ἱερὸν τῆς Δωδώνης, προτιθέμενος νὰ διαθέσῃ τὸ ὑπέρογκον ποσὸν τῶν 1.500 ταλάντων δι' ἕκαστον ναὸν⁵. Ἀλλὰ τὸ σχέδιον αὐτό, ποῦ ὑπῆρξε καὶ ἐπιδιώξις τῶν Μολοσσῶν Αἰακιδῶν, συνυφασμένη μὲ πολιτικοὺς σκοποὺς, καὶ παρέμεινεν ἀνεκτέλεστον, ἐνεκα τοῦ προώρου θανάτου τοῦ μεγάλου δορικτήτορος, ἐπραγματοποίησεν ὁ βασιλεὺς Πύρρος. Τὸ ἀπλοῦν ἱερὸν μὲ τὸν ναῖσκον καὶ τὸν ἰσοδομικὸν περίβολον προσέλαβε περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου αἰῶνος, κατὰ τὴν περίοδον δηλαδὴ τοῦ Μολοσσοῦ βασιλέως Πύρρου (297 - 272), μνημειακὸν χαρακτηρῆρα, διὰ τῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ ἰσοδομικοῦ περιβόλου μὲ ἄλλον εὐρυχωρότερον, διαστάσεων 20.80 X 19.20 μ., μὲ ἐσωτερικὰς κιονοστοιχίας ἐξ ἰωνικῶν κίωνων, εἰς διάταξιν σχήματος Π, (σχέδ. 2 Β1, Β2, Β3, Β4, β1-β4, σχέδ. 4 καὶ Πίν. 2) καὶ μὲ μικρὰν πρόστασιν πρὸ τῆς εἰσόδου, ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς προσόψεως (Β1 - Β2). Ὅπως καὶ εἰς τὸ ἀπλοῦν τέμενος, οὕτω καὶ εἰς τὸ στωικόν, αἱ ἐσωτερικαὶ τρεῖς κιονοστοιχίαι ἔχουν κατεύθυνσιν ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς· καὶ ἡ μὲν δυτικὴ περιελάμβανε ἐννέα κίονας μὲ ὀκτὼ μετακίονα, ἡ νοτία ἐννέα κίονας μὲ ἐννέα μετακίονα, τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ἐπέχοντος θέσιν δεκάτου κίονος, τέλος δέ, ἡ βόρειος στοὰ, διακοπτομένη ἀπὸ τὸν πρόναον τοῦ ναῖσκου εἰς δύο ἄνισα τμήματα, περιελάμβανε δύο

1954 - 1959, Ἡπειρ. Χρον. 10 (1935) σ. 192 - 260, ΑΕ 1953 - 1954 Α, σ. 99 - 103, 1956 σ. 1 - 13, Ἑλληνικά 15 (1957) σ. 247 ἑξ. Διὰ τὰς παλαιότερας ἀνασκαφὰς βλ. C. Carapanos, Dodone et ses ruines, Paris 1878 (τόμ. 2). Γ. Σωτηριάδην, REG, 1921, σ. 383 ἑξ. ΠΑΕ 1920, σ. 11-12.

3. Σύντομον ἀνασκόπησιν τῶν τελευταίων ἀνασκαφικῶν πορισμάτων παρέχει ἄρθρον τοῦ γράφοντος εἰς τὴν Μεγάλην Ἑλλην. Ἐγκυκλοπαιδεῖαν, ἐκδ. Β' Πυρσοῦ (Συμπλήρωμα), 1960 σ. 756 - 760 (εἰς λ. Δωδώνη). Βλ. καὶ ΑJA 65 (1961) σ. 301 - 302, BCH 84 (1959) σ. 746 - 750. H.P. Drögemüller, Gymnasium 68 (1961) σ. 222 - 226. P. Franke, Die Antiken Münzen von Epirus, Band I, 1961 (Wiesbaden) σ. 27-30. Ὁ ὑπὸ τοῦ E. Dyggve, Dodonaeische Probleme, εἰς Arkæologiske og Kunsthistoriske Afhandlinger, tilegnede F. Poulsen, Kopenhagen 1941, σ. 95 ἑξ., παραλληλισμὸς τοῦ Ε¹ πρὸς τὸ Ἱερὸν τῆς Καλυδῶνος ἀποδεικνύεται ἀβάσιμος.

4. Τὰ τύμπανα δὲν προέρχονται ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀετώματος, ἀλλὰ ἐξ ἀμοτέρων. Ἀνεγνωρίσθησαν ὡς τύμπανα παρὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος τῆς ἀναστηλώσεως Μπούρα.

5. Διόδ. Σικ. XVIII 4, 4 - 5.

καὶ τέσσαρας κίονας ἐκατέρωθεν. Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς ὑπαίθρου αὐλῆς, τοῦ ἀβάτου, παρέμεινεν ἐλευθέρη, διότι ἐκεῖ ὑψοῦτο ἡ ὑψίκομος δρῦς, ἡ κατοικία τοῦ Δωδωναίου Διός, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν ἡσιόδειον ἔκφρασιν (Fragm. 134, Στράβ. VII 7,10), *ναίει δ' ἐν πυθμένι φηγοῦ*. Πράγματι εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἀνευρέθη ἐντὸς τοῦ ἡμιβραχύδους ἐδάφους βαθυτάτη ὀπή (T - T¹), ἡ ὁποία διεισδύει ὑπὸ τὴν θεμελίωσιν τοῦ ἐγγὺς ἀνατολικοῦ τοίχου, εἶναι δὲ προφανῶς ἡ θέσις τὴν ὁποίαν κατεῖχεν ὁ κορμὸς τῆς ἱερᾶς φηγοῦ.

Κατὰ τὴν αὐτὴν οἰκοδομικὴν περίοδον τῶν ἀρχῶν τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος ἀνοικοδομήθησαν ἐπίσης τὰ ἐξῆς λατρευτικὰ κτήρια⁶. Ὁ δωρικός, πρόστυλος τετράστυλος ναὸς Α (σχέδ. 1Α), τὸν ὁποῖον δυνάμεθα μὲ ἀρκετὴν βεβαιότητα νὰ ταυτίσωμεν μὲ τὸν ναὸν τοῦ Ἡρακλέους⁷. Τοῦτου ἡ βόρειος στενὴ πλευρὰ εἰσχωρεῖ ὑπὸ τὸ θεμέλιον τῆς τρικόγγου χριστιανικῆς βασιλικῆς Β. Ὁ τετράστυλος πρόστυλος ἰωνικός ναὸς Γ, ἔχων τὸ ἡμισυ ἀκριβῶς τοῦ πλάτους τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας, ἤτοι 9.65 μ., καὶ μῆκος 9.40 μ., (Πίν. 6α, σχέδ. 1Γ), ἔναντι τῶν διαστάσεων 20.80 X 19.20 μ. ἐκείνης⁸. Ἡ ὑπεράνω τοῦ σωζομένου λιθίνου τοίχου, τοῦ λιθολογήματος, ἀνωδομία ἦτο κατεσκευασμένη μὲ ὠμὰς πλίνθους, στρῶμα τῶν ὁποίων, ἐν μέρει ἐρυθρωπὸν ἀπὸ τὴν ὀπτησιν κατὰ τὴν πυρόλησιν τοῦ ναοῦ ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν (219 π.Χ.), διεπιστώθη ἐπὶ τοῦ διαπέδου τοῦ ναοῦ⁹.

Εἰς τὸ βάθος τοῦ σηκοῦ διατηροῦνται λείψανα πιθανοῦ βάθρου διὰ τὸ ἄγαλμα τῆς θεότητος. Ἐπειδὴ ὑπὸ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως ἀναφέρεται ἤδη κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ

6. Ἡ διατυπωθεῖσα ἀποψις περὶ θησαυρῶν (Δ. Εὐαγγελίδης, Ἡπειρ. Χρον. ἔ.ἀ. σ. 215, Dygge ἔ.ἀ.) πρέπει νὰ ἐγκαταλειφθῇ, ὅχι μόνον διότι μᾶς εἶναι ἄγνωστοι ἐξ ἄλλων ἱερῶν θησαυροὶ τοῦ 3^{ου} αἰῶνος, ἀλλὰ καὶ διότι τρία ἐκ τῶν οἰκοδομημάτων τούτων (Α, Γ, Θ) εἶναι ἀσφαλῶς ναοί· οἱ μὲν ναῖσκοι Γ καὶ Θ διατηροῦν λείψανα βάθρου λατρευτικοῦ ἀγάλματος ἐντὸς τοῦ σηκοῦ, ὁ δὲ Α, ὁ ὁποῖος ἔχει βωμόν πρὸς ἀνατολὰς, εἶναι ἀσφαλῶς ναὸς τοῦ Ἡρακλέους (βλ. ἐπομένην ὑποσημείωσιν).

7. Ἀνεσκάφη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Γ. Σωτηριάδου, REG, ἔ.ἀ., σ. 383 ἐξ. βραδύτερον δὲ ὑπὸ τοῦ Δ. Εὐαγγελίδου, ΠΑΕ 1929 σ. 104 - 108. Ἡρευνήθη ἐκ νέου κατὰ τὸ ἔτος 1955, ΠΑΕ 1955 σ. 168. Τὸ Ἔργον 1955, σ. 55 (ὁ εἰκονιζόμενος ἐνταῦθα ναῖσκος, εἰκ. 21, εἶναι ὁ Α, δυτικῶς τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας, καὶ ὅχι ὁ ναὸς Α). Ἐκ τοῦ ναοῦ τούτου προέρχεται ἀνάγλυφος ἀσβεστολιθικὴ πλάξ (ΠΑΕ 1929 σ. 111 - 112, εἰκ. 4), τὴν ὁποίαν ἀναγνωρίζω ἀσφαλῶς ὡς μετόπην τοῦ δωρικοῦ ναοῦ Α, μὲ παράστασιν τοῦ Ἡρακλέους, ποὺ καταβάλλει τὴν Λερναίαν ὕδραν, καὶ τοῦ Ἰολάου, τοῦ ὁποῖου διακρίνεται πρὸς τὰ δεξιὰ ὁ δεξιὸς μηρός, ἔργον τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος (βλ. καὶ κατωτέρω). Διὰ τῆς λατρείας αὐτῆς, ἡ ὁποία εἰσῆχθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Πύρρου (σχετικῶς περισσότερα εἰς τὴν μελέτην μου, Περί τῶν γενεαλογικῶν μύθων τῶν Μολοσσῶν), ἐξηγεῖται ἡ παρουσία μερικῶν ἀρχαϊστικῶν ἀναγλύφων ἐπὶ χαλκῶν ἐλασμάτων (πτέρυγες θώρακος) μὲ παράστασιν τὴν ἔριν Ἡρακλέους καὶ Ἀπόλλωνος περὶ τοῦ τρίποδος (ΠΑΕ 1930 σ. 67, εἰκ. 10. E. Kunze, Schildbänder, Beil. 9, 2 σ. 116 - 117), καὶ τοῦ Ἡρακλέους μὲ τὸν ταῦρον (Carrapanos, Dodone, πίν. XVI, 1. U. Hausmann, Hellenistische Reliefbecher 1959, σ. 133 - 135, πίν. 53, 1). Περί τῆς χρονολογήσεως τῆς πτέρυγος Καραπάνου εἰς τὴν πρώιμον ἐποχὴν τοῦ Αἰγούστου, τῶν δὲ λοιπῶν μὲ τὴν παράστασιν τῆς ἔριδος εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Φλαβίων ἢ τοῦ Νέρωνος, βλ. U. Hausmann, αὐτ. σ. 134 - 135. Ἀλλὰ τὴν παρουσίαν τόσων ἀφιερωμάτων, τῶν αὐτῶν περίπου χρόνων, ἐξηγεῖ εὐχερέστερον ἡ χρονολόγησις των κατὰ τὸν 3^{ον} π.Χ. αἰ., ὅτε καθιερώθη εἰς Δωδώνην ἡ λατρεία τοῦ ἥρωος. Ἐπίσης χαλκοὺν ἀγάλματιον τοῦ Ἡρακλέους ἐκ Δωδώνης (ὑψους περίπου 0.20 μ.), προκεχωρημένων ἐλληνιστικῶν χρόνων, πρὸ διετίας ἐμφανισθὲν εἰς τὸ ἐμπόριον, περιγράφει ὁ P. Franke, Die Münzen, σ. 155, ὑποσ. 81. Τμῆμα χαλκοῦ ἐλάσματος ἐκ Δωδώνης, μὲ ἔκτυπον κεφαλὴν, ἔργον τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰ. παριστᾷ ἐπίσης τὸν ἥρωα τοῦτον).

8. Τὸ Ἔργον 1958, σ. 90, BCH 83 (1959) σ. 669, JHS 79 (1959) (Archaeology) σ. 12. Ἀνεσκάφη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Δ. Εὐαγγελίδου, ΠΑΕ 1930 σ. 52.

9. Τὸ Ἔργον ἔ.ἀ. σ. 91, BCH, ἔ.ἀ. σ. 669. Ὁ Δ. Εὐαγγελίδης δὲν ἀναφέρει τὰ ἱχνη πυρός, ἀλλὰ ταῦτα ἦσαν ἐμφανῆ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ διαπέδου.

του 4^{ου} αϊ. ἔδος τῆς Διώνης¹⁰, τῆς συνεύνου τοῦ Διός, καὶ ἐπειδὴ ὁ ναὸς οὗτος εὐρίσκειται εἰς ἄμεσον γειτνίασιν πρὸς τὴν Ἱερὰν Οἰκίαν, μετὰ τὴν ὁποίαν συνδέεται καὶ λόγῳ τῶν διαστάσεων τῶν δύο λατρευτικῶν οἰκοδομημάτων, δυνάμεθα νὰ συσχετίσωμεν τὸν ναῖσκον τοῦτον μετὰ τὸ ἱερὸν τῆς Διώνης. Κατὰ τοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους ἄλλωστε διαπιστώνεται ἐπιγραφικῶς ἡ λατρεία καὶ ἄλλων θεοτήτων, ὡς τῆς Δήμητρος καὶ τοῦ Διονύσου¹¹, παραλλήλως πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Ἡρακλέους καὶ τῆς Ἀφροδίτης.

Διὰ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀμφοτέρων τῶν ναῶν τούτων ἐχρησιμοποιήθη ἐγχώριος φλύσχης (ψαμμιτόλιθος), χρώματος φαιοπρασίνου, εὐχερῶς ὑποκείμενος εἰς τὴν ἐπήρειαν τῶν καιρικῶν μεταβολῶν, ἔνεκα τούτου δὲ ἐγκατελείφθη κατὰ τὴν ἐπομένην οἰκοδομικὴν φάσιν τοῦ τέλους τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰ., προτιμηθέντος τοῦ ἐγγχωρίου ἀσβεστολίθου καλῆς ποιότητος. Τρίγλυφοι, γεῖσον καὶ ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη εὐρίσκονται ἐντειχισμένα εἰς τὸν τοῖχον τοῦ σηκοῦ καὶ τοῦ προνάου τοῦ δωρικοῦ ναοῦ Α, ὁ ὁποῖος ἀνοικοδομήθη ἐκ νέου περὶ τὸ τέλος τοῦ 3^{ου} αἰῶνος. Εἰς τὴν περίοδον τῆς βασιλείας τοῦ Πύρρου πιθανῶς ἀνήκει καὶ ὁ πρόστυλος τετράστυλος ἰωνικὸς ναὸς Ζ (σχέδ. 1Ζ, Πίν. 2 καὶ 3β)¹², ἔνεκα τῆς χρησιμοποίησεως καὶ ἐνταῦθα παρομοίου ὕλικου, ψαμμιτικοῦ σχιστολίθου, δυνάμενος ἴσως νὰ σχετισθῇ μετὰ τὸν ναὸν τῆς Ἀφροδίτης, τῆς ὁποίας ἡ λατρεία εἰς Δωδώνην εἶναι εὐλόγος καὶ ἐπιγραφικῶς μαρτυρημένη¹³.

Κατὰ τὴν αὐτὴν οἰκοδομικὴν περίοδον τέλος κατεσκευάσθη τὸ μέγα θέατρον (κατωτέρω σ. 17 ἑξ.) καὶ πιθανώτατα τὸ τεῖχος τῆς ἀκροπόλεως μετὰ τὴν ἰσοδομικὴν τραπεζιόσχημον τοιχοδομίαν, ἡ ὁποία ἐνθυμίζει τὰ ἀναλήμματα καὶ τοὺς πύργους τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου. Ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ἀκροπόλεως διατηρεῖται εἰς πολὺ καλὴν κατάστασιν ἡ κυρία πύλη, μετὰ δύο ὀρθογωνίους πύργους ἐκατέρωθεν¹⁴, ἄλλαι δὲ δύο πύλαι μετὰ ἓνα ἢ δύο πύργους, περὶ τὸ μέσον καὶ κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς νοτίας πλευρᾶς, ὡ-

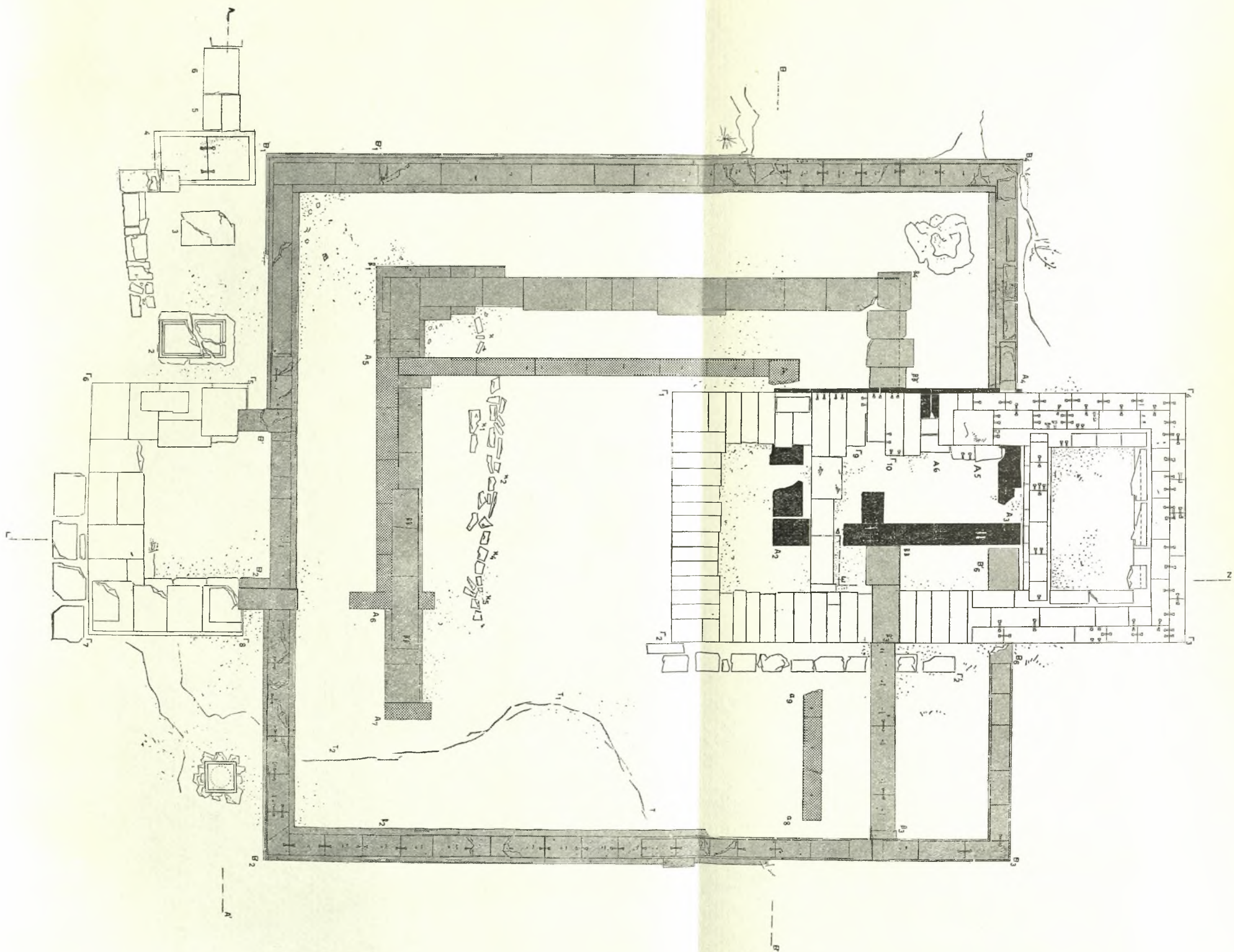
10. Ὑπερείδου, Ὑπὲρ Εὐξενίππου 24 - 25, πρβλ. καὶ Δημοσθ. Κατὰ Μειδίου 53.

11. ΠΑΕ 1929, σ. 127, 10, BCH 53, (1929) σ. 506. P. Franke, Die Münzen, σ. 28, ὑποσ. 9. Εἰς ἐπιγραφὴν χρηστηρίαν ἐπὶ μολυβδίνου ἐλάσματος ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ ναοῦ Α ἀναφέρεται ἀορίστως Δαμάτριον παρὰ τὸ λυμνίον (Τὸ Ἔργον 1955, σ. 57, ΠΑΕ 1955, σ. 172, 62). Ἐκ τῆς αὐτῆς περιοχῆς ἐπίσης προέρχεται ἀνάγλυφος μικρὰ κεφαλὴ Διονύσου ἐπὶ χαλκοῦ ἐλάσματος (Τὸ Ἔργον, ἑ.ἀ., σ. 58) JHS 76 (1956) (Archaeology) σ. 18. Τὴν λατρείαν περισσοτέρων θεοτήτων πρὸ τοῦ τέλους τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος βεβαιώνει ἡ μαρτυρία τοῦ Πολυβίου, ἀναφερομένη εἰς τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἱεροῦ ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν κατὰ τὸ ἔτος 219 π.Χ., καὶ τοὺς ἐν Δωδώνῃ ναοὺς καὶ τὰ τεμένη τῶν θεῶν (Πολύβ. IX 56). Τέλος ἡ ἀνεύρεσις ἐντὸς τοῦ στρώματος περὶ τοῦ ναῖσκου Α πολλῶν πηλίνων εἰδωλίων, ποὺ παριστάνουν γυναικίαν θεότητα μετὰ περιστερὰν (Τὸ Ἔργον 1955, σ. 57, ΠΑΕ 1955 σ. 172), σχετίζεται μετὰ τὴν λατρείαν γυναικείας θεότητος.

12. ΠΑΕ 1930 σ. 54 - 55, εἰκ. 3, 1931 σ. 84, Ἡπειρ. Χρον., ἑ.ἀ., πίν. 1Ζ.

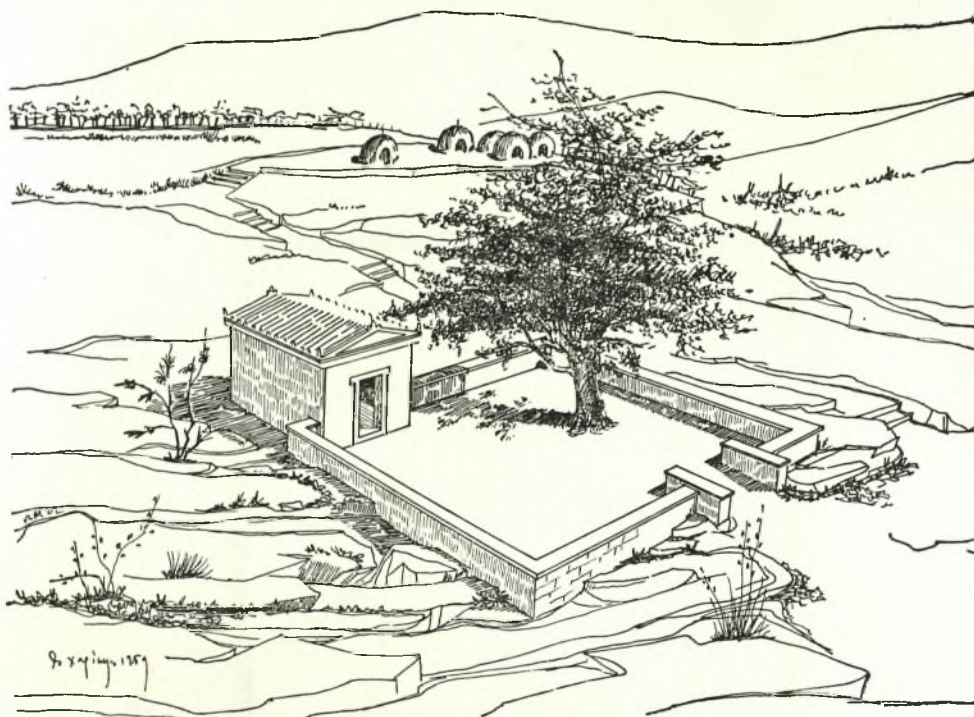
13. Ἀλλὰ ἡ τεχνικὴ τῶν λίθων τῶν ἀναβαθμῶν τοῦ προνάου μετὰ τὴν κατὰ μέτρα ἐργασίαν (ὁ ὁρος ἀπαντᾷ εἰς ἐπιγραφὴν ἐκ Δήλου IE II 2^α(1), 1670, στ. 18), τὴν γραμμωτὴν χάραξιν δηλαδὴ τῆς περιτελείας, εἶναι γνωστὴ εἰς τὴν Δωδώνην περὶ τὸ τέλος τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος (ναῖσκος Θ). Εἰς τὸν 3^{ον} αἰῶνα χρονολογεῖται μικρὸν ἀνάθημα ἐκ χαλκοῦ μετὰ ἀφιερωματικὴν ἐπιγραφὴν, Ὡφελίων Ἀφροδίται ἀνέθηκε, C. Carapanos, Dodone, πίν. XXVI. I. Collitz - Bechtel, SGDI 1372. Τὴν λατρείαν τῆς Ἀφροδίτης ἀμφισβητεῖ ὁ Nilsson, G.Gr. Rel. I², σ. 522, ἀλλὰ ἡ καθιέρωσις εἰς τὴν Δωδώνην κατὰ τὸν 3^{ον} αἰῶνα λατρείας καὶ ἄλλων θεοτήτων (ὑποσ. 11), καθιστᾷ καὶ τὴν λατρείαν αὐτῆς πιθανώτατην. Ἄλλωστε ἡ Ἀφροδίτη εἶναι θυγάτηρ τῆς Διώνης (Ὁμ. Ἰλ. E 370, Εὐρ. Ἑλένη, 1098). Σχετικῶς βλ. καὶ P. Franke, Die Münzen, σ. 28, ὑποσ. 9, σ. 57 καὶ ὑποσ. 28 καὶ σ. 65. Περὶ τῆς λίαν πιθανῆς εἰσαγωγῆς τῆς λατρείας αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Πύρρου ἐκ Σικελίας εἰς τὴν Ἀμβρακίαν, Δωδώνην κ.ά. γίνεται ἐκτενέστερος λόγος εἰς τὴν μνημνευθεῖσαν μελέτην μου περὶ τῶν γενεαλογικῶν μύθων.

14. Τὸ Ἔργον 1955, σ. 58, ΠΑΕ 1955 σ. 173 Δ, πίν. 59, JHS 76 (1956) (Archaeology) σ. 19.

Σχέδ. 2. Κάτωπις τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας Ε1.

δήγουν ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ ἱερὸν (σχέδ. 6)¹⁵, τὸ ὁποῖον παρέμεινε μέχρι τέλους τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος ἀτείχιστον. Ὅταν λοιπὸν οἱ ὑπὸ τὸν Δωρίμαχον Αἰτωλοὶ εἰσέβαλον εἰς τοὺς ἄνω τόπους τῆς Ἡπείρου (Πολύβ. IV 67,3), κατέλαβον αἰφνιδιαστικῶς τὸ ἀφύλακτον ἱερὸν καὶ προέβησαν εἰς λεηλασίας (219 π.Χ.). Κατὰ τὸν Πολύβιον οἱ Αἰτωλοὶ κατέκαυσαν τοὺς ναοὺς τῶν θεῶν καὶ τὰς στοάς, τὴν δὲ Ἱερᾶν Οἰκίαν κατέσκαψαν. Ἡ κατασκα-

Σχέδ. 3. Ἀναπαράστασις τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας κατὰ τὸ β' ἥμισυ τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἱ.

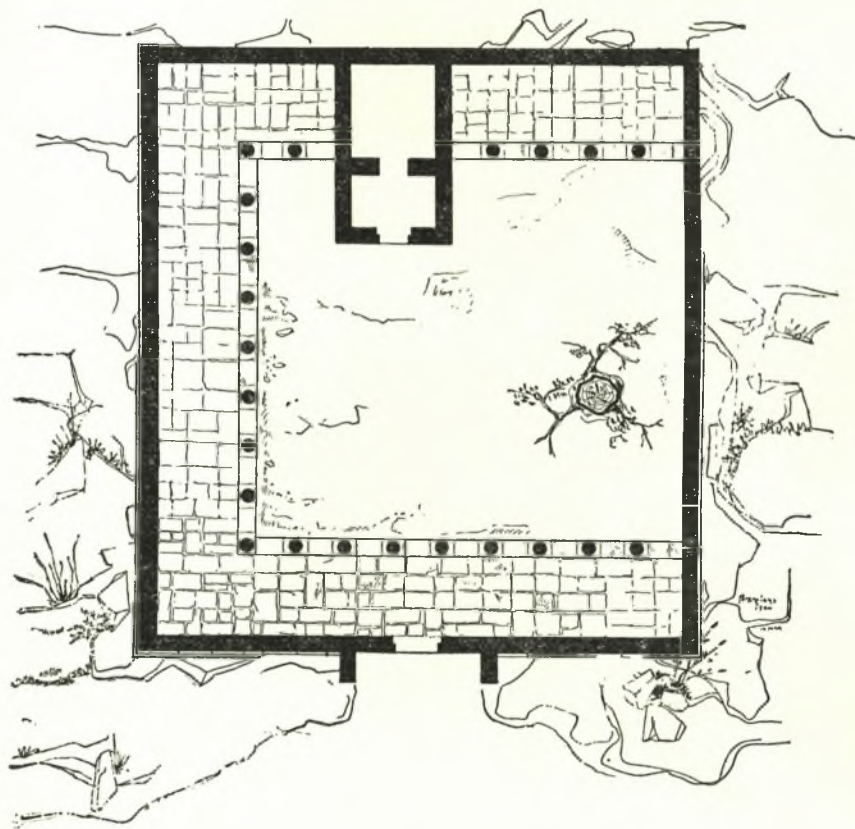
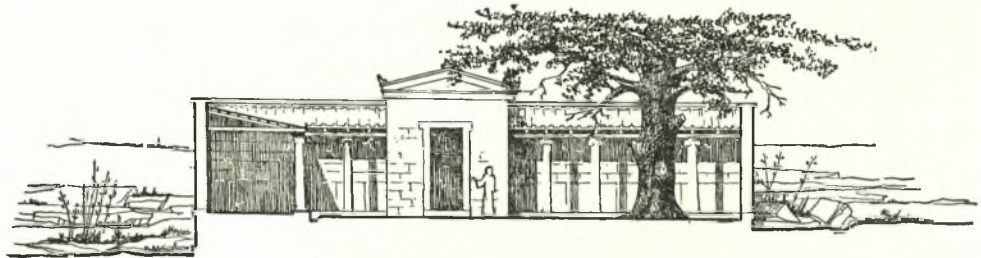
φή τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας (E¹) εἶναι εὐνόητος, διότι ἡ διὰ πυρὸς καταστροφή της συνεπήγετο καὶ τὴν ἐξαφάνισιν τῆς ἐντὸς τῆς αὐλῆς Ἱερᾶς φηγοῦ καὶ τοῦ ναῖσκου¹⁶.

Γ' Οἰκοδομικὴ περίοδος. Μετ' ὀλίγον ὁ Φίλιππος Ε' καὶ οἱ σύμμαχοί του Ἡπειρώται ἀνοικοδόμησαν τὸ ἱερὸν ἀπὸ τὰ λάφυρα ποὺ ἀπεκόμισαν ἀπὸ τὴν λεηλασίαν τοῦ Θέρ-

15. Τὸ Ἔργον, ἔ.ἀ., σ. 58, ΠΑΕ, ἔ.ἀ. σ. 173 Δ. Ἡ νοτιοδυτικὴ πύλη δὲν σημειώνεται εἰς τὸ σχέδιον 1, ὡς ἀποκαλυφθεῖσα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1962, ἀλλὰ μόνον εἰς τὸ σχέδιον 6. Ἡ κατὰ τὴν ΝΑ γωνίαν πύλη προστατεύεται ὑπὸ δύο ὀρθογωνίων πύργων.

16. Κατὰ τὸν Διόδ. Σικελ., Fragm. XXVI 7, ὁ Δωρίμαχος *Τὸ γὰρ περὶ τὴν Δωδώνην μαντεῖον συλήσας ἐνέπρησε τὸ ἱερὸν πλὴν τοῦ σηκοῦ*. Ἡ ἐξαίρεσις τοῦ σηκοῦ (σχέδ. 2 Α1 - Α4) τοῦ οἰκοδομήματος E¹, τὴν ὁποίαν ὁ Πολύβιος δὲν ἀναφέρει, μᾶς εἶναι πλεόν εὐνόητος καὶ ἐξηγεῖ τὴν διὰ τῆς κατασκαφῆς καταστροφὴν του. Προσέτι ἐκ τοῦ Πολυβίου (IV 67,3) προκύπτει ὅτι ἐντὸς τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας ἐφυλάσσοντο τὰ δημόσια ψηφίσματα, τὰ ὁποῖα κατέστρεψαν οἱ Αἰτωλοὶ. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν διεπιστώθη πραγματικῶς ὅτι ἡ Ἱερὰ Οἰκία ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ ὡς ἀρχεῖον, διότι ἐντὸς αὐτῆς καὶ περὶ αὐτὴν ἀνευρέθησαν τὰ πλείστα λίθινα δημόσια ψηφίσματα.

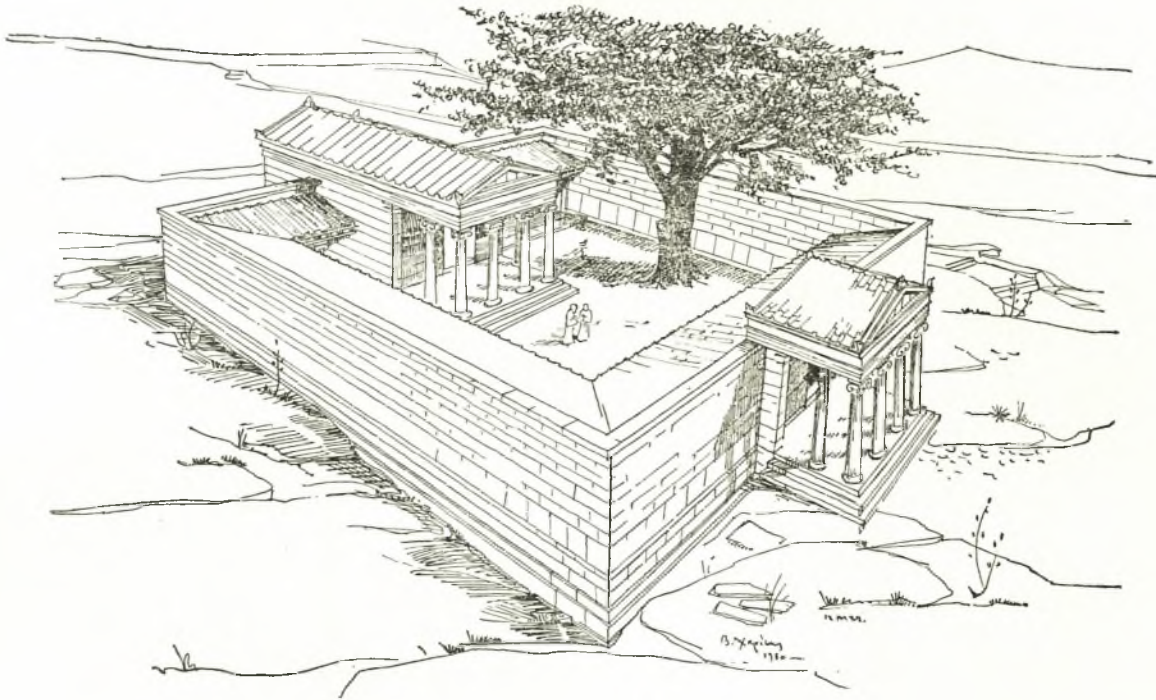
μου¹⁷. Κατὰ τὰς εἰς εὐρείαν κλίμακα γενομένης ἐργασίας κατεσκευάσθη ὁ νέος ναὸς τῆς

Σχέδ. 4. Ἀναπαράστασις κατόψεως καὶ προσόψεως τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας (3ος π.Χ. αἰ.)

17. Περὶ τῶν γεγονότων τοῦ Θέρμου, Πολύβ. V 9,5, πρβλ. καὶ F. Walbank, Philip V of Macedonia 1940, σ. 54 - 55' τοῦ αὐτοῦ, A historical Commentary on Polybius σ. 522, σ. 543 ἐξ. Τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ ἱεροῦ ὑπὸ τοῦ Φιλίππου Ε', τοῦ ὁποίου ἡ σύζυγος Φθία προήρχετο ἐκ τῆς βασιλικῆς δυναστείας τῶν Μολοσσῶν Αἰακιδῶν, ὑπεστήριξε πρῶτος ὁ Α. Mamroth, Z. Num. 42 (1935) σ. 226 - 227, πίν. VI, 4, μέ βάσιν τὰ χαλκᾶ νομίσματα, τὰ ὅποια ἔκοψεν εἰς τὴν Μακεδονίαν ὁ βασιλεὺς περὶ τὸ τέλος τοῦ 3ου αἰ., με παράστασιν ἐπὶ τῆς α' ὄψεως τοῦ Δωδωναίου Διός, στεφανωμένου με στέφανον δρυός, πρβλ. Α. Gaebler, Die antiken Münzen Griechenlands, Maked. III2, σ. 191, 7.

Διώνης Θ, νοτίως τοῦ ἐγκαταλειφθέντος παλαιοῦ ναοῦ Γ, πλησίον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας (σχέδ. 1Θ, Πίν. 2 καὶ 3α), ἰωνικός, πρόστυλος, τετράστυλος ναῖσκος μὲ πρόναον καὶ σηκόν¹⁸. Εἰς τὸ βάθος τούτου διατηρεῖται ὁλόκληρος ἡ θεμελίωσις τῆς ἐπιμήκους βάσεως τοῦ λιθίνου βάθρου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ ἴστατο τὸ ἔδος τῆς Διώνης. Τοῦ ναοῦ τούτου οἱ κίονες ἔχουν λαξευθῇ ἀπὸ κροκαλοπαγῇ ἐγχώριον λίθον ποῦ ἐχρησιμοποιήθη κατὰ τὴν περίοδον αὐτήν. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, ἀνοικοδομήθη ἐκ νέου καὶ ἡ καταστραφεῖσα Ἱερὰ Οἰκία (σχέδ. 2, Πίν. 2). Τὴν θέσιν τοῦ ἀρχαίου ναῖσκου κατέλαβε τώρα ναὸς μεγαλύτερος, ὁ τετράστυλος ἰωνικός, μὲ πρόναον, σηκὸν καὶ ἄδυτον Γ1 - Γ4, προέχον πρὸς βορρᾶν, τὴν δὲ παλαιὰν πρόστασιν ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς ἀντικατέστησε τετράστυλον πρόπυλον μὲ ἰωνικοὺς κίονας καὶ δύο ἀναβαθμοὺς (Γ5 - Γ8).

Σχέδ. 5. Προοπτικὴ ἀναπαράστασις τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας (τέλος 3ου π.Χ. αἰ.)

Πρὸς θεμελίωσιν τοῦ νέου ναοῦ ἐχρησιμοποιήθη δομικὸν ὑλικὸν τοῦ ἀρχαιότερου ναῖσκου, κυρίως δὲ ὀρθογώνιοι λίθοι, προερχόμενοι ἐκ τῶν ἰσοδομικῶν στρώσεων τῶν τοίχων. Αἱ κατασκαφεῖσαι στοαὶ ἀνοικοδομήθησαν ἐκ νέου μὲ μεγαλυτέρας φυσικὰ ἀναλογίας, ὅπως ἀπῆται ὁ μεγαλύτερος πρόστυλος ναός, οἱ δὲ κίονες κατεσκευάσθησαν ἀπὸ ἄσβεστόλιθον καλῆς ποιότητος, ὅμοιον μὲ τῶν ἡμικιόνων τῶν παρόδων τοῦ θεάτρου, ἀλλὰ ἡ διάταξις τῶν στοῶν εἰς σχῆμα Π, μὲ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ἐλευθέραν κιόνων ἔνεκα τῆς ἱερᾶς φηγοῦ (σχέδ. 5) διετηρήθη ἀπαράλλακτος.

Δυτικώτερον, πρὸς ἀνατολὰς τοῦ θεάτρου, κατεσκευάσθη κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον

18. Ἡπ. Χρον. ἔ., ἀ., σ. 215 - 218, εἰκ. 4, πίν. 1Θ καὶ 11β. ΠΑΕ 1954 σ. 189 - 190.

πιθανώτατα ή μεγάλη υπόστυλος αίθουσα E² (σχέδ. 1 E²), έχουσα εις τὸ βορειότερον τμήμα δύο σειρὰς ἐκ τριῶν ἰωνικῶν κίωνων ἐκ τοῦ αὐτοῦ κροκαλοπαγοῦς λίθου, ἐκ τοῦ ὁποίου κατεσκευάσθησαν καὶ οἱ κίονες τοῦ ναῖσκου Θ, ἐπὶ διαφόρου ἐπιπέδου τοποθετημένας. Τὸ μέγαλον τοῦτο οἰκοδόμημα, τοῦ ὁποίου τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους ἐνισχύουν κατ' ἀποστάσεις λίθιναι ἀντηρίδες, ἡρευνήθη δοκιμαστικῶς μόνον ἀπὸ τὸν Καραπάνον καὶ τὸν Δ. Εὐαγγελίδην¹⁹.

Πρὸ τῶν λατρευτικῶν οἰκοδομημάτων σειρὰ ἀφιερωματικῶν βάθρων, τὰ ὁποῖα ἐφερόν ποτε ἀναθήματα, καταλήγει εἰς ἀμβλείαν γωνίαν ἐμπροσθεν τοῦ κυρίως ἱεροῦ τῆς λατρείας, τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας²⁰. Ἡ πρώτη, δυτικῶς τοῦ προπύλου ταύτης, ἐπιμήκης ὀρθογώνιος βάσις στέφεται ὑπὸ κυματίου. Ἐπὶ τῆς προσθίας πλευρᾶς διακρίνονται ἀμυδρῶς ἴχνη ἀφιερωματικῆς ἐπιγραφῆς, [Δ ι ι Ν α (ι)] ω ι καὶ Δ ι ὠ ν α ι²¹. Τὸ βάθρον, θεμελιωθὲν αἰσθητῶς χαμηλότερον τοῦ προπύλου (τέλος 3^{ου} π.Χ. αἰ.), εἶναι ἀρχαιότερον τοῦτου καὶ πρέπει ἐπομένως νὰ χρονολογηθῇ ἐνωρίτερον, πάντως ἐντὸς τοῦ 3^{ου} αἰῶνος, ἔνεκα τῆς μορφῆς τοῦ κυματίου τοῦ βάθρου καὶ τῶν γραμμάτων τῆς ἐπιγραφῆς²².

Δυτικῶς τοῦ ναῖσκου Ζ ἀπεκαλύφθη κατὰ τὸ ἔτος 1955 τὸ ναόσχημον οἰκοδόμημα Λ, ἀποτελούμενον ἀπὸ πρόδομον καὶ σηκὸν (σχέδ. 1Λ). Τοῦτου ἡ ἀμελής κατασκευὴ καὶ ἡ στρωματογραφία μαρτυροῦν τελευταίους ἑλληνιστικοὺς χρόνους ἂν μὴ καὶ ἔτι μεταγενεστέρους²³.

Πρὸς νότον τῶν οἰκοδομημάτων τούτων κατεσκευάσθη βαθμιδωτὸς ἀναλημματικὸς τοίχος Κ, διήκων καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ ἱεροῦ, διὰ τῶν ἀναβαθμῶν τοῦ ὁποίου ἀνήρχετο κανεῖς εἰς τὸ ἄνδρον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εὐρίσκοντο διατεταγμένα ἀμφιθεατρικῶς τὰ οἰκοδομήματα τῆς λατρείας. Τὸ ὅλον ἀρχιτεκτονικὸν συγκρότημα, τὸ ὁποῖον σημειωτέον δὲν ἔχει εἰσέτι πλήρως ἀποκαλυφθῇ, περιεβλήθη κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον μὲ εὐρύχωρον ἰσοδομικὸν περίβολον, μὲ τὸν κύριον ἄξονα προσηρμοσμένον εἰς τὸν μέγαλον ἐκ Β πρὸς Ν ἄξονα τῆς κοιλάδος.

Εἰς τὸ γενικὸν σχεδιογράφημα τοῦ ἱεροῦ (σχέδ. 6) ἐπεδιώξαμεν δοκιμαστικῶς τὴν ἀναπαράστασιν τῆς κατόψεως τοῦ ἱεροῦ περὶ τὰ τέλη τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος καὶ ἐξῆς, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν δεδομένων καὶ τοῦ γενικοῦ σχεδίου κατόψεως κατὰ Καραπάνον²⁴. Παρὰ τοῦ τελευταίου παρελήφθη μόνον ὁ ἐξωτερικὸς περίβολος τοῦ ἱεροῦ, ὁ ὁποῖος σήμερον εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἀφανής, ἐπιχωσθεὶς ἐκ τῆς καλλιεργείας τῶν ἀγρῶν καὶ ἐκ τῶν προσχώσεων. Ἐνεκα τῆς παρουσίας δύο πύργων ἐκατέρωθεν τοῦ προπύλου κατὰ τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ περιβόλου καὶ τῆς γενικῆς διατάξεως τῶν οἰκοδομημάτων τοῦ

19. Dodone, σ. 20 - 21, πίν. III 5 bis. ΠΑΕ 1929 σ. 110 - 11, 1953 σ. 161 - 62. Ἡ βάσις τοῦ ἰωνικοῦ κίονος (αὐτ. εἰκ. 2) προσομοιάζει μὲ ἰωνικὴν βάσιν τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας καὶ τῶν προπύλων τοῦ θεάτρου τοῦ τέλους τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος.

20. Μερικὰ τοιαῦτα βάθρα περιγράφει ὁ Εὐαγγελίδης: Ἡπ. Χρον., ἔ.α., σ. 214 - 215, πίν. I, 1 - 5.

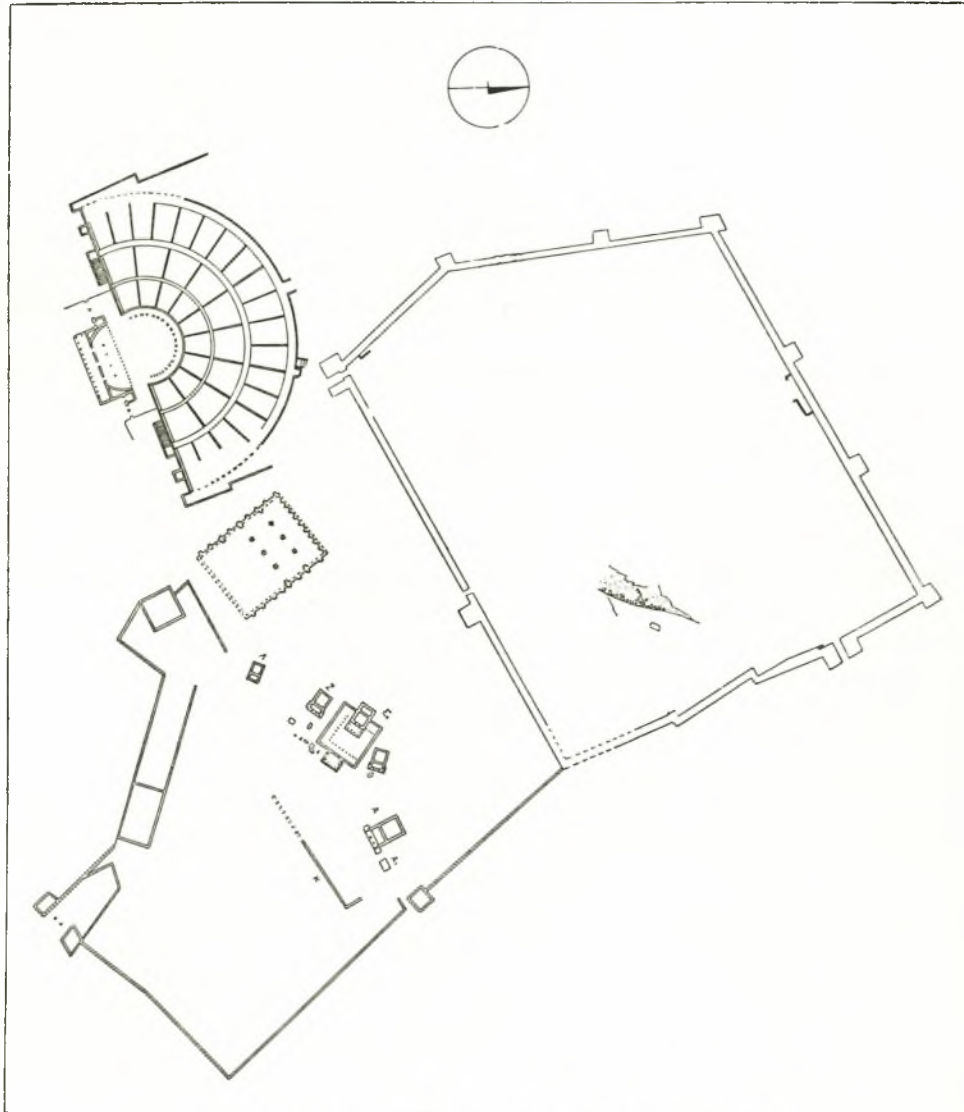
21. Ταύτην πρῶτος παρετήρησεν ὁ P. Franke (BCH 86 (1957) σ. 585) τοῦ αὐτοῦ, Die Münzen, σ. 27, ὑποσ. 3) ἀναγνώσας τὴν λ. Ν Α Ω Ι. Περιγραφὴν τοῦ βάθρου βλ. Δ. Εὐαγγελίδην, Ἡπ. Χρον. ἔ.α., σ. 214.

22. Ὁ Διευθυντὴς τοῦ Γερμ. Ἀρχαιολ. Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν, κ. E. Kunze, εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μὲ πληροφορήσῃ ὅτι ἡ μορφή τοῦ κυματίου τῆς βάσεως αὐτῆς ἀπαντᾷ εἰς Ὀλυμπίαν ἀπὸ τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 4^{ου} αἰ., κατόπιν τῆς διαπιστωθείσης σχέσεως μερικῶν τοιούτων βάθρων μὲ τὸ ἀποκαλυφθὲν Στάδιον.

23. ΠΑΕ 1955, σ. 172, πίν. 58γ (ὁ ναὸς ἐνταῦθα χαρακτηρίζεται μὲ τὸ γράμμα Ξ). Τὸ Ἔργον 1955 σ. 57 (βλ. καὶ ὑποσ. 7).

24. Dodone, πίν. III.

ιεροῦ, δυνάμεθα νά δεχθῶμεν ὅτι ἐνταῦθα εὐρίσκετο ἡ κυρία εἴσοδος αὐτοῦ, τοποθετημένη ἐπὶ τοῦ ἄξονος τῆς πρὸς νότον κοιλάδος, ἡ ὁποία ἀπετέλει καὶ τὴν κυρίαν ὁδὸν ἐπικοινωνίας μετὰ τοὺς ἐκ τῆς νοτίας Ἑλλάδος προσερχομένους προσκυνητάς.

Σχέδ. 6. Κάτοψις τοῦ Ἱεροῦ περὶ τὸ τέλος τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰ.

Ὁ περίβολος οὗτος, ἐνούμενος πρὸς βορρᾶν μετὰ τὴν ΝΑ γωνίαν τοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως καὶ πρὸς ΒΔ πιθανῶς μετὰ τὸ δυτικὸν ἀνάλημμα τοῦ θεάτρου, παρουσιάζει δύο ἀκόμη πύλας, τὴν ἀνατολικῶς τοῦ ναῖσκου Α, μετὰ δύο πύργους ἐκατέρωθεν, καὶ τὴν δυτικὴν, πρὸ τοῦ δυτικοῦ ἀναλήμματος τοῦ θεάτρου. Δύο ἄλλαι πύλαι μετὰ ἓνα ἢ δύο πύργους διεπιστώθησαν, ὡς εἴπομεν, ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς ἀκροπόλεως. Οὕτω τὰ οἰκοδομήματα τῆς λατρείας καὶ τὸ θέατρον περιεκλείσθησαν περὶ τὰ τέλη τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος

έντος ένιαίου περιβόλου με πέντε εισόδους, αναγκαίου εις ιερά εύρισκόμενα πλησίον οικισμού²⁵.

Ἡ διάταξις τῶν λατρευτικῶν οἰκοδομημάτων έντος τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ πλαισίου, τῆς ἀκροπόλεως, τοῦ θεάτρου καί τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβόλου, προδίδει σαφῶς τήν ἐπίδρασιν τοῦ μνημειώδους γειτονικοῦ θεάτρου· διότι ἡ τοξοειδῆς διάταξις τῶν ναῶν, με ἐπίκεντρον τήν ιεράνφηγόν έντος τοῦ ναοῦ τοῦ Διός (E¹), αἱ δύο ἐκατέρωθεν πύλαι, ἡ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ περιβόλου καί ἡ πρὸς νότον τοῦ θεάτρου, ὁ πρὸς νότον ἐγκάρσιος ἀναλημματικός τοῖχος K καί τὸ πρὸς βορρᾶν εὐθύγραμμον καί οὐδέτερον βάθος τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως — ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς λοιπὰς τρεῖς πλευράς τοῦ τείχους με τὰς γωνιώδεις θλάσεις καί τοὺς έννέα πύργους — ἀποτελοῦν σχηματικὴν ἐπανάληψιν τῶν γενικῶν ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων τοῦ θεάτρου, με τὸ ἀμφιθεατρικὸν κοῖλον, τὰς δύο ἐκατέρωθεν παρόδους, τὴν σκηνὴν με τὸ προσκηνιον καί τὸ σκηνικὸν βάθος. Παραπλησίαν ἀρχιτεκτονικὴν διάταξιν δυνάμεθα νὰ ἀνεύρωμεν, ὅπως νομίζω, εἰς τὴν ἄνω ἀκρόπολιν τοῦ Περγάμου.

Προοικοδομικὴ περίοδος. Περί τῆς παλαιότερας τοῦ ἀρχαίου ναῖσκου μορφῆς τοῦ ἱεροῦ οὐδὲν ἀρχιτεκτονικὸν στοιχεῖον προέκυψεν ἀπὸ τὰς ἀνασκαφάς. Ἡ φύσις τῆς λατρείας, ἡ ὁποία εἶχε διαμορφωθῇ κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους, πέριξ τῆς ἱερᾶς φηγοῦ (δενδρολατρείας), δὲν ἀπῆτει βεβαίως ἰδίαν ἀρχιτεκτονικὴν κατασκευήν. Δυνάμεθα ἐπομένως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι, κατ' ἀναλογίαν πρὸς ἄλλα ἑλληνικὰ ἱερά ὑπαίθρου λατρείας, περίβολος πρόχειρος περιέφρασσε καί ἐπροστάτευε παλαιότερον τὸν ἱερὸν χώρον τῆς λατρείας, ἀντικατασταθεὶς κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 4^{ου} αἰῶνος ἀπὸ τὸν ἰσοδομικὸν περίβολον (σχέδ. 3).

Με βάσιν τὴν ἀρχαίαν γραπτὴν παράδοσιν τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος, ὅπως μᾶς διεσώθη ἀπὸ τὴν μεταγενεστέραν γραμματείαν²⁶, καί τὰ κινητὰ εὐρήματα ἀπὸ τὰς ἀνασκαφὰς δυνάμεθα νὰ ἀποκαταστήσωμεν τὴν πρὸ τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος μορφήν τοῦ ὑπαίθρου ἱεροῦ τῆς λατρείας.

Κατὰ τὸν ἀτθιδογράφον Δήμωνα²⁷, συγγράψαντα περὶ τὰ μέσα τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰ., ὁ ναὸς τοῦ Διὸς εἰς τὴν Δωδώνην δὲν ἦτο λίθινος, ἀλλὰ περιεβάλλετο κύκλῳ ὑπὸ πολλῶν χαλκῶν τριπόδων με λέβητας, οἱ ὁποῖοι ἐφήπτοντο μεταξύ των. Ὅσακις ὁ εἰσερχόμενος ἐκρουε ἓνα τῶν λεβήτων τούτων, ὁ ἦχος τοῦ χαλκοῦ, ἔνεκα τῆς ἐπαφῆς καί τῆς συμπαθείας τοῦ μετάλλου, μετεδίδετο εἰς ὅλους τοὺς λέβητας ἀκαταπαύστως καί δὲν ἔληγε, ἐκτὸς ἐὰν κανεὶς ἠγγίξεν ἓνα τῶν λεβήτων. Ἐκ τοῦ φαινομένου τούτου παρέμεινε κατὰ τὴν ἀρχαιότητα παροιμιώδης φράσις, *Δωδωναῖον χαλκεῖον, ἐπὶ τῶν ἀκαταπαύστως καί πολλὰ λαλούντων*²⁸. Ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη, ὅμως, ποὺ συνέγραψε κατὰ τὴν περίοδον 335 -323 π.Χ., τὸν ἀτθιδογράφον Φιλόχορον (τέλος 4^{ου} αἰ.), τὸν Πολέμωνα (2^{ου} π.Χ. αἰ.) καί ἄλλους, ἐλέγχεται ἡ εἰδησις τοῦ Δήμωνος ἀνακριβής, διότι κατ' αὐτοὺς δὲν ὑπῆρχον πολ-

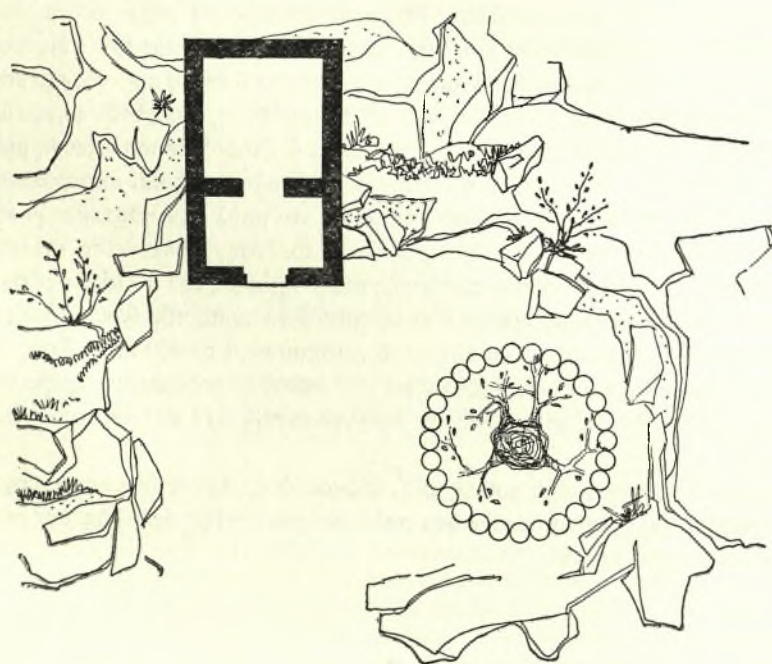
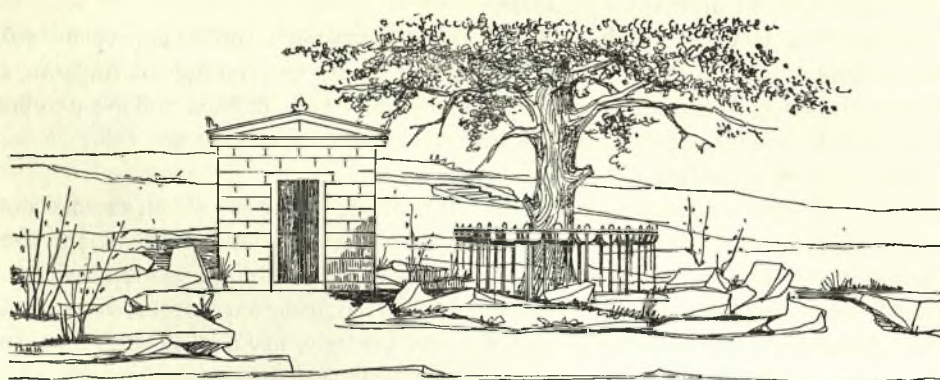
25. Περί τῆς ἀνάγκης περιφράξεως τῶν ἱερῶν πλησίον κατοικημένων χώρων βλ. Ἱ. Κοντήν, Τὸ Ἱερὸν τῆς Ὀλυμπίας κατὰ τὸν Δ π.Χ. αἰῶνα, 1958 σ. 57 κ. ἑ.

26. Δήμων, Ἀριστοτέλης, Φιλόχορος, Μένανδρος, Καλλιμάχος, Πολέμων, παρὰ Στεφ. Βυζ. ἐν λ. *Δωδώνη*, Σουίδα ἐν λ. *Δωδωναῖον χαλκεῖον*, Serv. εἰς Verg. Aen. III 466, Εὐστ. εἰς Ὀμήρ. Ὀδύσσ. ξ 327, Νόννος εἰς Γρηγ. Ναζ. V 32, Patrol. Graec. Migne, XXXVI, 1045 A, Ἀποστόλ. VI 43, Στράβ. VII, Fr. 3, Φιλόστρ. Εἰκ. II 33, Καλλιμ., Ὕμνος εἰς Δῆλ. 286, Μένανδρ. ἐν Ἀρρηφ. ἢ Αὐλητριδί.

27. Serv. ξ.ά., Ἀποστόλ. ξ.ά., Στ. Βυζ. ξ.ά., Σουίδ. ξ.ά., Εὐστ. ξ.ά.

28. Ἀποστόλ. ξ.ά., Στέφ. Βυζ. ξ.ά.

λοιὶ λήβητες εἰς τὸ ἱερόν, ἀλλὰ κάποια συσκευή, ἀφιέρωμα τῶν Κερκυραίων, ἀποτελουμένη ἀπὸ δύο κίονας²⁹. Ἐπὶ τοῦ ἐνὸς ἴστατο χαλκοῦς ἀνδριάς παιδός, πὺν ἐκράτει μᾶστιγα μὲ τρεῖς ἀλύσους ἐκ χαλκῶν ἀστραγάλων, ἐπὶ δὲ τοῦ ἄλλου κίονος λήβης χαλκοῦς.

Σχέδ. 7. Ἀναπαράστασις τῆς κατόψεως καὶ προσόψεως τοῦ ναῖσκου κατὰ τὸ α' ἡμισυ τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰ.

29. Στράβ. ξ.ά. Στέφ. Βυζ. αὐτ. Σουίδ. ξ.ά.

Πνέοντος τοῦ ἀνέμου, αἱ αἰωρούμεναι ἄλυστοι ἔκρουον τὸν λέβητα, παράγουσαι ἤχον συνεχῇ καὶ ἑναρμόνιον. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὰς ἀρχαίας εἰδήσεις ἡ πνοή τοῦ ἀνέμου ἦτο ἀδιάλειπτος εἰς τὴν Δωδώνην³⁰, ἐπεκράτησε παροιμιώδης φράσις, *μάστιξ Κορκυραίων*, ταυτόσημος πρὸς τὸ *Δωδωναῖον χαλκεῖον*.

Ἦδη πρὸ 60 ἐτῶν ὁ Α.Β. Cook συνήγαγε, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω μαρτυριῶν, πολύτιμα συμπεράσματα³¹. Κατ' αὐτὸν μεταξὺ τῶν χρόνων τῆς συγγραφῆς τοῦ Δήμωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἦτοι κατὰ τὸ τρίτον τέταρτον τοῦ 4^{ου} αἰ., ἐπῆλθε σοβαρὰ μεταβολὴ εἰς τὴν μορφήν τοῦ ἱεροῦ διὰ τῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ ἐκ τριπόδων καὶ λεβήτων περιβόλου μὲ λιθίνην κατασκευὴν.

Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν πράγματι προέκυψεν ὅτι περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 4^{ου} αἰ. κατεσκευάσθη ὁ μικρὸς ναῖσκος πρὸς στέγασιν τῶν πολυτίμων ἀφιερωμάτων καὶ ἐνδεχομένων τὸ ἄγαλμα τοῦ Διὸς καὶ τῆς Διώνης, βραδύτερον δέ, πάντως ἐντὸς τοῦ 4^{ου} αἰ., προστετέθη πρὸς νότον τοῦ ναῖσκου ὁ ἰσοδομικὸς περίβολος (σχέδ. 3). Προφανῶς ὁ τελευταῖος ἀντικατέστησε τὸν παλαιότατον περίβολον τῶν τριπόδων καὶ λεβήτων, τῶν ὁποίων ὅμως ἡ μαντικὴ σημασία διετηρήθη εἰς τὸ κερκυραϊκὸν ἀνάθημα. Βεβαίως ἡ ἀρχικὴ σημασία τῶν τριπόδων καὶ τῶν λεβήτων δὲν ὑπῆρξε μαντικὴ, ἀλλὰ φυλακτικὴ καὶ ἀποτρόπαιος, διότι ὁ τρίπους καὶ ἰδίως ὁ ἤχος τοῦ χαλκοῦ ἐθεωρεῖτο προφυλακτικὸς, *ἀπελαστικός τῶν μiasμάτων*³². Τῶν ἀντιλήψεων τούτων ἐπιβιώσεις διετηρήθησαν μέχρι σήμερον (κρούσις κώδωνος τῶν ἐκκλησιῶν, οἱ κώδωνες τῶν ζώων, τῶν ἀμφίων τῶν ἱερέων κ.λ.π.). Ἐπειδὴ ἱκανὸς ἀριθμὸς τοιούτων τριπόδων ἀνευρέθη κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Καραπάνου καὶ τοῦ Δ. Εὐαγγελίδου, τῶν ὁποίων τὰ ἀρχαιότερα δείγματα ἀνέρχονται μέχρι τοῦ τέλους τῶν γεωμετρικῶν χρόνων, ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀρχαιολογικῶς ἡ μαρτυρία τοῦ Δήμωνος.

Δυνάμεθα λοιπὸν ὡς ἐξῆς νὰ φαντασθῶμεν τὴν μορφήν τοῦ ἱεροῦ πρὸ τῆς κατασκευῆς τοῦ ἰσοδομικοῦ περιβόλου. Περὶ τὸ τέλος τοῦ 8^{ου} π.Χ. αἰῶνος, ὁ περὶ τὴν φηγὸν ἄβατος χώρος, εἰς τὰς ρίζας τῆς ὁποίας ἐπιστεύετο ὅτι ἐνῴκει ὁ Ζεὺς³³, ἐπροστατεύθη διὰ χαλκῶν τριπόδων μὲ λέβητας, τῶν ὁποίων ἡ σημασία ἦτο φυλακτικὴ καὶ ἀποτρόπαιος. Ἡ ἀρχαϊκὴ μορφή τοῦ ἐκ τριπόδων περιβόλου διετηρήθη καὶ μετὰ τὴν κατασκευὴν περὶ τὸ τέλος τοῦ 5^{ου} ἢ ἀρχὰς τοῦ 4^{ου} αἰῶνος τοῦ μικροῦ ναῖσκου, ἐκσυγχρονισθεῖσα τελικῶς διὰ τοῦ λιθίνου ἰσοδομικοῦ περιβόλου περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 4^{ου} αἰῶνος (σχέδ. 3).

Ἀλλὰ παρὰ ταῦτα ὁ ἀρχέγονος πυρὴν τοῦ ἐκ τριπόδων πέριξ τῆς ἱερᾶς δρυὸς ἱεροῦ διετηρήθη βασικῶς καὶ μετὰ τὴν προσθήκην τοῦ ναῖσκου περὶ τὸ 400 π.Χ., ὅπως ἐπίσης καὶ μετὰ τὴν ἀντικατάστασιν τῶν τριπόδων μὲ τὸν ἀπλοῦν ἰσοδομικὸν περίβολον καὶ βραδύτερον κατὰ τὸν 3^{ον} π.Χ. αἰῶνα μὲ τὸν ὑψηλὸν περίβολον καὶ τὰς τρεῖς ἰωνικὰς στοὰς ἐσωτερικῶς.

Περὶ τῆς μορφῆς τοῦ ἱεροῦ πρὸ τοῦ 8^{ου} π.Χ. αἰῶνος οὐδεμίαν ἐνδειξιν παρέσχον αἱ ἀνασκαφαί. Ἀσφαλῶς ὅμως αὕτη δὲν θὰ ἦτο πολὺ διάφορος τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τῶν ἀρχαϊκῶν καὶ κλασσικῶν χρόνων.

30. Στέφ. Βυζ. ἔ.ἀ.

31. The gong at Dodona, JHS 21 (1902) σ. 5 - 28· τοῦ αὐτοῦ, Zeus II, σ. 826.

32. Σχόλ. εἰς Θεόκρ. II 35.

33. *Ναίει δ' ἐν πυθμένι φηγοῦ*, Ἡσίοδ. Fr. 134. Πρβλ. καὶ Στραβ. VII 7,10.

Τ Ο Θ Ε Α Τ Ρ Ο Ν

Τὸ θέρος τοῦ ἔτους 1959 ἐπεχειρήθη ὑπὸ τοῦ γράφοντος ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ κοίλου καὶ τῆς ὀρχήστρας τοῦ θεάτρου, ὃ δὲ καθηγητὴς Δ. Εὐαγγελίδης, ὃ ὁποῖος ἦλθε διὰ τελευταίαν φοράν εἰς τὴν Δωδώνην πολὺ βραδύτερον, ἔνεκα τῆς μακρᾶς ἀσθενείας του, εἰς τὴν ὁποίαν τελικῶς ὑπέκυψε, προέβη εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν πρὸ τῶν ἀναλημμάτων τοῦ κοίλου ἐπιχώσεων δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας³⁴. Ἡ πλήρης ἀποχωμάτωσις τούτων ἐπερατώθη τὸ φθινόπωρον τοῦ 1959³⁵, κατὰ δὲ τὸ θέρος τοῦ ἐπομένου ἔτους συνετελέσθη, κατόπιν ἐντολῆς τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας, ἡ προσωρινὴ τοποθέτησις τῶν ἐδωλίων εἰς τὰ δύο κατώτερα διαζώματα καὶ τῶν ἀναβαθμῶν 10 κλιμάκων (Πίν. 4 καὶ 6). Οὕτω κατέστη δυνατὴ ἡ ὀργάνωσις ἐορτῶν εἰς Δωδώνην κατὰ τὴν 5ην καὶ 6ην Αὐγούστου 1960 μὲ πρωτοβουλίαν τῆς Ἑταιρείας Ἑπειρωτικῶν Μελετῶν, κατὰ τὰς ὁποίας ἐδιδάχθησαν ἡ «Ἠλέκτρα» τοῦ Σοφοκλέους καὶ αἱ «Χοηφόροι» τοῦ Αἰσχύλου, ἐνώπιον ἀκροατηρίου ἐξ 7.000 περίπου θεατῶν κατὰ τὴν πρώτην παράστασιν καὶ 10.000 κατὰ τὴν δευτέραν.

Μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ γλύπτου κ. Στέλιου Τριάντη συνεκολλήθησαν τὰ ὑπάρχοντα τεμάχια τῶν ἰωνικῶν ἡμικιονίων τῶν εἰσόδων τῶν δύο παρόδων καὶ τῶν ἡμικιονίων τοῦ λιθίνου προσκηνίου καὶ συνεπληρώθη μὲ τρεῖς νέους θολίτας ἡ κορυφὴ τῆς τοξωτῆς πύλης τῆς σκηνῆς (Πίν. 4 καὶ 8 α). Ἄν καὶ ἡ μελέτη τοῦ μνημειώδους θεάτρου καὶ ἡ σύνταξις τῶν ὀριστικῶν σχεδίων δὲν ἔχουν ἀκόμη συμπληρωθῇ, ἐκρίθη σκόπιμον νὰ δοθῶν ἐδῶ σύντομος περιγραφή του καὶ μερικαὶ κατόψεις τῶν διαφορῶν οἰκοδομικῶν φάσεων, ἕως ὅτου συντελεσθῇ ἡ μελέτη καὶ καταστῇ δυνατὴ ἡ πλήρης καὶ ἀκριβὴς σύνταξις τῶν σχεδίων³⁶.

Τὸ κοῖλον τοῦ θεάτρου εἶναι λαξευμένον ἐντὸς τοῦ νοτιοδυτικοῦ ἄκρου γηλοφοσειρᾶς, βραχίονος τῆς ἀνατολικῆς ὀροσειρᾶς τῆς Μανωλιάσσας - Ἀγ. Νικολάου. Ἡ γηλοφοσειρὰ αὕτη, ἡ ὁποία ἀπετέλει διαχωριστικὴν γραμμὴν μεταξὺ τῶν δύο κυριωτέρων Ἑπειρωτικῶν φύλων, τῶν Μολοσσῶν καὶ τῶν Θεσπρωτῶν, μέχρι τῶν περὶ τὸ 400 π.Χ. χρόνων³⁷, καταλήγει ἥρεμα παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Τομάρου, διατέμνουσα τὴν κοιλάδα εἰς δύο τμήματα. Τὸ βόρειον, πετρώδες καὶ ἄγονον, καλύπτεται ἀπὸ πρίνους καὶ δρύς, τὸ δὲ νότιον, πεδινὸν καὶ εὐφορον, ἐπικοινωνεῖ μὲ τὴν πρὸς νότον κοιλάδα τοῦ ποταμοῦ Λού-

34. Δοκιμαστικὴν ἔρευναν τοῦ θεάτρου ἐνήργησε πρῶτος ὁ Καραπάνος, Dodone, σ. 13 - 16, κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1955 ἠνοιξαμεν μὲ τὸν καθηγ. Δ. Εὐαγγελίδην τάφρον ἀπὸ τοῦ τοίχου τῆς ἀρένας μέχρι περίπου τοῦ νοτίου τοίχου τῆς στοᾶς, ὅτε διεπιστώθη ἡ μετατροπὴ τοῦ θεάτρου εἰς ἀρέναν, ΠΑΕ 1955 σ. 172 - 3, πίν. 59α. Τὸ Ἔργον 1955, σ. 58. Σύντομος περιγραφή τούτου περιλαμβάνεται εἰς τὸ ἄρθρον τοῦ γράφοντος εἰς Μεγ. Ἑλλ. Ἑγκ., ἔ.ἀ., σ. 758, ἐπίσης εἰς BCH 84 (1959) σ. 746 - 750, AJA 64 (1960) σ. 270, πίν. 74, εἰκ. 19 καὶ JHS (Archaeology) 1960 σ. 14, Gymnasium 68 (1961) σ. 225 - 226.

35. Εἰς τὰς ἐργασίας αὐτὰς συμμετέσχε καὶ ἡ πτυχιούχος τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ καὶ Ἱστορικοῦ τμήματος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν δ. Πέπη Κρυστάλλη.

36. Τὰ σχέδια τοῦ θεάτρου ἐξεπὼνῃσε μὲ πολλὴν ἐπιμέλειαν ὁ τριτοετής τότε σπουδαστὴς τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Σχολῆς τοῦ Πολυτεχνείου Ἀθηνῶν Κωνστ. Κυριακόπουλος. Εἰς τὰ σχέδια 8, 9, 12 Γ καὶ 15 ἐπηνέχθησαν μερικαὶ ἀναγκαῖαι προσθήκαι μὲ τὴν βοήθειαν τῆς σπουδαστρίας τοῦ αὐτοῦ Πολυτεχνείου, δ. Λεοντίνης Τσανάκα, μὲ βάσιν τὰ σχέδια Κυριακοπούλου. Τὰ σχέδια 10, 11 καὶ 12 ἐξετέλεσεν ὁ ἀρχιτέκτων Β. Χαρίσης, ὃ ὁποῖος ἀνέλαβε καὶ τὴν μελέτην στερεώσεως τῶν γιγαντιαίων ἀναλημάτων τοῦ θεάτρου.

37. Περὶ τῆς διαχωριστικῆς αὐτῆς γραμμῆς τῶν δύο κυριωτέρων γειτονικῶν φύλων, βλ. Σωτ. Ἰ. Δάκαρη, Ἀρχαιολογικὴς ἔρευνες, Ἀφιέρωμα εἰς τὴν Ἑπειρον 1954 (εἰς μνήμην Χρ. Σούλη) σ. 58 - 62.

ρου καὶ ἀπὸ ἐκεῖ μὲ τὸν Ἀμβρακικὸν διὰ φυσικῆς καὶ ἀνέτου διαβάσεως (Πίν. 4 α). Ἡ διάβασις αὕτη ἀπετέλει κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὴν κυρίαν ἀρτηρίαν ἐπικοινωνίας τοῦ ἱεροῦ μὲ τὴν νοτίαν Ἑλλάδα. Διὰ τὴν ἀποκτήσῃ τὸ κοῖλον τὸ ἀναγκαῖον ὕψος ἐβαθύνθη σημαντικῶς τὸ δάπεδον τῆς βάσεως, ἔνεκα τούτου δὲ ἡ ὀρχήστρα εὐρίσκεται πολὺ χαμηλότερον τῆς ἀρχαίας ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Ἀλλὰ καὶ ὀπισθεν τοῦ στηθαίου τοῦ ἀνωτάτου διαζώματος κατεσκευάσθη μὲ ἀργοὺς λίθους καὶ λατύπην τεχνητὸν ἔξαρμα, τὸ ὁποῖον περιβάλλει ἐξωτερικῶς τὴν κορυφὴν τοῦ κοίλου καὶ ἀποτελεῖ τὸν μεταβατικὸν σύνδεσμον ἀρχιτεκτονήματος καὶ φύσεως (σχέδ. 11) ³⁸.

Ἡ ὅλη εἰκὼν τοῦ θεάτρου, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τὴν κορυφὴν τοῦ κοίλου θεώμενον φαίνεται νὰ κλείνῃ τὴν γραφικὴν κοιλάδα ὡς γιγαντιαία ἀψὶς βυζαντινοῦ ναοῦ, πρὸ τῶν τελευταίων ἐργασιῶν ἔδιδε τὴν ἐντύπωσιν βιαίας καταστροφῆς ἀπὸ φοβερὸν σεισμὸν ἢ ἀπὸ ἐπέμβασιν ἀνθρωπίνων χειρῶν (Πίν. 4 α). Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Καραπάνου ἡ κατάστασις τοῦ κοίλου δὲν φαίνεται ὅτι ἦτο διαφορετικὴ, διότι καὶ τότε τὰ ἐδῶλια κατὰ μέγα μέρος ἦσαν μετακινημένα καὶ ἐσχημάτιζον μᾶζαν συγκεχυμένην ³⁹. Ἦτο δὲ ἡ καταστροφὴ τοῦ κοίλου τοιαύτη, ὥστε ὁ Καραπάνος δὲν ἠδυνήθη νὰ ὑπολογίσῃ παρὰ 49 μόνον σειρὰς ἐδωλίων, ἔναντι 57, καὶ ἓνα ἐνδιάμεσον διάδρομον ἀντὶ δύο. «Τὰ ἐδῶλια», σημειώνει ὁ Δ. Εὐαγγελίδης, «ἔχουν κατολισθῆσαι (ἐκτὸς τμήματος μικροῦ τῆς Δ. πλευρᾶς) ἐκ τῆς ἀρχικῆς τῶν θέσεως καὶ ἔχει ἀποσαθρῶθῇ τὸ ὑπόβαθρον αὐτῶν ἐξ ἀσβεστολίθου κατεσκευασμένον» ⁴⁰. Ἡ φθορὰ τῆς βάσεως τῶν ἐδωλίων ὀφείλεται κυρίως εἰς τὴν ποιότητα τοῦ ἀσβεστολίθου, ὁ ὁποῖος ὑπόκειται εἰς ἀποσάθρωσιν, προσβαλλόμενος εὐχερῶς ἀπὸ τὴν ὑγρασίαν τοῦ ἐδάφους καὶ τὸν πάγον κατὰ τὸν χειμῶνα. Ἐνεκα τούτου τὸ ἀνώτερον δυτικὸν ἡμισυ τμήμα τοῦ κοίλου, τὸ ἐστραμμένον πρὸς ἀνατολὰς καὶ μεσημβρίαν, καὶ ὡς ἐκ τούτου προφυλασσόμενον περισσότερον ἀπὸ τὴν ὑγρασίαν, διατηρεῖται καλύτερον, ἂν καὶ τὰ ἐδῶλια ἔχουν μετακινηθῇ καὶ ἐδῶ. Τὸ γεγονὸς ἄλλωστε ὅτι αἱ τέσσαρες κατώτεραι σειραὶ, ὑπεράνω τοῦ τοίχου τῆς ἀρένας, αἱ ὁποῖαι ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὴν πρόσφατον ἀνασκαφὴν, διετηροῦντο εἰς πολὺ καλυτέραν κατάστασιν, ἀποκλείει τὴν βιαίαν καταστροφὴν τοῦ κοίλου.

Ἐπειδὴ ἡ ἀποσάθρωσις τῆς βάσεως τῶν ἐδωλίων ἐπέφερε τὴν μείωσιν τοῦ ἀρχικοῦ τῶν ὕψους (0.38 μ.) κατὰ 0.10 - 0.15 μ., τὸ ἀπολεσθὲν ὕψος συνεπληρώθη διὰ τῆς προσωρινῆς τοποθετήσεως ὑπὸ τὰ ἐδῶλια ἀργῶν λίθων (Πίν. 6 β, 8 α).

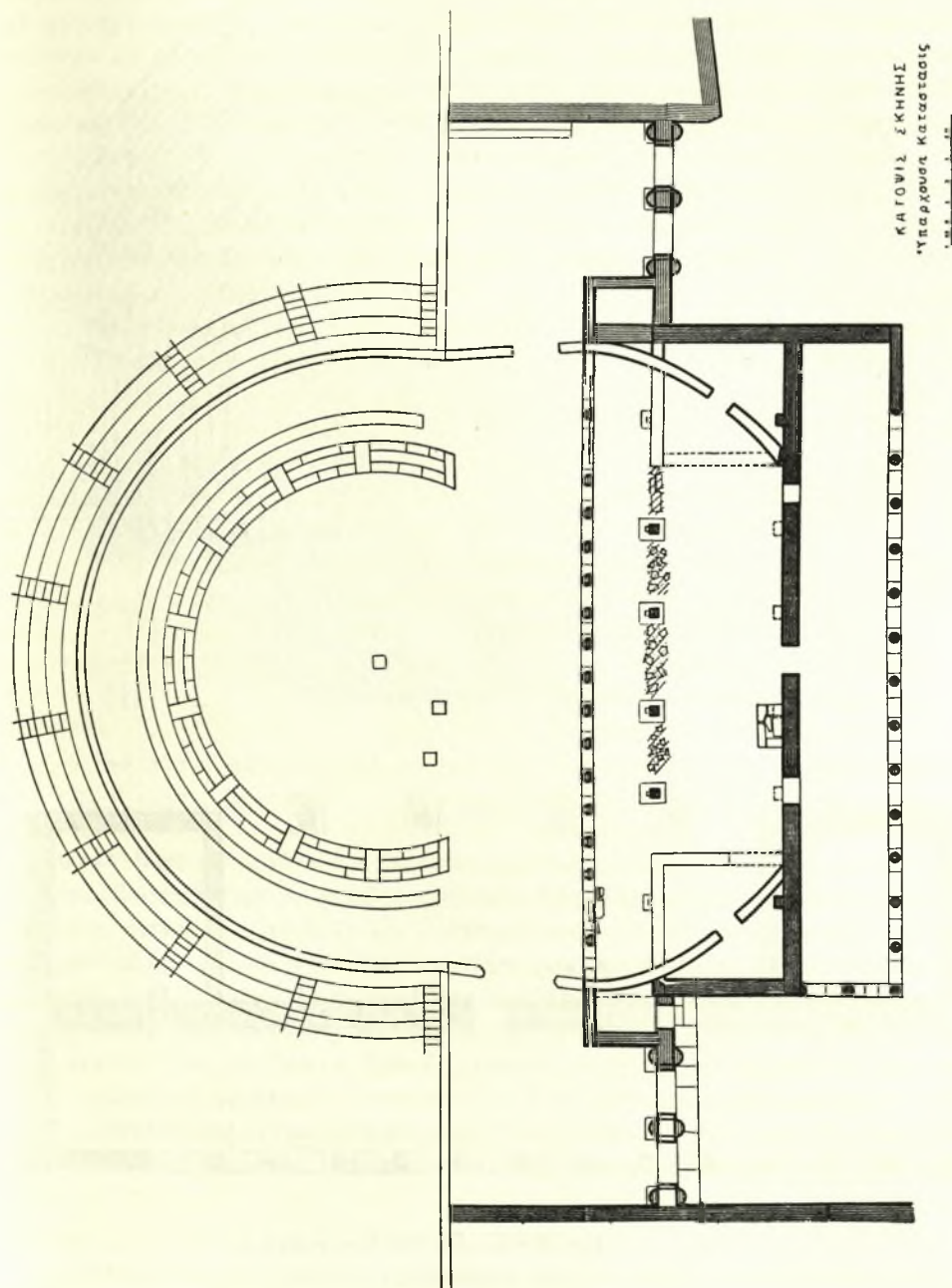
Ἀπὸ τὴν μέχρι σήμερον ἔρευναν προέκυψεν ὅτι ἡ ἀρχικὴ κατασκευὴ τοῦ θεάτρου ἀνέρχεται εἰς τοὺς χρόνους τοῦ βασιλέως Πύρρου (297 - 272 π.Χ.), εἰς τὴν περίοδον δηλαδὴ τῆς πρώτης μεγάλης οἰκοδομικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἱεροῦ, εἶναι δὲ σύγχρονος μὲ τὴν κατασκευὴν τοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως πιθανώτατα, τῶν τετραστύλων προστύλων ναῶν Α, Γ, καὶ τοῦ Ζ πιθανώτατα, καὶ μὲ τὴν μνημειακὴν διαμόρφωσιν τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας Ε¹, διὰ τῆς προσθήκης πέριξ τοῦ κλειστοῦ ναῖσκου τοῦ στωικοῦ περιβλήματος, εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ παλαιότερου ἰσοδομικοῦ τεμένους. Αἱ διάφοροι οἰκοδομικαὶ φάσεις τοῦ θεάτρου περιγράφονται μὲ συντομίαν ἐδῶ.

Πρώτη περίοδος (297 - 272 π.Χ.). Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν κατεσκευάσθησαν τὸ κοῖλον τοῦ θεάτρου μὲ τὰ πυργοειδῆ ἀναλήμματα (Πίν. 5), ἡ ὀρχήστρα εἰς σχῆμα κατὰ τὴν

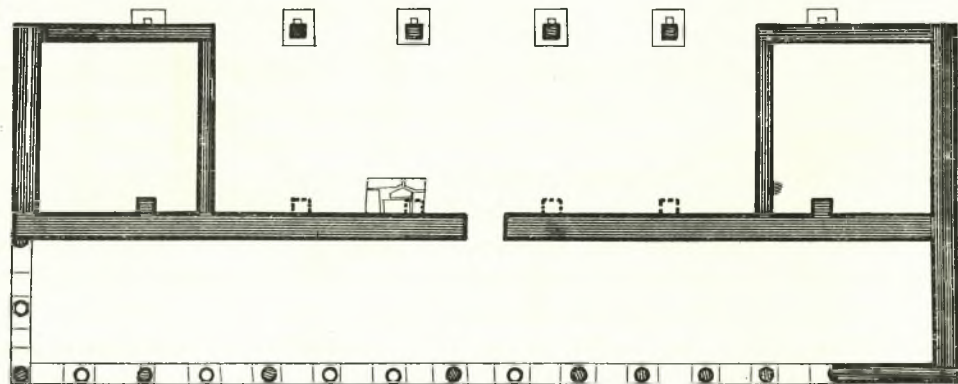
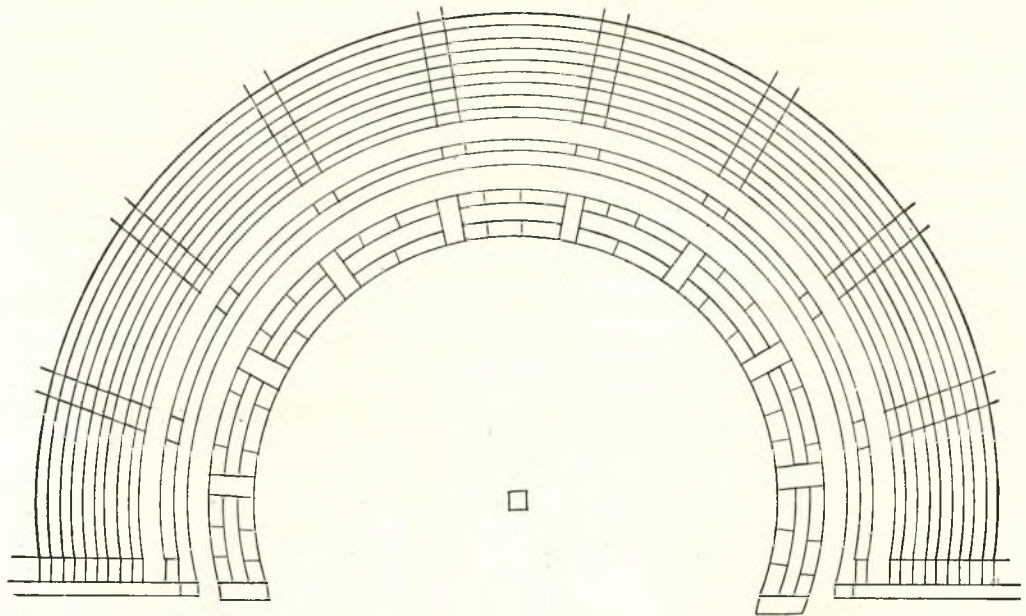
38. Ἀντιθέτως εἰς τὰ ρωμαϊκὰ θέατρα ὁ θεσμός οὗτος καταργεῖται, μὲ τὴν προσθήκην ἐπὶ τοῦ ἄνω διαζώματος στοᾶς. Βλ. W. Zschietzschmann, *Hellas und Rom* 1959 σ. XIX.

39. Dodone, σ. 13.

40. ΠΑΕ 1955 σ. 173.

Σχέδ. 8. Κάτωπις θεάτρου (υπάρχουσα κατάσταση)

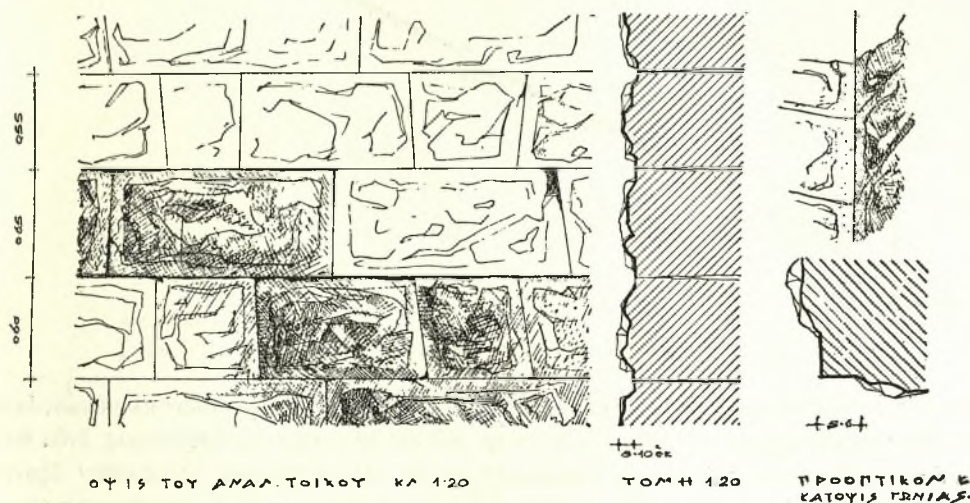
ΚΑΤΟΨΙΣ ΣΚΗΝΗΣ

1^η ΠΕΡΙΘΑΟΣ

Σχέδ. 9. 'Αναπαράστασις κατόψεως τοῦ θεάτρου τῶν ἀρχῶν τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰ.

πλέον τοῦ ἡμικυκλίου (Πίν. 4, 6β), ἡ λιθίνη σκηνὴ μετ' τὴν πρὸς νότον συνεχομένην στοὰν καὶ τὸ ξύλινον προσκηνίον (σχέδ. 8-9, Πίν. 4β, 7, 8α)⁴¹. Οἱ ἀναλημματικοὶ τοῖχοι τοῦ κοίλου ἔχουν κατασκευασθῇ κατ' ἰσοδομικὰς στρώσεις, ὕψους 0.50 - 0.65 μ., μετ' τὴν διαφορὰν ὅτι συχνὰ ἢ μία ἢ καὶ αἱ δύο στεναὶ πλευραὶ τῶν δόμων δὲν εἶναι κάθετοι ἀλλὰ λοξαί, σχηματίζουσαι μετὰς ὁριζοντίας σχῆμα τραπεζίου μετ' ἰσχυρὰν ἔντασιν τῆς ἐπιφανείας καὶ ἀπότομον μείωσιν εἰς τὴν περὶ τοὺς ἄρμους χώραν (Πίν. 5, 11β καὶ σχέδ. 10). Πρὸ τῶν ἀναλημματικῶν τοίχων τῶν δύο νοτίων περάτων τοῦ κοίλου καὶ ἐξωτερικῶς τῶν ὑψηλῶν ἀναλημματικῶν τοίχων ἔχουν κατασκευασθῇ συμμετρικῶς ἀνὰ δύο ὀρθογώνιοι πύργοι καὶ ἀνὰ ἓν μέγαν κλιμακοστάσιον (Πίν. 5), ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἀνθεκτικότητος τῶν τοίχων, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς ἀποφυγὴν τῆς μονοτονίας τῶν μεγάλων ἀναλημματικῶν ἐπιφανειῶν τῆς προσόψεως τοῦ κοίλου.

Σχέδ. 10

Ἐπὶ τοῦ βασικοῦ κύκλου τοῦ θεάτρου, διαμέτρου ἐσωτερικῆς 21.90 μ., ἐξωτερικῆς 22.90 μ., ἔβαιναν ἡ τιμητικὴ σειρὰ τῶν ἐδωλίων, ἡ προεδρία, συγκειμένη ἀπὸ ἀπλᾶ ἐδῶλια μετ' κοίλην κατατομήν (σχέδ. 12 Α). Ὁ βασικὸς κύκλος διαγράφει τόξον κατὰ 1/16 μεγαλύτερον τοῦ ἡμικυκλίου, ἥτοι κατὰ τὸ τόξον μιᾶς κερκίδος, διότι ἡ διάμετρος τοῦτου διέρχεται διὰ τοῦ μέσου τῶν δύο ἀκραίων κερκίδων⁴². Ἡ προέκτασις τοῦ κύκλου τέμνει τὴν πρόσοψιν τοῦ μεταγενεστέρου λιθίνου προσκηνίου εἰς τὸ μέσον ἀκριβῶς τῶν 6ου καὶ 12ου - 13ου μεταξονίων, ἥτοι ἡ χορδὴ τοῦ τέμνοντος τὴν πρόσοψιν τόξου ἰσοῦται πρὸς 6 μεταξόνια καὶ ἐπομένως πρὸς τὸ 1/3 τοῦ ὅλου πλάτους τοῦ προσκηνίου.

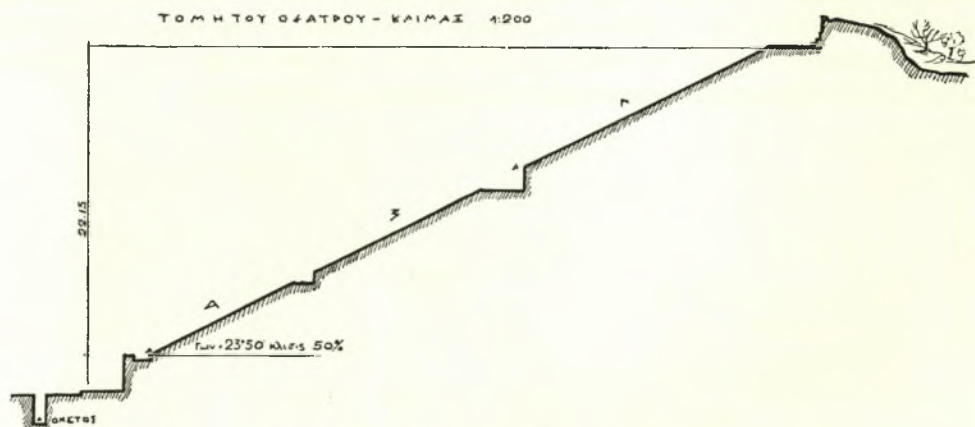
Τὸ τεράστιον κοῖλον (μεγίστη διάμετρος 129 μ., ὕψος ἀπὸ τοῦ βασικοῦ κύκλου μέχρι τοῦ ἀνωτάτου διαζώματος 24.50 μ., γωνία κλίσεως κοίλου 23°50')⁴³ διαιρεῖται διὰ δύο

41. Εἰς τὸ σχέδ. 8 τὰ μετ' βαθύτερον τόνον δηλούμενα τμήματα.

42. Δὲν ἐβεβαιώθη εἰσέτι κατὰ πόσον ὁ βασικὸς κύκλος ἔχει σχῆμα U, κατασκευασθεὶς μετ' περισσώτερα τοῦ ἐνὸς κέντρα, ὅπως π.χ. ὁ βασικὸς κύκλος τοῦ θεάτρου τῆς Ἐπιδαύρου, ἡ ἀποτελεῖ τμήμα κύκλου, ἂποψις πιθανωτέρα.

43. Συμφώνως πρὸς τὰς μετρήσεις τοῦ ἀρχιτέκτονος Β. Χαρίση ἡ κλίσις τοῦ κοίλου ἀπὸ τοῦ βασικοῦ κύκλου μέχρι τῆς κορυφῆς εἶναι ἐνιαία, ἴση πρὸς 50 % (γωνία = 23° 50').

διαζωμάτων εις τρεις ζώνας με 21, 16 και 19 ή 20 σειράς έδωλίων έκαστον, ήτοι έν συνόλφ 56 - 57 (Πίν. 6 β, 8)⁴⁴. Ή βάσις τοϋ κοίλου όπισθεν τής προεδρίας (ιδε κατωτέρω) και ή κορυφή περιβάλλονται επίσης με δύο διαδρόμους. Ύψος έδωλίων 0.38 μ., πλάτος μετά τοϋ όπισθεν διαδρόμου, ό όποιος εισέχει έλαφρώς, 0.76 μ., ύποτεινούσα 0.85 μ. Δέκα κλίμακες ύπέρ τά δύο κατώτερα διαζώματα και 19 εις τó άνω διαιροϋν άκτινοειδώς τó κοίλον άντιστοιχώς εις 9 και 18 κερκίδας, οϋτως ώστε ή μεσαία κερκίς νά εύρίσκεται επί τοϋ κεντρικοϋ άξονος τοϋ κοίλου⁴⁵. Οί άξονες τών 10 κυρίων κλιμάκων δέν συγκλί-

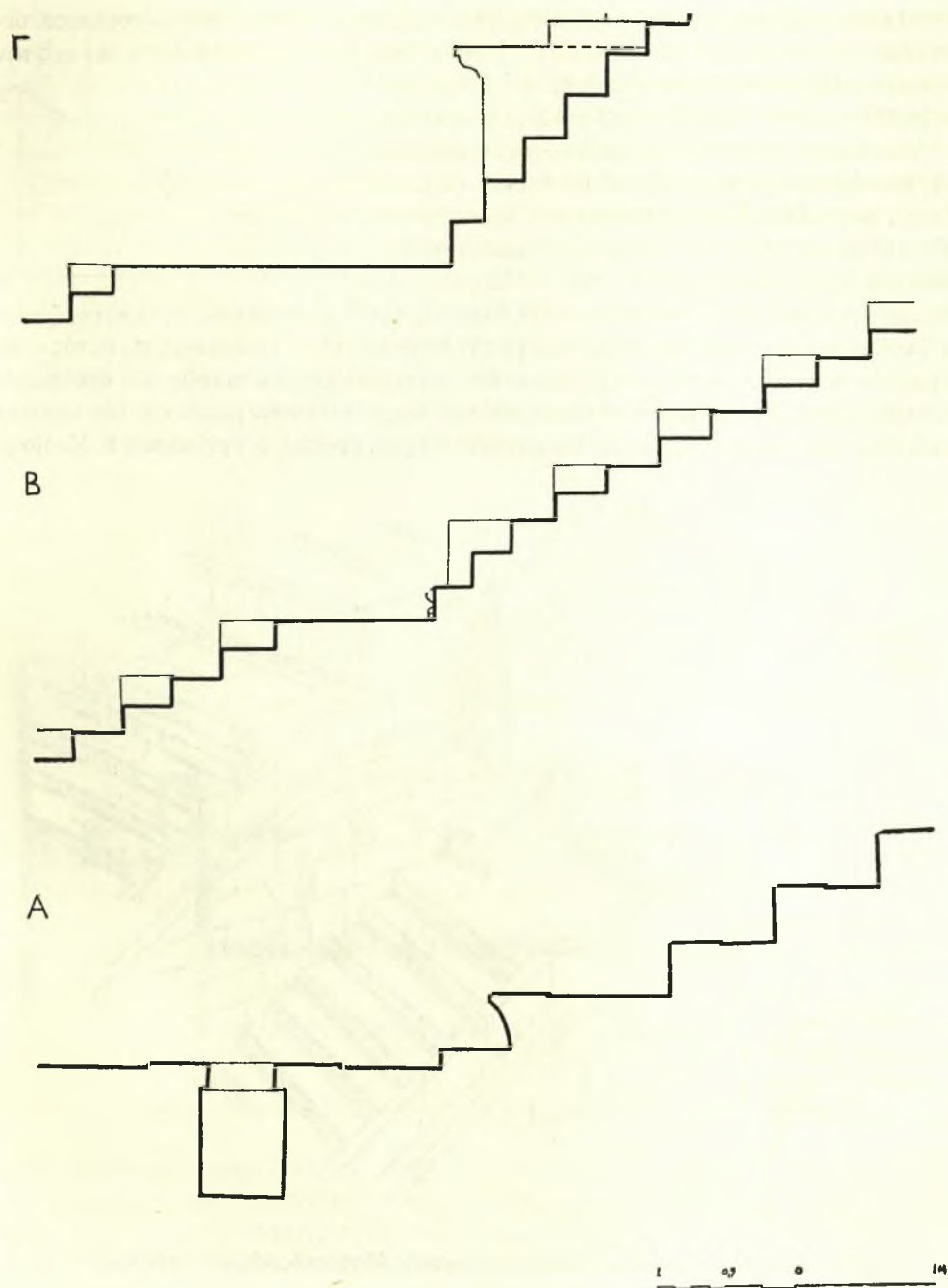
Σχέδ. 11. Τομή τοϋ κοίλου τοϋ θεάτρου

νουν εις τó αϋτό σημείον τής όρχήστρας, αλλά οί μέν τών δύο μεσαίων κλιμάκων, έκατέρωθεν τής κεντρικής κερκίδος, διέρχονται διά τοϋ κέντρου τής όρχήστρας, ένθα διατηρείται τó θεμέλιον τοϋ βωμοϋ (θυμέλης), οί δέ τών τεσσάρων έκατέρωθεν άξονες συναντώνται εις απόστασιν 1.30 μ. περίπου νοτίως τοϋ κέντρου τής όρχήστρας· τέλος τά σημεία συναντήσεως τών άξόνων τής 2ας και 8ης, 1ης και 9ης κλίμακος εύρίσκονται άντιστοιχώς κατά 0.45 και 0.80 μ. νοτιώτερον.

Όπισθεν τής προεδρίας ύπήρχε στενός διάδρομος, πλάτους 0.75μ. περίπου, πρός κυκλοφορίαν τών θεατών εις τó πρώτον διάζωμα, ό όποιος όμως κατηργήθη κατά τήν μετατροπήν τοϋ θεάτρου εις άρέναν (σχέδ. 8). Τοϋ διαδρόμου τούτου αί πλάκες έχρησιμοποιήθησαν πρός κατασκευήν τών τοίχων τής άρένας (Πίν. 4, 6 β, 7, 8). Τήν θέσιν τών πλακών τοϋ διαδρόμου μαρτυρεί ή ίσοπέδωσις τοϋ βράχου όπισθεν τών έδωλίων τής προεδρίας (Πίν. 8β). Αί πλάκες, αί όποίαι άσφαλώς άνήκουν εις τόξον κύκλου, έχουν τραχείαν επιφάνειαν κατά τά δύο άκρα, τά έκατέρωθεν τής προεδρίας και τοϋ πρώτου έδωλίου, τήν δέ μεταξϋ τούτων ζώνην, πλάτους 0.70-0.75 μ., λείαν, ένεκα τής τριβής έκ τής πολυχρονίου χρησιμοποίησεως τοϋ διαδρόμου. Προσέτι τó όρθογώνιον τρίγωνον α β γ, ένθα τó α είναι τó σημείον τής κατακορύφου επί τοϋ βασικοϋ κύκλου τής προσθίας άκμής τοϋ πρώτου έδω-

44. Αρχικώς είχα ύπολογίσει εις τήν άνω ζώνην τοϋ κοίλου 21 σειράς έδωλίων, άντι τών 20, ως φαίνεται, αλλά και τοϋτο δέν είναι βέβαιον, διότι δέν διευκρινήθη άκόμη ή θέσις τοϋ πρώτου έδωλίου ύπεράνω τοϋ δευτέρου διαζώματος (σχέδ. 12Γ).

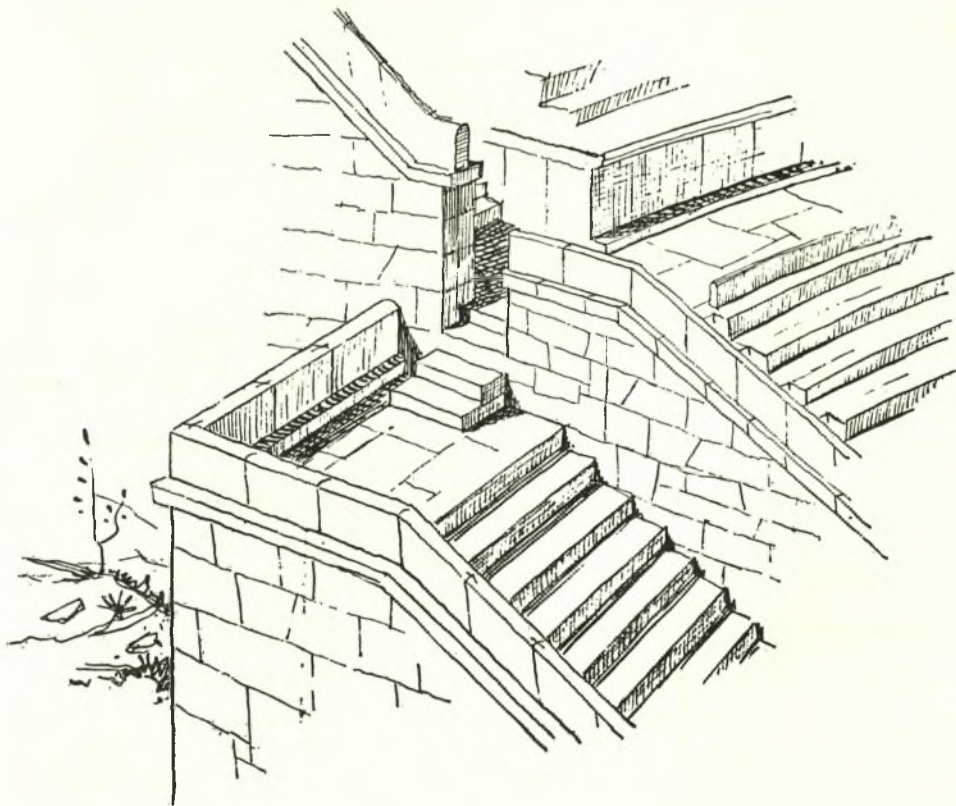
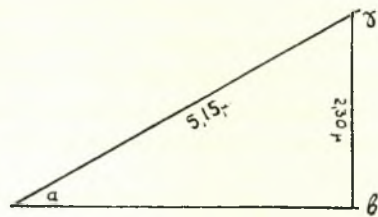
45. Ή περίπτωσις με τήν κλίμακα επί τοϋ κεντρικοϋ άξονος (θέατρον Έπιδαϋρου) είναι σπανιωτέρα (θέατρον Κορίνθου, R. Stillwell, Corinth II (1952) πίν. III).

Σχέδ. 12. Τομαί των Α, Β, Γ διαζωμάτων τοῦ κοίλου

λίου (προεδρίας) και γ ἢ ἄνω προσθία ἀκμή τοῦ σωζομένου ἔκτου ἐδωλίου, ἔχει ὑποτείνουσιν (α γ) ἴσην πρὸς 5,15 μ., ὕψος δὲ (β γ) ἴσον πρὸς 2,30 μ., ὅσον δηλαδὴ τὸ ὕψος τῶν ἑξ πρώτων ἐδωλίων⁴⁶. Ἐπομένως $(α β)^2 = 5,15^2 - 2,30^2 = 26,522 - 5,290 = 21,232$ καὶ $α β = \sqrt{21,232} = 4,60$ μ.

Ἄνευ ὅμως τοῦ ὑποτιθεμένου διαδρόμου ὀπισθεν τῆς προεδρίας τὸ μήκος τῆς αβ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι 3,80 μ., ὅσον δηλαδὴ τὸ ἄθροισμα τοῦ πλάτους τῶν πέντε ἐδωλίων (0,76 X 5), ἐπομένως ἡ προκύπτουσα διαφορά 0,80 μ. ὀφείλεται εἰς τὸν διάδρομον, τοῦ ὁποίου τὴν ὕπαρξιν διεπιστώσαμεν καὶ ἐξ ἄλλων λόγων⁴⁷. Ἡ ἄνοδος εἰς τὴν πρώτην ζώνην τοῦ κοίλου ἐγένετο ἀπὸ τὴν ὀρχήστραν μὲ τὴν βοήθειαν τῶν 10 κλιμάκων, εἰς δὲ τὰς ἀνωτέρας δύο δι' ἰδιαιτέρων λιθίνων κλιμάκων ἀπὸ τὰς παρόδους, ἐξωτερικῶς τῶν ἀναλημμάτων τοῦ κοίλου. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνευρεθέντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ τῶν παρατηρηθέντων λαξευμάτων ἐπὶ τῶν ἀναλημματικῶν τοίχων, προέβη ὁ ἀρχιτέκτων Β. Χαρίσης

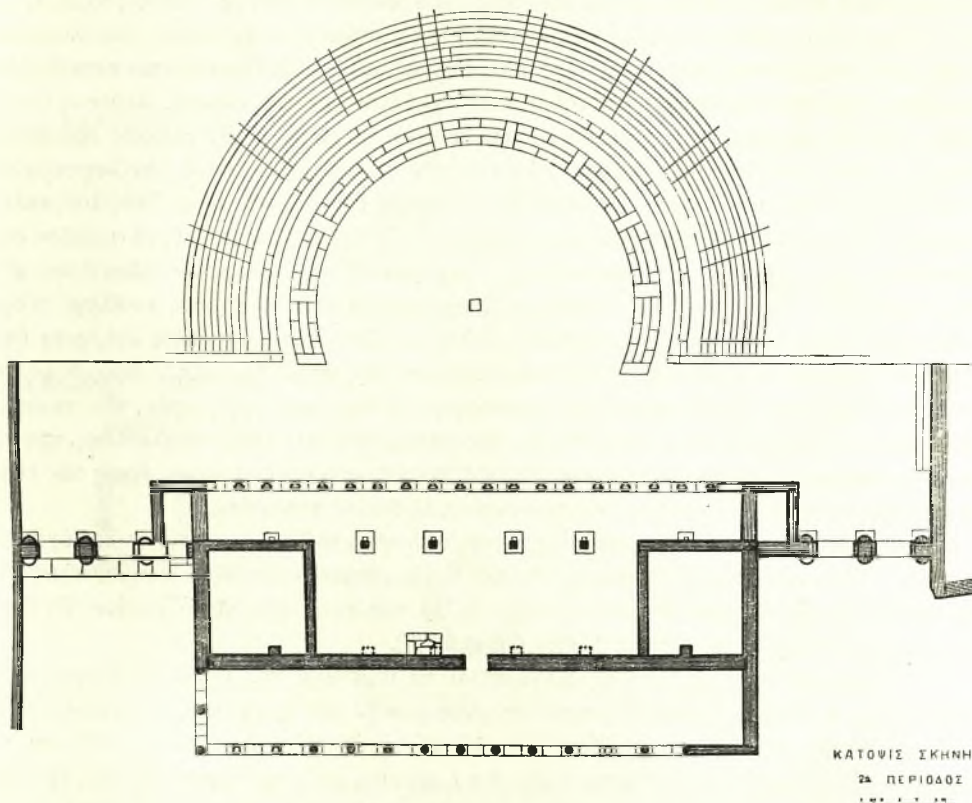
Σχέδ. 13. Ἀπόπειρα ἀναπαραστάσεως τῆς δυτικῆς ἐξωτερικῆς κλίμακος τοῦ κοίλου

46. Ἡ κατακόρυφος βγ, μετρηθεῖσα εἰς διάφορα σημεῖα διὰ χωροβάτου (ἀλφάδι), ἀπέδωσεν ὕψος 2,35 - 2,43 μ.

47. Εἶναι ἄλλωστε εὐνόητος ἡ χρησιμοποίησις κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ τοίχου τῆς ἀρένας τοῦ προχείρου δομικοῦ ὕλικου, ποὺ προήρχετο ἀπὸ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῆς προεδρίας, τῶν ἐδωλίων καὶ τοῦ διαδρόμου. Ἐκ τοῦ ὕλικου τούτου ἔχει κατασκευασθῇ ὁ περὶ τὸ κοῖλον ρωμαϊκὸς τοίχος.

εἰς τὴν γραφικὴν ἀναπαράστασιν τῶν δύο τούτων ἰδιομόρφων λιθίνων κλιμάκων, αἱ ὁποῖαι ὠδήγουν εἰς τὸ μεσαῖον καὶ ἀνώτερον τμήμα τοῦ κοίλου. Τὸ προοπτικὸν σκαρίφημα (σχέδ. 13) ἀναπαριστᾷ τὸν πιθανὸν τρόπον κυκλοφορίας τῶν θεατῶν διὰ τῆς δυτικῆς ἐξωτερικῆς κλίμακος εἰς τὸ δεύτερον διάζωμα καὶ δι' αὐτοῦ εἰς τὸ ἀνώτερον τμήμα τοῦ κοίλου, ἂν καὶ ἡ λύσις αὕτη παρέχει σοβαρὰς δυσχερείας.

Ὑπεράνω τοῦ πρώτου διαζώματος, πλάτους μετὰ τοῦ συνεχομένου ἔδωλιου 1.55μ., ὑψοῦνται ὀρθοστάται, ὕψους 0.48 μ., βαίνοντες ἐπὶ ποδίου μὲ κυμάτιον ἄνω, ὕψους 0.20-21 μ. (σχέδ. 12B, Πίν. 8 α), ὑπεράνω δὲ τοῦ μεσαίου, πλάτους 2.80 μ., ὀρθοστάται ὕψους 1μ., βαίνοντες ἐπὶ ἀπλοῦ ποδίου, ὕψους 0.30-0.31μ., φέροντες ὑπεράνω ἰδίαν ἐπίστε-

Σχέδ. 14. Ἀναπαράστασις κατόψεως θεάτρου τοῦ τέλους τοῦ 3ου π.Χ. αἰ.

ψιν μὲ κυμάτιον, ὕψους 0.20-0.21μ. (σχέδ. 12Γ). Εἰς τὸ ὕψος τῶν ὀρθοστατῶν τοῦ α' διαζώματος (0.48μ.) ἀντιστοιχοῦν δύο ἀναβαθμοὶ τῶν κλιμάκων, ὕψους 0.24μ., ἔναντι τοῦ συνήθους 0.18μ.-0.20μ., καὶ βάθους κανονικοῦ, 0.38μ. περίπου, εἰς δὲ τὸ ὕψος τῶν ὀρθοστατῶν τοῦ β' διαζώματος (1μ.), ἀντιστοιχοῦν τέσσαρες ἀναβαθμοὶ ὕψους 0.25μ., ἀλλὰ μὲ μικρότερον βάθος (0.30μ.). Ὁ ὑπεράνω ἀναβαθμὸς περιορίζεται εἰς 0.22μ. ὕψος, οἱ δὲ ἀνώτεροι ἐπανερχονται εἰς τὸ κανονικὸν τῶν ὕψος, 0.18-0.20μ. Τὸ τελευταῖον ὑπὲρ τὸ κοῖλον διάζωμα, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸ ἀνώτερον πέρασ τοῦτου, πλάτους 3.30μ., ἐκλείετο ἐξωτερικῶς μὲ παρομοίους ὑψηλοὺς ὀρθοστάτας, ὕψους 1.30μ., βαίνοντας ἐπὶ τριβάθμου βάσεως ὕψους 1.10μ. περίπου, καὶ μὲ ἐπίστεψιν μὲ κυμάτιον, συνολικοῦ ὕψους περὶ τὰ 2.60 μέ-

τρα. Τὸ ὀπισθεν τοῦ τριβάθμου ποδίου καὶ τῶν ὀρθοστατῶν ἔξαρμα τοῦ ἐδάφους ἐσχηματίσθη, ὡς εἵπομεν, μὲ τεχνητὴν ἐπίχωσιν μικρῶν λίθων ἀργῶν καὶ λατύπης, ἀναγκαίαν πρὸς στήριξιν τῶν ὀρθοστατῶν καὶ τῆς κορωνίδος (σχέδ. 11). Πρὸς ἀνατολὰς τοῦ κυρίου ἄξονος τοῦ κοίλου ἀπεκαλύφθη ἐσχάτως πλατεῖα εἴσοδος, πλακόστρωτος, ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι παρέμεινεν ἡμιτελής, προοριζομένη διὰ τὴν ἐπικοινωνίαν τῶν θεατῶν ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου μὲ τὸ τρίτον διάζωμα καὶ τὴν ἄνω ζώνην τῶν ἐδωλίων (σχέδ. 6).

Ἡ ὀρχήστρα (σχέδ. 8-9, Πίν. 4 β καὶ 6 β), διαμέτρου (ἐσωτερικῆς) 18.70μ. καὶ ἐξωτερικῆς 19.70μ., διαγράφει ἐπίσης τόξον ὁμόκεντρον, ὡς φαίνεται, πρὸς τὸν βασικὸν κύκλον, κατὰ 1/6 ἐπίσης μεγαλύτερον τοῦ ἡμικυκλίου, περιβάλλεται δὲ διὰ λιθίνου πλαισίου, πλάτους 0.50μ. περίπου, καὶ ἐξωτερικῶς διὰ στενοῦ καὶ βαθέος ὀχετοῦ (σχέδ. 12Α, Πίν. 3 β καὶ 5 β), βάθους 0.92μ., πλάτους ἄνω εἰς τὸ στόμιον 0,48-0.50μ., χαμηλότερον 0.60μ. Κατ' ἀποστάσεις, οὐχὶ ἀπολύτως συμμετρικάς, αἱ ὁποῖαι κυμαίνονται μεταξύ 3.00 ἕως 3.60μ., γεφυρώνεται τὸ ἄνοιγμα τοῦ ὀχετοῦ μὲ ὀκτῶ λιθίνας πλάκας, πλάτους 0,65-0,75μ., διὰ τὰ διευκολύνεται ἡ διάβασις τῶν θεατῶν. Τὰ μεταξύ τῶν πλακῶν τούτων ἀνοίγματα τοῦ ὀχετοῦ ἴσως ἐκαλύπτοντο διὰ κινητῶν σανιδωμάτων κατὰ τὴν λειτουργίαν τοῦ θεάτρου⁴⁸. Τὸ λοιπὸν πρὸς τὸ προσκηνίον τμήμα τοῦ ὀχετοῦ εἶναι ὑπόγειον, καλυπτόμενον ὑπὸ μεγάλων ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν⁴⁹. Ὑπ' αὐτάς, ὡς καὶ εἰς τὸ σημεῖον συναντήσεως μὲ τὸ θεμέλιον τοῦ προσκηνίου, ἐσχηματίσθησαν μικροὶ σταλακτῖται, μήκους 0,20-0,25μ. (Πίν. 9 α) εἰς διάστημα 22 περίπου αἰώνων. Ὁ ὀχετὸς συνέλεγε τὰ ὄμβρια ὕδατα τοῦ κοίλου καὶ τῆς ὀρχήστρας, διὰ δὲ τοῦ ὑπονόμου, ὁ ὁποῖος διήρχετο ὑπὸ τὸ προσκηνίον καὶ τὴν σκηνήν, ὀλίγον δυτικώτερον τῆς τοξωτῆς πύλης, ἀπωχετεύοντο ἐκτὸς τοῦ θεάτρου. Ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τὸ ὑπὸ τὴν ὀρχήστραν, τὴν σκηνήν, τὴν στοὰν καὶ τὰς παρόδους βραχῶδες δάπεδον ἀπεδείχθη ὅτι εἶναι σπηλαιώδες, προκύπτει ὅτι πιθανώτατα τὰ ἀποχετευόμενα ὕδατα ἐξηφανίζοντο ἐκεῖ πλησίον ἐντὸς τῶν καρστικῶν ρωγμῶν καὶ τῶν κοιλοτήτων τῶν ἀσβεστολιθικῶν στρωμάτων.

Μεταξὺ τοῦ ὀχετοῦ καὶ τῆς προεδρίας παρεμβάλλονται τὸ λίθινον πλαίσιον τοῦ ὀχετοῦ, πλάτους 0.50μ., καὶ στενὸς διάδρομος, πλάτους 0.65μ., ὀπισθεν δὲ τοῦ βασικοῦ κύκλου καὶ τῆς προεδρίας, ὡς εἵπομεν, διάδρομος πλάτ. 0.75μ. περίπου, πρὸς κυκλοφορίαν τῶν θεατῶν διὰ τοῦ α' διαζώματος (σχέδ. 9, Πίν. 6 β καὶ 8 β).

Εἰς τὸ κέντρον τῆς ὀρχήστρας διατηρεῖται τὸ θεμέλιον τῆς θυμέλης, διαστάσεων 0.60X0.60μ., ἡ ὁποία ἐξηφανίσθη κατὰ τὴν μετατροπὴν τῆς ὀρχήστρας εἰς ἀρέναν.

Τὴν ἀρχικὴν σκηνήν (σχέδ. 9, Πίν. 4 β καὶ 6) ἀπετέλει ὀρθογώνιος αἶθουσα μὲ θαυμασίαν ἰσοδομικὴν τοιχοδομίαν (Πίν. 8 α), μήκους 31.20μ., πλάτους 9.10μ., ἔχουσα εἰς τὸ μέσον τῆς νοτίας μακρᾶς πλευρᾶς τοξωτὴν θύραν (Πίν. 7, 8 α, καὶ 9 β), ἐσωτερικῶς δὲ κατὰ τὸ Α καὶ Δ ἄκρον δύο τετράγωνα διαμερίσματα. Εἰς τὸ μεταξύ τούτων τμήμα τῆς πρὸς τὸ κοῖλον προσόψεως ὑπῆρχον ἀντὶ τοίχου τέσσαρες τετράγωνοι πεσσοί, διαστάσεων 0,45μ., ἀπολήγοντες ἄνω εἰς ἐπικρανον μὲ ἄβακα καὶ ἐχῖνον (σχέδ. 15)⁵⁰. Οἱ πεσσοὶ οὗτοι, τῶν ὁποίων τμήματα ἢ καὶ τὰ ἴχνη ἐδράσεως διασφύζονται ἐπὶ ἰδιαιτέρας βάσεως

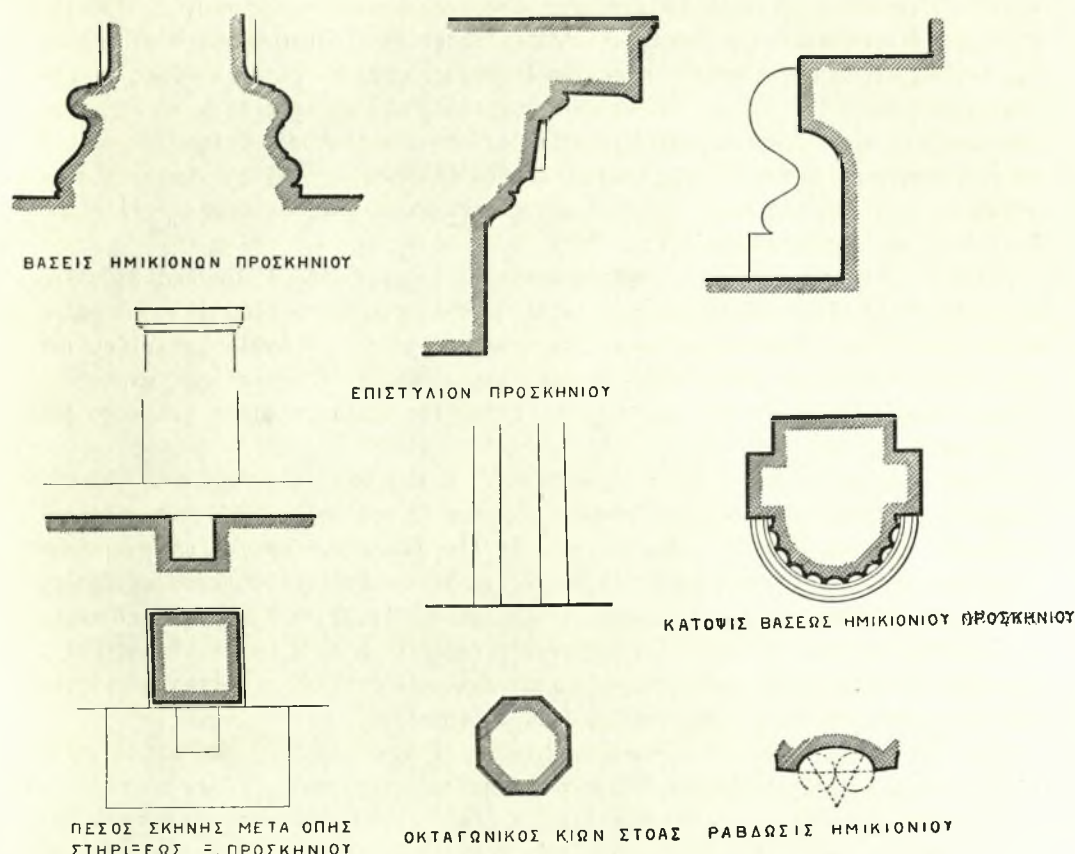
48. Μερικοὶ τὶ ὅμοιοι μὲ λείψανα ἐμπολίων καὶ μολυβδοχοήσεως ἐνίοτε, ἐπὶ τῶν ἐκατέρωθεν τοῦ ὀχετοῦ πλακῶν, ἐκρησόμενον πιθανῶς πρὸς στερέωσιν τῶν σανιδωμάτων τούτων.

49. Μερικαὶ τούτων κατεστραμμέναι ἀντικατεστάθησαν μὲ ὀπλισμένους σιμεντόπλακας.

50. Τέσσαρες παρόμοιοι πεσσοί, διαστ. 0.49 X 0.43 μ., ὑπῆρχον εἰς τὴν πρόσοψιν τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου τῶν Οἰνιαδῶν: E. Fiechter, *Antike griechische Theaterbauten*, Heft 2 (Die Theater von Oiniadai und Neu Pleuron) 1931 σ. 9, εἰκ. 1, πίν. 1.

ἐξ ὀρθογωνίου λίθου, διαστάσεων 1.15-1.25X0.85-0.90 μ., (Πίν. 7 καὶ 9 γ), ἐβάσταζον μαζί με τοὺς τοίχους τῶν δύο διαμερισμάτων τὴν στέγην τῆς σκηνῆς, ἢ ὅποια εἶχε καὶ δεύτερον ὄροφον.

Πρὸ τῶν πεσσῶν τῆς προσόψεως ὑπάρχουν ἐπὶ τῆς ὀρθογωνίου βάσεως ἰσάριθμοι τετραγῶνοι ὀπαί, διαστάσεων 0.20X0.20 μ., βάθους 0.35 μ., (σχέδ. 15 καὶ Πίν. 10 γ) χρησιμεύου-

Σχέδ. 15

σαι εἰς τὴν πᾶκτωσιν τῶν καθέτων ξυλίνων δοκῶν τοῦ πατώματος τοῦ προσκηνίου. Δύο ἄλλαι παρόμοιαι ὀπαὶ διακρίνονται ἐτι περαιτέρω, πρὸ τῶν προσθίων τοίχων τῶν δύο διαμερισμάτων τῆς σκηνῆς. Ἐπειδὴ ἡ ὀρθογώνιος βάσις τῶν πεσσῶν κατεσκευάσθη ἐπιμήκης, ὥστε νὰ ἐπαρκῇ ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν ἔδρασιν τῶν λιθίνων πεσσῶν τῆς σκηνῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν κατασκευὴν πρὸ αὐτῶν τῶν τετραγῶνων ὀπῶν, προκύπτει ἀναμφισβητήτως ὅτι ἤδη κατὰ τὴν ἀρχικὴν κατασκευὴν τοῦ θεάτρου εἶχε προβλεφθῇ κατασκευὴ ξυλίνου προσκηνίου, τὸ ὅποιον ἐτοποθετεῖτο, ὡσάκις τὸ ἀπῆτει ἡ διδασκαλία τοῦ δράματος⁵¹.

Ἀντιστοίχως πρὸς τὰς ὀπάς αὐτὰς τοῦ προσκηνίου διακρίνονται ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐ-

51. Ἡ ἐμφάνισις τοῦ ξυλίνου προσκηνίου ὑπηρετοῦται ἐκ τῶν μεταβολῶν τὰς ὁποίας ἐπέφεραν ἡ ἐμφάνισις τῆς νέας Κωμῳδίας περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος. Περὶ τούτου, ὅπως καὶ περὶ τῆς μονιμοποιήσεώς του διὰ λιθίνης κατασκευῆς ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος καὶ ἐξῆς, βλ. W. Dinsmoor, *The Architecture of ancient Greece*, ἐκδ. Γ, 1950, σ. 298 - 302.

πιφανείας τοῦ νοτίου τοίχου τῆς σκηνῆς μεταξύ τῶν δύο διαμερισμάτων ἔχνη τεσσάρων ἀντηρίδων, αἱ ὁποῖαι ἀφηρέθησαν μέ τὴν κατασκευὴν τῆς ἀρένας. Ἄλλαι δύο διετηρήθησαν σχεδὸν ἄθικτοι ἐντὸς τῶν τριγωνικῶν διαμερισμάτων μεταξύ τοῦ τοίχου τῆς ἀρένας καὶ τῆς σκηνῆς (σχέδ. 8 καὶ 9). Προφανῶς ἐπὶ τῶν ἀντηρίδων τούτων καὶ τῶν ἀπέναντι τεσσάρων πεσσῶν καὶ τῶν τοίχων τῶν διαμερισμάτων, εἰς τὰ σημεῖα ἀκριβῶς τῶν ὁπῶν τοῦ προσκηνίου, ἐστηρίζοντο αἱ ἑξ ἐγκάρσιοι δοκοὶ τοῦ πατώματος τῆς σκηνῆς. Ἡ διατήρησις τῶν δύο τούτων ἀντηρίδων εἰς ὕψος 2.20 μ. προϋποθέτει ὅτι τὸ ὕψος τοῦ πατώματος τῆς σκηνῆς καὶ ἐπομένως καὶ τοῦ προσκηνίου ὑπερβαίνει τὰ δύο μέτρα. Τὸ ὕψος τοῦ πατώματος δυνάμεθα ἀκριβέστερον νὰ ὑπολογίσωμεν ὑπὲρ τὰ 3 μέτρα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς τοξωτῆς πύλης τῆς σκηνῆς, ὕψους 3.00μ.⁵², διότι τοῦτο ἀναγκαίως ἐστηρίζετο ὑψηλότερον τοῦ τόξου τῆς θύρας⁵³. Δυτικῶς αὐτῆς ὑπάρχει λίθινον θεμέλιον, σχήματος ὀρθογωνίου, διαστάσεων 1.25X2.00μ., τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευε πιθανῶς ὡς κλιμακοστάσιον τῆς κλίμακος ἀνόδου εἰς τὸ ὑπεράνω πάτωμα τῆς σκηνῆς.

Πρὸς νότον ταύτης συνέχεται σύγχρονος στοὰ ἰσομήκης (σχέδ. 9, Πίν. 7 καὶ 8 α), πλάτους 4.60μ.⁵⁴, μὲ 13 ὀκταέδρους στύλους εἰς τὴν μακρὰν πλευρὰν καὶ δύο εἰς τὴν δυτικὴν, τομῆς ὀκταπλεύρου, ἐγγεγραμμένου εἰς τετράγωνον (σχέδ. 15), οἱ ὁποῖοι ἀντικρύζουν ἐπὶ τοῦ ἀπέναντι τοίχου παραστάδα ἡμιοκταπλεύρου κίονος⁵⁵. Ἡ ἀντίστοιχος ἀνατολικὴ στενὴ πλευρά, ὅπως καὶ τὸ ἀνατολικώτερον τμήμα τῆς νοτίας πλευρᾶς, ἐκλείοντο διὰ ἰσοδομικοῦ τοίχου.

Δευτέρα περίοδος, τέλος 3^{ου} π. Χ. αἰ. (σχέδ. 8 καὶ 14). Τὴν ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν πυρπόλησιν τῶν ἱερῶν οἰκοδομημάτων καὶ τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου (219 π.Χ.) ἐπηκολούθησεν, ὡς εἵπομεν, ἡ ἀνοικοδόμησις τούτων. Ὅπως ὑποστηρίζομεν εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν μελέτην μας περὶ τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας, εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἱεροῦ συνέβαλεν ὁ Φίλιππος Ε΄ ὁ Μακεδὼν μὲ τὰ λάφυρα ἐκ Θέρμου (218 π.Χ.)⁵⁶. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ θεάτρου δὲν διεπιστώθησαν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀσφαλῆ ἔχνη τῆς πυρπολήσεως αὐτῆς, ἴσως διότι τὰ λείψανα τῆς καταστροφῆς ἀπεμακρύνθησαν κατὰ τὰς μεταγενεστέρας ἐργασίας ἀνοικοδομήσεως, περὶ τῶν ὁποίων ἀμέσως κατωτέρω.

Ἡ σκηνὴ καὶ ἡ πρὸς νότον στοὰ παρέμειναν ἀμετάβλητοι, εἰς τὰ ἄκρα ὁμῶς τῆς πρὸς τὸ κοῖλον πλευρᾶς προσετέθησαν δύο μικρά, σχήματος τετραγωνικοῦ, λίθινα παρασκήνια, προέχοντα πρὸς τὸ μέρος τῆς σκηνῆς (Πίν. 7, 9 α καὶ 9 β). Τούτων τὸ μὲν δυτικὸν ἔχει πλάτος 3,16 μ. καὶ βάθος 3,30 μ., τὸ δὲ ἀνατολικὸν ἀντιστοίχως 3,15 μ. καὶ 3,05 μ. Ἐκ τοῦ δυτικοῦ, τὸ ὁποῖον ἔχει εἴσοδον ἐπὶ τῆς νοτίας στενῆς πλευρᾶς καὶ ἓνα ἀναβαθμὸν (σχέδ. 15, Πίν. 10 α), ἐγίνετο πιθανώτατα ἡ ἄνοδος εἰς τὸ προσκηνίον διὰ ξυλίνης

52. Ὑψος ἀνοίγματος πύλης 2.50 μ.

53. Κατὰ τοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους τὸ μὲν βάθος τοῦ προσκηνίου ὑπολογίζεται κατὰ κανόνα ἴσον πρὸς τὰ 3/10 περίπου (0.2929 μ.) τῆς ἀκτίνος τῆς ὀρχήστρας ἢ τοῦ βασικοῦ κύκλου (Dinsmoor, ἔ.ἀ., σ. 301 - 302). Τὸ ὕψος τοῦ θεάτρου τῶν Οἰνιαδῶν ὑπολογίζεται εἰς 2.70 - 2.80 μ., (E. Fiechter, ἔ.ἀ., σ. 12), τοῦ Ὁρωποῦ εἰς 2.46μ. (E. Fiechter, *Das Theater in Oropos*, σ. 16), τῆς Ἑρετρίας εἰς 3.05 - 3.25μ. (τοῦ αὐτοῦ, *Das Theater in Eretria*, σ. 38). Συνοπτικῶς περὶ τοῦ διαφόρου ὕψους τῶν προσκηνίων, τὸ ὁποῖον κυμαίνεται μεταξύ 2.70 - 4.20 μ. περίπου, βλ. Dinsmoor, ἔ.ἀ., σ. 303.

54. Τὸ πλάτος δηλ. εἶναι ἴσον πρὸς τὸ ἡμισυ τοῦ πλάτους τῆς σκηνῆς (9.15 μ.).

55. Μὲ παρομοίαν στοὰν ἐκ 13 κίωνων εἶναι ἐφωδιασμένη ἐπίσης ἡ σκηνὴ τοῦ θεάτρου τῆς Σικυῶνος, τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος, βλ. E. Fiechter, *Das Theater in Sicyon* 1931 πίν. 1 - 2 καὶ 4. Διὰ τὴν χρονολόγησιν αὐτ. σ. 31 - 32.

56. Βλ. ἀνωτ. σ. 10 - 11 καὶ ὑποσ. 17.

ἡ λιθίνης κλίμακος⁵⁷. Τούτων ὅμως τὰ ἴχνη ἐξηφανίσθησαν μὲ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς ἀνατολικῆς μακρᾶς πλευρᾶς τοῦ δυτικοῦ παρασκηνίου πρὸς κατασκευὴν τοῦ τοίχου τῆς ἀρένας. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων παρασκηνίων, ὡς πλαισίων, κατεσκευάσθη τὸ λίθινον προσκήνιον, μήκους ἴσου πρὸς τὴν σκηνὴν (31.20 μ.), πλάτους 3.15 μ., μὲ 18 ἰωνικὰ ἡμικίονια ἐπὶ τῆς προσόψεως ἐκ καλῆς ποιότητος ἀσβεστολίθου (Πίν. 7)⁵⁸. Τῶν ἡμικιονίων σώζονται κατὰ τὸ πλεῖστον αἱ χωρισταὶ ἰωνικαὶ βάσεις, διαμέτρου 0.37 μ., συμφυεῖς μὲ τὴν γένεσιν τοῦ κορμοῦ τῶν, διαμέτρου 0.295 μ., συμφυοῦς ἐπίσης ὀπισθεν μὲ ὀρθογώνιον πεσσόν, διαστάσεων 0.40X0.235 μ. (σχέδ. 15). Τῶν πεσσῶν τούτων ἡ ὀπισθία ἔδρα φέρει κατὰ μήκος τῶν δύο ἀκμῶν ἀνὰ μίαν ἐγκοπὴν, πρὸς τοποθέτησιν τῶν παρενθέτων ζωγραφικῶν πινάκων, τοὺς ὁποίους ἀπῆτει κάθε φορὰ ἡ διδασκαλία τῆς τραγωδίας⁵⁹. Πρὸς καλυτέραν μάλιστα στερέωσιν τῶν πινάκων ὑπάρχουν ἐπὶ τῶν τετμημένων πλευρῶν τῶν πεσσῶν ὀρθογώνιοι τόρμοι (Πίν. 10 γ). Ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου τοῦ μεσαίου μεταξονίου διακρίνονται δύο ἐγκοπαὶ εἰς σχῆμα Γ, διὰ τὸ θύρωμα τοῦ προσκηνίου. Τὰ ἡμικίονια ἔχουν ἑννέα πλήρεις ἰωνικὰς ραβδώσεις καὶ δύο ἡμισείας ἐκατέρωθεν, εἰς τὸ σημεῖον μεταβάσεως πρὸς τὸν πεσσόν. Τὸ τόξον τῶν ραβδώσεων ἔχει κατασκευασθῆ μὲ δύο διαφορετικὰς ἀκτῖνας καὶ τρία κέντρα (σχέδ. 15). Αἱ βάσεις ἀποτελοῦνται ἀπὸ τὴν σκοτίαν μεταξὺ δύο σπειρῶν μὲ ἀπόθεσιν, τῶν ὁποίων ἡ ἑντασις ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ μέσον τοῦ τόξου⁶⁰. Ἡ κάτω σπεῖρα ἐνίοτε παραλλάσσει (σχέδ. 15).

Τὰ ἡμικίονια τοῦ προσκηνίου ἔστεφον ἡμίτομα ἰωνικῶν κιονοκράνων, ὕψους 0.155 μ., μὲ κοιλόκυρτον ἔχινον καὶ εὐθὺ ἐπίθημα, ἀπολήγον εἰς δύο ἐκατέρωθεν σπείρας διαμέτρου 0.115 μ., μὲ 2 1/2 ἑλικας καὶ χαμηλὸν ὀφθαλμὸν εἰς τὸ μέσον (Πίν. 11 α). Ἡ πλαγία ὄψις τῶν σπειρῶν ἔχει διαμορφωθῆ εἰς σαλπυγοειδὲς ἄνθος, τοῦ ὁποίου ὁ μίσχος, ὡς σχοινίον, διέρχεται ὑπὸ τὸν ἔχινον, ἐνούμενος μὲ τὸν κάλυκα τοῦ ἄνθους τῆς ἀντιστοίχου σαλπυγοειδοῦς σπείρας.

Τὴν τραχεῖαν ἐπιφάνειαν τοῦ λίθου ἐκάλυπτεν ἀρχικῶς προστατευτικὸν στρώμα λεπτοῦ ἐπιχρίσματος, ὅπως μαρτυροῦν τὰ ἐπ' αὐτῆς διατηρούμενα ἐλάχιστα ἴχνη μαρμαροκονίας. Παρόμοιον ἐπίχρισμα ἐπομένως θὰ ἐκάλυπτε καὶ τοὺς ἡμικίονας τοῦ προσκηνίου καὶ τῶν εἰσόδων τῶν ἐκατέρωθεν παρόδων, ἐκ τοῦ αὐτοῦ λίθου κατεσκευασμένον.

Δυνάμεθα νὰ χρονολογήσωμεν τὰ φυτόμορφα κιονόκρανα τοῦ προσκηνίου, τῶν ὁποίων ἡ συχνὴ χρῆσις εἰς τὴν Ἡπειρον βεβαιώνεται ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Κασσώπης, τῆς Ἀπολλωνίας καὶ τῆς Φοινίκης, εἰς τὸν προκεχωρημένον 3^{ον} π.Χ. αἰῶνα ἢ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐπομένου⁶¹.

57. Τὴν ἀποψιν αὐτὴν πρῶτος ἐξέφρασεν ὁ Γεν. Διευθυντὴς τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως, κ. Ἰω. Παπαδημητρίου.

58. Δέκα ὀκτὼ ἡμικίονες, ἀλλὰ μὲ διαφορετικὴν διάταξιν, ὑπῆρχον ἐπίσης εἰς τὴν πρόσοψιν τοῦ προσκηνίου τοῦ θεάτρου τῶν Οἰνιαδῶν κατὰ τὴν β' φάσιν του (τέλος 3^{ου} π.Χ. αἰ.), μὲ μεταξόνιον 1.52 μ., ἔναντι 1.533 τῆς Δωδώνης, βλ. E. Fiechter, ἔ.ἀ., σ. 11.

59. Ὅμοιοι ἀκριβῶς πεσσοὶ μὲ συμφυεῖς ἡμικίονας προέρχονται ἀπὸ τὸ προσκήνιον τοῦ θεάτρου τῶν Οἰνιαδῶν, τοὺς ὁποίους ὁ Fiechter ἔ.ἀ., σ. 11, χαρακτηρίζει δωρικούς, χωρὶς νὰ ἀποκλείῃ καὶ τὸν ἰωνικὸν ρυθμόν, ἐφ' ὅσον αἱ αὐλακώσεις θὰ ἐκαλύπτοντο μὲ μαρμαροκονίαν. Ὅτι ὅμως καὶ ἐκεῖ ἦσαν ἰωνικοῦ ρυθμοῦ μαρτυροῦν τὸ ἰωνικὸν γεῖσον τοῦ θεάτρου τῶν Οἰνιαδῶν (βλ. καὶ ὑποσ. 50), καὶ οἱ παρνομοῖοι ἰωνικοὶ ἡμικίονες τοῦ θεάτρου τῆς Δωδώνης.

60. Ὅμοιαν ἀκριβῶς κατατομὴν παρουσιάζει ἡ ἰωνικὴ βάση τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας, ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀσβεστολίθου κατεσκευασμένης, τῶν χρόνων τοῦ Φιλίππου Ε' (σχετικῶς εἰς τὴν ὑπὸ ἔκδοσιν μελέτην περὶ τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας), καὶ τῆς ὑποστύλου αἰθούσης Ε' (ἀνωτ. ὑποσ. 19).

61. L. Rey, *Albania I* (1925) σ. 16, εἰκ. 11 καὶ II (1927) σ. 19, εἰκ. 11 - 13 καὶ σ. 23. E. Dyg-

Υπεράνω τῶν ἡμικιονίων τούτων ἔβαινε λίθινον ἐπιστύλιον μὲ γεισήποδας καὶ κυμάτιον (σχέδ. 15). Ἐν τοιοῦτον ἐπιστύλιον διατηρεῖται ἀκέραιον, μήκους 1.54 μ., ὅσον δηλαδὴ καὶ τὸ μεταξόνιον τοῦ προσκηνίου (1.533 μ.). Ἡ κατατομή του εἶναι παρομοία πρὸς τὸ γείσον τῶν προπύλων τῆς ἀνατολικῆς παρόδου (πρβλ. σχέδ. 16), ἀποτελεῖται δὲ ἀπὸ πλουσίαν ἐναλλαγὴν λοξῶν εὐθυγράμμων ταινιῶν καὶ κοιλοκύρτων κυματίων⁶². Εἰς τὰ ἄκρα τῆς ἄνω ἐπιφανείας ὀπισθεν ὑπάρχουν δύο ὀρθογώνιοι τόρμοι, διαστάσεων 22 X 10 ἐκ., πρὸς πᾶκτωσιν τῶν ξυλοδοκῶν τοῦ ξυλίνου πατώματος⁶³. Ἰσάριθμοι ἐπομένως πρὸς τὰ ἡμικιόνια ἐγκάρσιοι δοκοί, διαστάσεων 20X20 ἐκ. περίπου, ἐστήριζον τὸ πᾶν τῶμα τοῦ προσκηνίου.

Μεταβολὴ σοβαρά ἐπίσης ἐπῆλθε καὶ εἰς τὰς λιθίνας κλίμακας ἀνόδου εἰς τὸ κοῖλον, ἐξωτερικῶς τῶν πυργοειδῶν ἀναλημμάτων, πρὸ τῶν ὁποίων κατεσκευάσθησαν χαμηλότεροι ἰσοδομικοὶ τοῖχοι (σχέδ. 8), βαστάζοντες ἀνωφερικὸν ἄνδρον (Πίν. 5 καὶ 10 α ἀριστερά). Ἡ ἄνοδος εἰς τὸ β' διάζωμα κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν δὲν ἐγένετο πλέον ἀπὸ τὰς παρόδους, ἀλλὰ διὰ τοῦ ἀνδρήρου, αἱ δὲ κλίμακες, αἱ ὁποῖαι ὠδήγουν ἀπὸ τὰς παρόδους εἰς αὐτὸ, κατηργήθησαν. Ἡ προσπέλασις εἰς τὸ γ' διάζωμα ἐγένετο ἐπίσης διὰ τοῦ ἀνδρήρου καὶ ὑψηλότερον διὰ τῶν δύο κλιμάκων τῶν ἀναλημμάτων, ὅπως περίπου δεικνύει ἡ προοπτικὴ ἀναπαράστασις τοῦ σχεδ. 13. Ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ ἀνδρήρου (Πίν. 5 α), κατασκευασθέντος διὰ τεχνητῶν ἐπιχώσεων, ἐτοποθετήθησαν συγχρόνως (βλ. κατωτ. σ. 39-40) εἰκοσιτρεῖς σειραὶ ἐδωλίων ἐκ τῆς αὐτῆς ποιότητος λίθου, ἐκ τῆς ὁποίας εἶχον κατασκευασθῆ καὶ οἱ ἰσοδομικοὶ τοῖχοι τῶν ἀνδρῶν, μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Α-Δ, διακοπτόμεναι ὑπὸ κλίμακος. Ὅτι τὰ ἐδώλια ταῦτα ἀνήκουν εἰς τὸ Στάδιον, ἔχον κατεύθυνσιν ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία· τούτου δὲ τὴν ὑπαρξιν περὶ τὸ τέλος τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐπομένου προὔποθέτουν αἱ ἀναγραφαὶ εἰς ἐπιγραφὰς νικητῶν κατὰ τοὺς γυμνικοὺς ἀγῶνας τῶν Ναϊῶν⁶⁴. Εἰς τὸν Πίνακα 11 β διακρίνεται σαφῶς ἡ τεχνητὴ ἐπίχω-

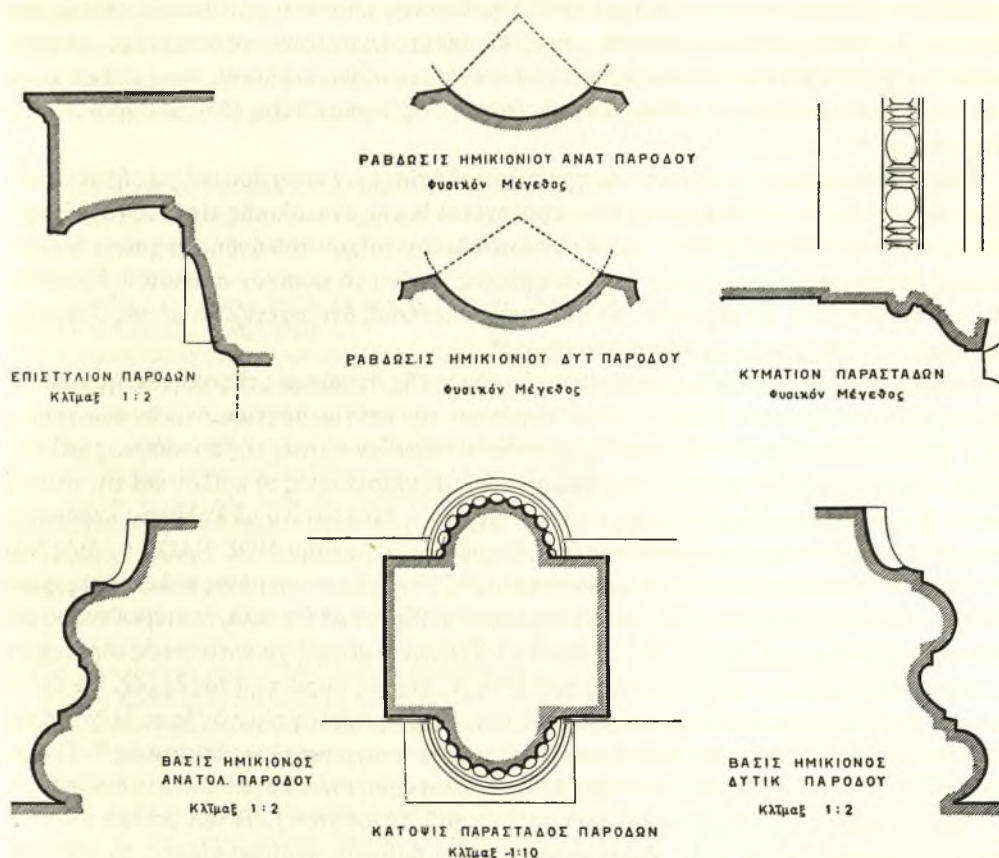
gve - Fr. Poulsen - K. Rhomaios, *Das Heroon von Kalydon* (1934), σ. 331 ἐξ. Ἔτερον ἐκ Φοινίκης παρὰ L. Ugolini, *Albania Antica II* (1932) σ. 172, εἰκ. 104, ἕτερον δὲ ἐξ Ἀπολλωνίας παρὰ L. Heuzey - H. Daumet, *Mission de Macédoine*, Paris 1876, σ. 398, πίν. 32, 2. Σ. Ἰ. Δάκαρης ΠΑΕ 1952 σ. 356, εἰκ. 40^ο 1954, σ. 205 εἰκ. 4 (Κασσώπης). Περὶ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ τύπου Dyggve - Poulsen - Rhomaios, ἔ. ἀ., σ. 400 ἐξ. Τὸ εἰκονιζόμενον τοῦ προσκηνίου τοῦ θεάτρου τῆς Δωδώνης εἶναι ἀσφαλῶς ἀρχαιότερον τοῦ Ἡρώου τῆς Καλυδῶνος τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 2^{ου} π.Χ. αἰ. (αὐτ. σ. 331-332, εἰκ. 35 καὶ πίν. IV, 1), νεώτερον δὲ τοῦ κιονοκράνου τῆς Φιλιπείου στοῦς τῆς Ὀλυμπίας, οἰκοδομηθείσης εὐθὺς μετὰ τὸ 338 π.Χ. (*Olympia II*, πίν. 81,1), σύγχρονον δὲ τῆς Παλαίστρας τῆς Ὀλυμπίας (*Olympia II*, πίν. 74, 6 καὶ 13. Bericht über die Ausgrabungen in Olympia (1940/41) σ. 19, εἰκ. 6) καὶ τῆς Κασσώπης.

62. Παραπλήσιον εἶναι τὸ γείσον τοῦ προσκηνίου τοῦ θεάτρου τῶν Οἰνιαδῶν, βλ. E. Fiechter, ἔ. ἀ. σ. 9, πίν. 2 PG 4.

63. Ἀντίστοιχοι τόρμοι θὰ ὑπῆρχον καὶ ἐπὶ τοῦ γειτονικοῦ ἐπιστυλίου. Ἐπομένως οἱ τόρμοι θὰ εἶχον τετράγωνον σχῆμα, διαστάσεων 22 - 20 ἐκ., ὅσον δηλαδὴ τὸ πάχος τῶν δοκῶν τοῦ πατώματος καὶ τῶν καθέτων δοκῶν τοῦ προσκηνίου (20 X 20 ἐκ.).

64. Κατὰ τὴν ἀνοιξιν τοῦ ἔτους 1962 ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὴν ἀπέναντι πλευρᾶν, τὴν νοτίαν, σειραὶ ἐδωλίων, ἐδραζόμεναι ἐπὶ ἀναλημματικοῦ τοίχου, πρὸς τὸ μέρος δὲ τοῦ θεάτρου τὸ ἡμικυκλικὸν πέρασ τοῦ Σταδίου (σφενδόνης). Ἡ κατασκευὴ τοῦ γιγαντιαίου θεάτρου κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πύρρου ὑποθέτει τὴν καθιέρωσιν ἢ τὴν ἀνακαίνισιν τῆς πεντετηρικῆς ἑορτῆς τῶν Ναϊῶν εἰς Δωδώνην (πρβλ. καὶ W. Tarn, *Ant. Gonatas*, σ. 59). Περὶ τῆς ἀνανεώσεως τῶν ἱερῶν καὶ τῶν ἑορτῶν κατὰ τοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους γενικώτερον, βλ. M. Nilsson, *G. Gr. Rel. II*, σ. 78 ἐξ. καὶ T. Klee, *Zur Geschichte der Gymn. Agonen*, σ. 114, 119. Εἰς ἐπιγραφὰς ἐκ Δωδώνης, ὅχι ἀρχαιότερας τοῦ 3^{ου} αἰῶνος, SGDI 1348, 1370 - 71. Ἡπ. Χρ., ἔ. ἀ., σ. 248, 3, ἀναφέρονται καὶ ἀρχόντες κατὰ τὰ Νάϊα, ἀγωνοθέ-

σις, ἡ ὁποία ἐκάλυψε τὴν χαμηλότεραν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀναλήματος καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ πύργου. Ἐντὸς τῶν ἐπιχώσεων τούτων ἀνευρέθη χαλκοῦν νόμισμα τῆς Ἀμβρακίας, χρησιμὸν διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς τοποθετήσεως τῶν ἐδωλίων τοῦ σταδίου (βλ. κατωτέρω σ. 39).

Σχέδ. 16. Κάτωσις καὶ τομή ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῶν δύο εἰσόδων τῶν παρόδων
(τέλος 3ου π.Χ. αἰ.)

Οἱ μεταξὺ τῶν ἀνδῆρων καὶ τῆς σκηνῆς χώροι πρὸ τῶν παρόδων ἐκοσμήθησαν τώρα μὲ διπλὴν εἴσοδον, ἡ ὁποία ἔχει τὴν μορφήν συνεπτυγμένου ἰωνικοῦ προτύλου (σχέδ. 14). Αἱ τρεῖς παραστάδες ἐκάστου προτύλου κοσμοῦνται ἀμφιπλεύρως μὲ ἰωνικά ἡμικίονια (Πίν. 10 α καὶ 11 γ, δ), περιβάλλονται δὲ εἰς τὸ ἐξωτερικόν των ἄκρον μὲ κυμάτιον καὶ ἀστράγαλον, λεπτῆς ἐργασίας (σχέδ. 16, Πίν. 12 α). Ἡ διάμετρος τῶν ἡμικιονίων καὶ

τῆς, ναῖαρχος, ναῖκοί, εὐθυνοί. Εἰς ἐπιγραφὴν ἐκ Πριήνης (Inscr. von Priene 234), Σικυῶνος (IG, IV, 428), Τεγέας (IG, V, 2, 118) Ἀθηνῶν καὶ Δήλου (βλ. ὑποσ. 72), τῶν ἀρχῶν τοῦ 2ου π.Χ. αἰ. ἡ τέλους τοῦ 3ου, ἀναφέρονται νικηταὶ κατὰ τοὺς γυμνικοὺς ἀγῶνας τῶν Ναίων. Ἀγωνοθέτης ἀναφέρεται ἐπίσης περὶ τὰ μέσα τοῦ 3ου μ.Χ. αἰ. εἰς λιθίνην ἐπιγραφὴν, τὴν ὁποίαν διασώζει ὁ Κυριακὸς ἐξ Ἀγκῶνος καὶ τῆς ὁποίας τμῆμα ἀνεῦρον τὸ 1959 εἰς τὸ πλακόστρωτον οἰκίας τοῦ Κάστρου Ἰωαννίνων, βλ. BCH 84 (1960) σ. 744 - 45. JHS (1960) σ. 14. P. Franke, Die Münzen σ. 30 καὶ ὑποσ. 1, πίν. 58, 4.

αί σπεῖραι τῶν βάσεων τῶν δύο προπύλων, αἱ ὁποῖαι, σημειωτέον, φέρουν ἵχνη ἡμιτελοῦς ἐπεξεργασίας, διαφέρουν εἰς μέγεθος καὶ εἰς λεπτομερείας τῆς μορφῆς. Αἱ βάσεις ἀποτελοῦνται ἀπὸ μίαν σκοτίαν μεταξὺ δύο σπειρῶν, μὲ ἀπλὴν ἢ καὶ διπλὴν ἀπόθεσιν. Τὸ τόξον τῶν σπειρῶν εἶναι τμήμα κύκλου μὲ τὴν μεγαλυτέραν ἔντασιν εἰς τὸ μέσον. Μεγαλυτέρων διαστάσεων εἶναι οἱ ἡμικίονες τῆς δυτικῆς παρόδου μὲ ἑννέα ἀκεραίας ραβδώσεις καὶ δύο ἡμισείας κατὰ τὰ ἄκρα, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τόξον κύκλου μὲ μίαν ἄκτινα (σχέδ. 16). Τυπολογικῶς ὁμοιάζουν στενότατα αἱ βάσεις αὐταί, ὅπως καὶ αἱ ἰωνικαὶ βάσεις τοῦ προσκηνίου, μὲ τὰς ἰωνικὰς βάσεις τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας (Ε¹), τῶν χρόνων τοῦ Φιλίππου Ε' ⁶⁵.

Τμήμα τοῦ προέχοντος γείσου τοῦ προπύλου μὲ ἐπίστεψιν κυματίου καὶ γεισηπόδας ὑπ' αὐτό, ὁμοίου πρὸς τὸ τοῦ προσκηνίου, προέρχεται ἐκ τῆς ἀνατολικῆς εἰσόδου (σχέδ. 16). Πρὸ τοῦ δυτικοῦ προπύλου καὶ παρὰ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ ἀνδῆρου χαίνει βαθεῖα ρωγμή, διευρυνομένη βαθύτερον ἐν εἰδὶ φρέατος. Τοῦτο τὸ φυσικὸν σπήλαιον, ἐξέλαβεν ἴσως ὁ Καραπάνος ὡς τεχνητὴν κατασκευὴν, ὑποθέσας ὅτι σχετίζεται μὲ τὰς δραματικὰς παραστάσεις ἢ μὲ φρέαρ ἀποχετεύσεως ⁶⁶.

Ἄν καὶ δὲν ἐμελετήθη ἀκόμη ὀριστικῶς ὁ τρόπος τῆς στεγάσεως τῆς σκηνῆς, ἡ ὁποία εἶχε καὶ δεύτερον ὄροφον, ἡ διάταξις τῶν φερόντων τὴν στέγην ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων, δηλ. τοῦ ὀπισθίου τοίχου τῆς σκηνῆς μὲ τοὺς ἐκατέρωθεν κίονας τῆς προσόψεως καὶ τῆς στοᾶς, καθορίζει τὴν μορφήν στέγης ἀμφικλινοῦς μὲ κλίσιν πρὸς τὸ κοῖλον καὶ τὴν στοάν, καὶ μὲ κορυφὴν περὶ τὸ μέσον τῆς σκηνῆς. Ἡ στέγη ἐκαλύπτετο μὲ πηλίνους κεράμους, μερικοὶ τῶν ὁποίων φέρουν ἔντυπον σφραγίδα μὲ τὴν ἐπιγραφὴν ΔΙΟΣ ΝΑΟΥ (= Διὸς Νάου = Ναῖου) τῶν περὶ τὸ 200 π.Χ. χρόνων (Πίν. 12) ⁶⁷, ἀλλὰ οἱ ἡγεμόνες καλυπτῆρες ἦσαν λίθινοι, ἀπολήγοντες ἔμπροσθεν εἰς φυτόμορφον ἀνθέμιον μὲ 6 φύλλα, ἐκατέρωθεν τοῦ μεσαίου, μεγαλυτέρου φύλλου (Πίν. 12 δ καὶ ε). Τούτων ἡ μορφή χρονολογικῶς εὐρίσκεται πλησιέστερον μᾶλλον πρὸς τὸ τέλος τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος παρὰ περὶ τὰς ἀρχάς. Τὸ ἀνθέμιον τοῦ λιθίνου ἡγεμόνος καλυπτῆρος τοῦ Πίν. 12 δ, χρονολογούμενον ἴσως ὀλίγον βραδύτερον, εἰς τὸν 2^{ον} π.Χ. αἰ., προέρχεται φαίνεται ἐκ μεταγενεστέρως ἐπισκευῆς ⁶⁸. Παρομοία στέγη ἐκάλυπτεν ἐπίσης καὶ τὴν ἀρχαιοτέραν σκηνὴν τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου αἰῶνος.

Τρίτη περίοδος (168 π.Χ. μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου). Ἡ νέα μορφή τοῦ θεάτρου δὲν διετηρήθη ἐπὶ πολὺ, διότι μετὰ ἀπαροδὸν ἡμίσεος περίπου αἰῶνος τὸ θέατρον φαίνεται ὅτι ὑπέστη καταστροφὴν μὲ τὴν κατάληψιν τῆς Ἡπείρου ὑπὸ τῶν Ρωμαίων τοῦ Αἰμιλίου Παύλου (168 π.Χ.). Κατ' ἀπόφασιν τῆς Ρωμαϊκῆς Συγκλήτου 70 πόλεις καὶ φρούρια τῆς Ἡπείρου κατεστράφησαν, 150.000 δὲ ἄνθρωποι ἐπωλήθησαν ὡς δοῦλοι. Τὴν καταστροφὴν ἰδίως ὑπέστησαν οἱ Μολοσσοί, οἱ συμμαχήσαντες μὲ τὸν Περσέα τῆς Μακεδονίας ἐναντίον τῆς Ρώμης ⁶⁹. Αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς τὸν χώρον τοῦ ἱεροῦ κατὰ τὴν περίοδον 1952-1959, περιορισθεῖσαι κυρίως εἰς ἑκτασιν, ποὺ εἶχεν ἐπανειλημμένως ἐρευνηθῇ καὶ παλαιότερον ἀπὸ τὸν Καραπάνον, Σωτηριάδην καὶ Εὐαγγελίδην, δὲν ἔφεραν εἰς φῶς σαφὴ ἵχνη

65. Βλ. ὑποσ. 60.

66. Dodone, σ. 16.

67. Βλ. καὶ P. Franke, Die Münzen, σ. 312 (5a), πίν. 61, 1a. b.

68. Σχετικῶς, βλ. καὶ εἰς τὴν μελέτην περὶ τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας.

69. Πολύβ. XXX 15,5. Στράβ. VII 7,3 (322). Liv. XLV 34. Πλούτ. Αἰμ. Παῦλ. 29. Πρβλ. καὶ Cross, Epirus, A Study in Greek constitutional development, 1932 σ. 98 - 99. Holleaux, CAH, VIII, 272 - 73. Scullard, JRS 35 (1945) σ. 58 ἐξ. Βλ. καὶ ὑποσ. 71.

τῆς ρωμαϊκῆς καταστροφῆς. Ἀλλὰ ὡς θρησκευτικὸν κέντρον τῶν Μολοσσῶν ἢ Δωδώνη, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος, ἐπόμενον ἦτο νὰ μὴ παρέμεινεν ἀνέπαφος. Τοῦτο φαίνεται νὰ ἐπιβεβαιώσῃ ἡ ἀνασκαφικὴ ἐρευνα τοῦ θεάτρου. Εἰς τὸ δάπεδον τῆς σκηνῆς καὶ τῆς νοτίας στοᾶς μέχρι τῆς δυτικῆς παρόδου διεπιστώθη συνεχὲς καὶ εὐκρινὲς στρώμα πυρπολήσεως, τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ συνδέσωμεν μὲ τὴν καταστροφὴν τοῦ Αἰμιλίου Παύλου, διότι περὶ τῆς ΝΔ γωνίας τῆς στοᾶς ἀνευρέθησαν, διεσκορπισμένα ἐπὶ τοῦ δαπέδου καὶ ἐντὸς τοῦ λεπτοῦ στρώματος τῆς καταστροφῆς 22 χαλκᾶ νομίσματα ἀποκλειστικῶς ἀμβρακικὰ τῶν χρόνων τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑπειρωτῶν (234-168 π.Χ.)⁷⁰.

70. Θησαυρὸς ἐξ 175 χαλκῶν νομισμάτων (71 τοῦ κοινοῦ τῶν Ἑπειρωτῶν, καὶ 104 τῆς Ἀμβρακίας), τὰ ὁποῖα ὁ P. Franke χρονολογεῖ εἰς τοὺς μετὰ τὸ 148 π.Χ. χρόνους (Die Münzen, σ. 323-327, πίν. 67), ἔφθασεν ἐσχάτως εἰς τὴν Συλλογὴν τῆς Ν. Ὑόρκης, Coin Galleries. Εἰς τὰ ἀμβρακικὰ νομίσματα ἀπαντοῦν τρεῖς τύποι:

1) Κεφαλὴ Ἀπόλλωνος δεξιᾷ, κάτωθι Λ/βαίτυλος Ἀπόλλωνος Ἀγυιῶς, ἐπιγραφή, Α-Μ-Β-Ρ, ἐντὸς κοτίνου στεφάνου (3 νομίσματα).

2) Κεφαλὴ Ἀπόλλωνος ἀριστερὰ/τρίπους καὶ ἐπιγραφή Α-Μ, ἐντὸς στεφάνου κοτίνου (1 νόμισμα).

3) Κεφαλὴ Διώνης δεξιᾷ/βαίτυλος Ἀπόλλωνος Ἀγυιῶς, ἐπιγραφή Α-Μ-Β-Ρ-, μὲ διάφορον διάταξιν ἐντὸς στεφάνου κοτίνου (100 νομίσματα).

Εἰς τὰ νομίσματα νοτίως τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου ἀπαντοῦν ἐντελῶς διάφοροι τύποι: α) Κεφαλὴ Ἀπόλλωνος δεξιᾷ ἀκτινοστεφής/Ἀπόλλων γυμνὸς μὲ τόξον βαδίζων, ἐπιγραφή Α-Μ-Β-Ρ, ἐνίοτε μονόγραμμα ἢ καὶ τὰ ἀρχικά τοῦ ὀνόματος τοῦ ἄρχοντος (MNA, TAN, T), πρβλ. Σβορώνον - Head, Ἱστορ. Νομισμάτων σ. 401 ἐξ., BMC. XVIII, 4 (νομίσματα 10). β) Κεφαλὴ Ἀπόλλωνος δαφνοστεφής (εἰς ἐν νόμισμα ὅπισθεν τῆς κεφαλῆς τὸ ὄνομα ΚΑΛΛΩΝ) Ζεὺς βάλλων τὸν κεραυνόν, ἐπιγραφή Α-Μ-Β-Ρ καὶ μονόγραμμα ΑΡ (νομίσματα 9). γ) Κεφαλὴ Ἡρακλέους δεξιᾷ μὲ λεοντὴν/Ἀπόλλων κατήμενος, κρατῶν τόξον, ἐκατέρωθεν Α-Μ-Β-Ρ, κάτω Α ἢ ΑΡ. (νομίσματα 2). δ) Ἐν νόμισμα ὡς τὸ ὑπ' ἀριθ. 3 τῆς συλλογῆς Coin Galleries, ἀλλὰ ἀριστερὰ τῆς Διώνης τὰ γράμματα ΙΩ.

Τὴν ἀρχαιότεραν κοπὴν τῶν νομισμάτων τούτων μαρτυροῦν οἱ διαφορετικοὶ νομισματικοὶ τύποι (α, β, γ), ἡ ἐπιμελὲς ἐργασία, ὅπως καὶ ἡ δήλωσις τοῦ ὀνόματος τοῦ ἄρχοντος καὶ τὸ μονόγραμμα, τὰ ὁποῖα λείπουν χαρακτηριστικῶς ἀπὸ τὰ νομίσματα τοῦ θησαυροῦ (Περὶ τῆς δηλώσεως τοῦ μονογράμματος τοῦ ὀνόματος τοῦ ἄρχοντος εἰς τὰ νομίσματα τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑπειρωτῶν τῶν χρόνων 234 - 168 βλ. P. Franke, ἐ.ἀ., σ. 31, ἰδίως 326 - 327, περὶ δὲ τοῦ Κοινοῦ μετὰ τὸ 148 π.Χ., αὐτ. σ. 218 - 219).

Εἰς ἄλλην θέσιν, νοτίως τῆς σκηνῆς ἐπίσης, ἐκ πέντε νομισμάτων χαλκῶν τὰ τέσσαρα εἶναι ὅμοια πρὸς τὰ α, β, γ, ἐν δὲ τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑπειρωτῶν (234 - 168 π.Χ.), κεφαλὴ Ἀρτέμιδος, Σ Ω/Ἐπιδορατίς, ΑΠΕΙ-ΡΩΤΑΝ ἐντὸς στεφάνου κοτίνου (πρβλ. P. Franke, αὐτ. σ. 209, Gruppe VII 12a = πίν. 42 V 381 - 388).

Τέλος εἰς τὸ δυτικὸν δωμάτιον τῆς σκηνῆς ἀνευρέθησαν ὀκτὼ ἄλλα συγκεντρωμένα χαλκᾶ νομίσματα ἐντὸς λεπτοῦ στρώματος πυρκαϊᾶς, ὑπεράνω τοῦ βραχέδους ἐδάφους. Ἐπὶ τῶν ἑξ πρώτων τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑπειρωτῶν (234 - 168 π.Χ.), μὲ ἰσχυρῶς βεβλαμμένην τὴν ἐπιφάνειαν ἕνεκα τῆς ἐπιδράσεως τοῦ πυρός, εἰκονίζεται κεφαλὴ Ἀρτέμιδος ἀριστερὰ, ἀρχικά ὀνόματος Δ Ε ἢ Α Ι - Β Ο (;) ἐπιδορατίς κάθετος, ἐπιγραφή Α Π Ε Ι - Ρ Ω Τ Α Ν, ἐντὸς στεφάνου κοτίνου (πρβλ. P. Franke, ἐ.ἀ., σ. 149, Gruppe VII 2 b, c, d = πίν. 38 V 291 - πίν. 39 V 309, Gruppe VII 6 b = πίν. 41 V 359 - 361, Gruppe VII 7 b = πίν. 41 V 365 - 374).

Ἐκ τῶν λοιπῶν νομισμάτων, τῶν ὁποίων ἡ βλάβη τοῦ πυρός δὲν εἶναι τόσον σαφής, τὸ ἐν ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν 3 τῆς συλλογῆς Coin Galleries, τὸ δὲ ἕτερον δὲν δύναμαι νὰ ἀναγνωρίσω ὡς Ἑπειρωτικόν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ἀσφαλῶς ὅτι τὰ νομίσματα τοῦ θεάτρου ἐκόπησαν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑπειρωτῶν (234 - 168 π.Χ.), τὸ δὲ στρώμα πυρκαϊᾶς συνδέεται ἀσφαλῶς μὲ τὴν Ῥωμαϊκὴν καταστροφὴν. Εἰς τοῦτο συμφωνεῖ καὶ ὁ P. Franke, ὁ ὁποῖος εἶδε τὰ νομίσματα. Προσέτι τὰ νομίσματα τοῦ Κοινοῦ μὲ τὴν Ἀρτεμιν, τὴν ἐπιδορατίδα καὶ τὰ ὀνόματα ἀρχόντων, Δ Ε, Α Ι - Β Ο (;) ἦσαν ἐν χρήσει μέχρι τοῦ ἔτους 168/7 π.Χ. (ἄλλως παρὰ P. Franke, σ. 146, 3). Κατὰ πόσον ὁμοῦς τὰ ἀμβρακικὰ νομίσματα μὲ τὴν κεφαλὴν Διώνης καὶ τὸν βαίτυλον (κατηγορία 3 τῆς Coin Galleries) εἶναι

Ὁ ἐκ τῆς τρομακτικῆς καταστροφῆς ὑπὸ τῶν Ρωμαίων ἀντίκτυπος εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Δωδώνης ἦτο ἀκόμη αἰσθητὸς κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Στράβωνος (VII, 7, 10), ὁ ὁποῖος ὡς ἐξῆς περιγράφει τὴν κατάστασιν τοῦ ἱεροῦ· *ἐκλέλοιπε δὲ πως καὶ τὸ μαντεῖον τὸ ἐν Δωδώνῃ, καθάπερ τᾶλλα*, περὶ δὲ τῆς Ἡπείρου σημειώνει· *ὅμως εὐάνδρῃ ἦτε Ἡπειρος πᾶσα καὶ ἡ Ἰλλυρίς· νῦν δὲ τὰ πολλὰ μὲν ἐρημία κατέχει, τὰ δ' οἰκούμενα κωμηδὸν καὶ ἐν ἐρειπίοις λείπεται* (VII 7,9)⁷¹.

Μερικαὶ ἐν τούτοις πρόχειροι ἐπισκευαὶ τοῦ προσκηνίου καὶ τῆς σκηνῆς εἶχον συντελεσθῆ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ γεωγράφου, διότι εἰς τὴν πρόσοψιν τῆς σκηνῆς καὶ τοῦ προσκηνίου διεπιστάθησαν λείψανα τοίχου ρωμαϊκῶν χρόνων ἀπὸ ἀργοὺς λίθους καὶ ἄσβεστον, ὁ ὁποῖος ἀντικατέστησε τοὺς καταστραφέντας ἡμικίονας καὶ πεσσούς (Πίν. 7, σχῆδ. 8). Δεδομένου δέ, ὅτι εὐθὺς μετὰ τὸν Στράβωνα, περὶ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου, μετετράπη τὸ θέατρον εἰς ἀρέναν, τὸ δὲ προσκηνίον καὶ ἡ πρόσοψις τῆς σκηνῆς ἀφῆρέθησαν, προκύπτει τὸ ἀσφαλὲς συμπέρασμα, ὅτι αἱ πρόχειροι αὐταὶ ἐπισκευαὶ ἀνάγονται εἰς τοὺς πρὸ τοῦ Αὐγούστου καὶ μέχρι τῆς Ρωμαϊκῆς κατακτῆσεως χρόνους. Ἐπειδὴ δὲ καὶ εἰς ἐπιγραφὴν ἐκ Δήλου τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς Ἀθηνῶν, τῶν χρόνων 150-130 π.Χ.⁷² γίνεται λόγος περὶ γυμνικῶν ἀγῶνων εἰς τὴν Δωδώνην κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ναίων, δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι μὲ τὴν ἀναβίωσιν τῆς πεντετηρικῆς αὐτῆς ἑορτῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐτελοῦντο γυμνικοί, δραματικοί, ἐνδεχομένως δὲ καὶ μουσικοὶ ἀγῶνες, ἔγιναν αἱ ἀνωτέρω πρόχειροι ἐπισκευαὶ τῆς σκηνῆς καὶ τοῦ προσκηνίου, περὶ τὰ μέσα τοῦ 2^{ου} π.Χ. αἰῶνος. Ἡ ἀναβίωσις τῶν ἑορτῶν καὶ ἡ κατὰ κάποιον τρόπον ἀποκατάστασις τοῦ ἱεροῦ μαρτυροῦν περὶ νέας ἀκμῆς τοῦ ἱεροῦ. Διὰ νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν προσκυνητῶν τὸ ἱερὸν τῆς Δωδώνης ἔκοψε, κατὰ τὴν περίοδον 168-148 π.Χ. πιθανῶς, χαλκοῦν νόμισμα μὲ τὴν προτομὴν τοῦ Ναίου Διὸς καὶ ἀετοῦ ἢ τῆς Ἀρτέμιδος καὶ μὲ τὴν ἐπιγραφὴν *ΙΕΡΕΥΣ ΜΕΝΕΔΗΜΟΣ ΑΡΓΕΑΔΗΣ*⁷³. Τὴν λειτουργίαν νομισματοκοπείου εἰς τὸ ἱερὸν περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἀπέδειξεν ἐσχάτως χαλκοῦν τεμάχιον μὲ δύο συνεχόμενα ἀσφράγιστα πέταλα νομίσματος, τὸ ὁποῖον ἀνευρέθη κατὰ τὸ ἔτος 1958 ὑψηλότερον τοῦ στρώματος τῆς καταστροφῆς (219 π.Χ.) εἰς τὸν παλαιὸν ναὸν τῆς Διώνης Γ⁷⁴.

Στρώσιν μὲ ἱχνη καταστροφῆς ὑπεράνω τοῦ ἀρχαιοτέρου ρωμαϊκοῦ στρώματος, ἡ ὁποία ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται νὰ χρονολογῆται ἐντὸς τοῦ 1^{ου} π.Χ. αἰῶνος⁷⁵, δυνάμεθα ἴσως

τῶν χρόνων τοῦ Κοινοῦ, μετὰ τὸ 148 π.Χ., (πρβλ. P. Franke, αὐτ. σ. 324 - 327) χρῆζει περαιτέρω ἐρεῦνης. Βέβαιον εἶναι πάντως ὅτι καὶ πρὸ τοῦ 168 π.Χ., ἴσως δὲ μετὰ τὸ 187 (P. Franke, αὐτ. σ. 325 - 327), ἡ Ἀμβρακία ἐξέδιδεν ἴδιον νόμισμα (τύποι α, β, γ, δ), μὲ εὐρείαν κυκλοφορίαν, ὥστε εἰς τὴν Δωδώνην νὰ ὑπερισχύῃ τοῦ νομίσματος τοῦ Κοινοῦ.

71. Τὴν οἰκονομικὴν καὶ πολιτικὴν κατάστασιν τῆς Ἡπείρου μετὰ τὴν καταστροφὴν ἐκφράζει τὸ γεγονός, ὅτι ἔκτοτε καὶ ἐπὶ μακρὸν διάστημα δύο μόνον πόλεις τῆς Ἡπείρου ἔκοψαν ἰδικὸν τῶν χαλκοῦν νόμισμα μικρᾶς κυκλοφορίας, ἡ Πανδοσία καὶ ἡ Φοινίκη (P. Franke, Die Münzen, σ. 31 καὶ 218 ἐξ.). Ἀλλὰ ἡ ἄποψις ὅτι οἱ Θεσπρωτοί, ὡς σύμμαχοι τῶν Ρωμαίων κατὰ τὸν τρίτον Μακεδονικὸν πόλεμον, δὲν ὑπέστησαν καταστροφὴν (Liv. XLIII 21. 4, St. Oost, Roman Policy in Epirus and Acarnania in the Age of the Roman Conquest of Greece, 1954, σ. 79, 131, ὑποσ. 68. P. Franke, ἐ.ἀ., σ. 218) ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν τοῦ Νεκρομαντείου τῆς Ἐφύρας ἀμφίβολος, διότι ἀσφαλῶς τὸ ἡπειρωτικὸν τοῦτο ἱερὸν κατεστράφη ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους τοῦ Αἰμιλίου Παύλου (Τὸ Ἔργον 1961 σ. 124-125).

72. IG II 3, 1319, IG V2, 113, 21 ἐξ. St. Dow Hesperia 4 (1935) σ. 89, 2.

73. P. Franke, ἐ.ἀ.σ. 31-34· πρβλ. καὶ 308-311, πίν. 2-3. Ὁ Franke εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μὲ πληροφώρησιν βραδύτερον ὅτι τὰ νομίσματα αὐτὰ ἐκόπησαν πιθανώτερον κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου.

74. Αὐτ. σ. 223 - 3, πίν. 52, 1.

75. Ἡ στρώσις αὐτὴ φαίνεται ἀρχαιότερα τῶν χρόνων τῆς ἀρένας.

νὰ συνδέσωμεν μὲ τὴν ἐπιδρομὴν εἰς τὸ ἱερὸν τῶν Θρακῶν τοῦ Μιθριδάτου (87 π.Χ.).

Τετάρτη περίοδος (χρόνοι Αὐγούστου, σχέδ. 8). Τὴν τύχην πολλῶν ἑλληνικῶν θεάτρων ὑπέστη καὶ τὸ θέατρον τῆς Δωδώνης, μὲ τὴν μετατροπὴν του εἰς ἀρέναν. Ὁ ἄνεμος τοῦ βαρβαρικοῦ συρμοῦ τῶν ρωμαϊκῶν θηριομαχιῶν, ἐνδεχομένως δὲ καὶ μονομαχιῶν, ἐπνευσεν ἕως ἐδῶ καὶ παρέσυρε τὸ ἄβρον ἄνθος τῆς ἀρχαίας τραγωδίας.

Αἱ τέσσαρες κατώτεραι σειραὶ ἐδωλίων μετὰ τῆς προεδρίας καὶ τοῦ ὀπισθεν διαδρόμου ἀπεσπάσθησαν καὶ πρὸ τῆς πέμπτης σειρᾶς ἀνυψώθη τοῖχος προστατευτικός, ὕψους 2.80μ., (Πίν. 4 β, 6 β, 7 καὶ 8), κατεσκευασμένος ἐξ ὕλικου τοῦ κοίλου καὶ τῆς σκηνῆς, ἐπιχρισμένος μὲ ἀσβεστοκοκκίαν, ὁ ὁποῖος ἀπέκοψε περαιτέρω τὸ προσκηνίον καὶ τὴν πρόσοψιν τῆς σκηνῆς, ἐνωθεὶς μὲ τὸν ὀπισθεν τοῖχον αὐτῆς. Εἰς τὰ μεταξὺ τοῦ τοίχου τῆς ἀρένας καὶ τῶν ἀρχαίων τοίχων τῆς σκηνῆς δημιουργηθέντα τριγωνικὰ διαμερίσματα (σχέδ. 8, Πίν. 4 α, καὶ β), ἐφυλάσσοντο τὰ ζῶα διὰ τὰς θηριομαχίας, κυρίως δὲ ταῦροι καὶ ἀγριόχοιροι, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ ἀνευρεθέντα ἐντὸς αὐτῶν ὀστᾶ, σχετιζόμενα μὲ τὴν λατρείαν τῆς Δωδώνης⁷⁶. Τὰ ζῶα εἰσῆρχοντο εἰς τὴν κονίστραν διὰ τῶν δύο πυλῶν τῶν τριγωνικῶν διαμερισμάτων (σχέδ. 8, Πίν. 4, 7 β, καὶ 13 γ). Ἐτέρα θύρα, εἰς τὴν ὁποίαν κατέφευγον οἱ ἀγωνιζόμενοι ἐν ὥρᾳ κινδύνου, κατεσκευάσθη ἐπίσης εἰς τὸν τοῖχον πρὸ τῆς μεσαίας κερκίδος (Πίν. 6 β καὶ 8 β). Ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου τῆς σκηνῆς ἠνοίχθησαν μικρὰ παράθυρα, ὁπόθεν ἴσως παρείχeto εἰς τὰ ζῶα τροφή. Δύο ἄλλα μεγαλύτερα ἀνοίγματα εἰς τὸν τοῖχον τῆς σκηνῆς, ἐκατέρωθεν τῆς τοξωτῆς πύλης (Πίν. 8 α), ὀφείλονται πιθανῶς εἰς τὴν μετατροπὴν αὐτῆς τοῦ θεάτρου. Τὸ δάπεδον τῆς ἀρχαίας ὀρχήστρας ἐκακαλύφθη μὲ ἐπιχώσεις, ὕψους περίπου 0.50 μ., αἱ ὁποῖαι ἐπέχωσαν βεβαίως τὸν ὄχετόν, τὴν βάσιν τῆς θυμέλης καὶ τοὺς στυλοβάτας τοῦ προσκηνίου καὶ τῆς σκηνῆς μὲ τὰ ὑπολειφθέντα τμήματα τῶν ἡμικιονίων, τῶν πεσσῶν καὶ τῶν λειψάνων τῶν ρωμ. τοίχων.

Τοιουτοτρόπως ἐσχηματίσθη εὐρύχωρος κονίστρα σχήματος περίπου ἐλλείψεως, διαμέτρου 33.10 καὶ 28.15 μ. Εἰς τοὺς Πίν. 8 α καὶ 9 β, οἱ ὁποῖοι εἰκονίζουσι τὴν τοξωτὴν θύραν τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς σκηνῆς καὶ τὴν θύραν τοῦ δυτικοῦ τριγωνικοῦ διαμερίσματος, εἶναι εὐδιάκριτον τὸ ὕψος τῆς δημιουργηθείσης ἐπιχώσεως τῆς κονίστρας. Ἐντὸς τοῦ ἐπιχωσθέντος ὄχετος ἀνευρέθησαν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, κυρίως δὲ λίθινοι ἀνθεμωτοὶ ἀκροκέραμοι καὶ ρωμαϊκὰ νομίσματα. Ἐπειδὴ τὰ ἐντὸς τούτου νομίσματα εἶναι τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου, ὑπεράνω δέ, ἐκτὸς τούτων, ὑπῆρχον καὶ ἄλλα μεταγενέστερα νομίσματα, φαίνεται μᾶλλον βέβαιον, ὅτι ἡ μετατροπὴ τῆς ὀρχήστρας εἰς κονίστραν ἐπῆλθε κατὰ

76. Ἡ σχέσις τοῦ κάπρου μὲ τὴν λατρείαν τοῦ Διὸς τῆς Δωδώνης προκύπτει ἀπὸ ἐλλιπὲς χωρίον τοῦ Πausanίου (IX 8,1), κατὰ τὸ ὅποιον εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Δήμητρος τῶν Ποτινῶν τῆς Βοιωτίας *ἐς τὰ μέγαρα καλούμενα ἀφιάσιν ὅς τῶν νεογνῶν*, δηλαδὴ χοιρίδια νεογέννητα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸν περιηγητὴν ἐνεφανίζοντο τὸ ἐπόμενον ἔτος εἰς τὴν Δωδώνην. Ἡ ρῖψις λοιπὸν νεαρῶν κάπρων (πιθανῶς ἐνιαυσίων, διότι τὸ ἐπόμενον ἔτος ἐνεφανίζοντο εἰς τὴν Δωδώνην) ἐντὸς τοῦ μεγάρου (βόθρου) τοῦ ἱεροῦ εἶναι φιλολογικῶς μαρτυρημένη.

Προσέτι μεταξὺ τῶν ἀγορασθέντων παρὰ τοῦ Καραπάνου εὐρημάτων ἐκ Δωδώνης φυλάσσονται εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν (αἶθουσα Καραπάνου) δύο ἀλτήρες μολύβδινοι, ἔχοντες τὸ σχῆμα κάπρου (Πίν. 13 α, βάρος ἀριστεροῦ 1.660 γραμμάρια, δεξιῦ 1.760). Εἰς τὸ μέσον τῶν ἀλτήρων ὑπάρχουν σαφὴ ἴχνη σιδηροῦ ἡλίου πρὸς ἀνάρτησιν. Προφανῶς οἱ ἀλτήρες ἀνετέθησαν εἰς τὸν Νάϊον Δία ἀπὸ κάποιον ἀθλητὴν, νικητὴν τοῦ ἁλματος κατὰ τὰ Νάϊα. Ἡ χρῆσις ἐπομένως κατὰ τοὺς ἀγῶνας ἀλτήρων — δμοιωμάτων κάπρου — καὶ ἡ ἀνάθεσις τῶν εἰς τὸν Νάϊον Δία ἐξηγοῦν τὴν σχέσιν τοῦ ζῴου μὲ τὴν λατρείαν τοῦ Διὸς, τῆς ὁποίας ὁ χθόνιος χαρακτὴρ εἶναι ἔντονος (περισσότερα εἰς τὴν περὶ τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας μελέτην).

τούς χρόνους του Αύγουστου. Είναι γνωστόν τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ αὐτοκράτορος διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθεῖσαν πόλιν παρὰ τὸν Ἀμβρακικόν, τὴν Νικόπολιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐγκατέστησε τοὺς παλαιμάχους Ρωμαίους στρατιώτας⁷⁷. Ἀλλ' ὅτι καὶ ἡ Δωδώνη εἴλκυσε τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ αὐτοκράτορος προκύπτει καὶ ἀπὸ ἀνέκδοτον ἐπιγραφὴν, ἀμυδρότατα διακρινόμενην, ἐπὶ βάσεως ἀφιερωματικῆς, ἡ ὁποία ἀνευρέθη πρὸ τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας, μὲ ψήφισμα τιμητικὸν ὑπὲρ τῆς Λιβίας, τῆς συζύγου τοῦ Ὀκταβίου⁷⁸, ἐνθα ἀνέγνωσα: ἀγωνοθετο[ύντος---] / του. μ. Μο[λ]οσ[σοῦ], / τὸ Κοινὸν τ ᾧ ν--- / Λιβίαν τ ἡ ν [- -] / Καίσαρος σε[βαστοῦ].

Κατὰ τὰ μέσα τοῦ 2^{ου} μ.Χ. αἰῶνος τὸ ἱερὸν πάντως εἶδεν ἡμέρας ἀκμῆς, διότι ὁ Πανσανίας (I 17,5) χαρακτηρίζει τοῦτο ὡς *ἄξιον θέας*⁷⁹. Τὸ γεγονὸς ἐξ ἄλλου, ὅτι τὸ 132 μ.Χ. ὁ Ἀδριανὸς ἐπεσκέφθη τὴν Δωδώνην, μαρτυρεῖ περὶ τῆς νέας ἀκμῆς τοῦ ἱεροῦ⁸⁰. Περὶ τὰ μέσα τοῦ 3^{ου} μ.Χ. αἰῶνος ἐτελοῦντο ἀκόμη τὰ Νάϊα, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ τὸ μνημονευθὲν τμῆμα τιμητικοῦ ψηφίσματος ἐπὶ λίθου, τὸ ὁποῖον εὐρέθη ἐσχάτως εἰς τὸ Κάστρον τῶν Ἰωαννίνων, καὶ ὁλόκληρον διασφύζει ὁ Κυριακὸς ἐξ Ἀγκῶνος, ἐπισκεφθεὶς τὴν πόλιν τὸν χειμῶνα τοῦ ἔτους 1434-5⁸¹. Πάντως κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἀποστάτου τὸ ἀρχαῖον ἱερὸν ὑφίστατο ἀκόμη, διότι παρ' αὐτοῦ ἐξήτησε χρησὸν ὁ αὐτοκράτωρ, ὀλίγον πρὸ τῆς ἐκστρατείας του ἐναντίον τῶν Περσῶν (362 μ.Χ.)⁸². Ἡ ἱερὰ δρῦς πρέπει νὰ εἶχε ἀποκοπῇ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Συμμάχου, ὑπάτου κατὰ τὸ ἔτος 391 μ.Χ.⁸³. Ὁ χρόνος τῆς ὀριστικῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ θεάτρου θὰ καθορισθῇ ἴσως μετὰ τὴν μελέτην τῶν εὐρημάτων τοῦ ὑπεράνω, τρίτου κατὰ σειράν, στρώματος καταστροφῆς, τὸ ὁποῖον ἀσφαλῶς ὀφείλεται εἰς τοὺς Χριστιανούς· διότι αἱ ὑπεράνω ἐπιχώσεις, ὕψους 3-3.50 μ., εἶναι πλέον καθαραί, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐνδείξεως ζωῆς. Ἀποτελοῦνται ἀπὸ παχεῖαν ἀργιλοῦχον ἰλύν, χρώματος ὠχροτέφρου καὶ ἐνίοτε ἀπὸ στρώσεις ἀμμόδεις, προφανῶς ἐναποθέσεις τῶν ὑδάτων, τὰ ὁποῖα κατέκλυζον ἐπὶ αἰῶνας τὴν χαμηλὴν ἐπιφάνειαν τοῦ θεάτρου καὶ τοῦ πέριξ χώρου, κατερχόμενα ἐκ τοῦ Τομάρου καὶ ἐκ τῆς κατωφεροῦς κοιλάδος.

Ἀλλὰ καὶ ἡ νέα χριστιανικὴ λατρεία δὲν ἐπέζησεν ἐπὶ πολὺ⁸⁴, διότι κατὰ τὴν διάρκειαν

77. Π. Φουρίκης, Ἡπειρ. Χρον. 3 Hesperia (1928) σ. 118-119. Ἡ μετατροπὴ τοῦ θεάτρου εἰς ἄρenan υποθέτει τὴν ἐγκατάστασιν εἰς τὴν περιοχὴν Ρωμαίων ἐποίκων (τὴν παρατήρησιν ὀφείλω εἰς τὸν καθηγητὴν κ. Schefold). Ὁ Στράβων, VII 324, ἀναφέρει ἐπίσης τὸ Βουθρωτόν. . . *ἐποίκους ἔχον Ρωμαίους*.

78. Εἰς τὸ ἱερὸν ἐπίσης εἶναι αἰσθητὸς ὁ ἀριθμὸς τῶν νομισμάτων τοῦ Αὐγούστου. Βλ. Εἰρ. Βαρούχα-Χριστοδουλοπούλου, ΠΑΕ 1955 σ. 180. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐπίσης ἐκόπησαν ἴσως τὰ χαλκὰ νομίσματα μὲ τὴν ἐπιγραφὴν ἱερεὺς Μενέδημος Ἀργεάδης (βλ. ἀνωτ. ὑποσ. 73).

79. *Γῆς δὲ τῆς Θεσπρωτίδος ἔστι μὲν πον καὶ ἄλλα θέας ἄξια ἱερὸν τε Διὸς ἐν Δωδώνῃ καὶ ἱερὰ τοῦ θεοῦ φηγός*.

80. Βλ. σχετικὰς παραπομπὰς εἰς RE I, στ. 512 (Zichen). P. Franke, Die Münzen, σ. 30.

81. Βλ. ὑποσ. 64.

82. Θεοδώρ. Ἐκκλ. Ἱστορ. III 21.

83. Serv. Σχόλ. Verg. Aeg. III 466. P. Franke, ἔ. ἀ. σ. 30.

84. Τῆς περιόδου τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ τεκμήριον ἀποτελοῦν αἱ δύο χριστ. βασιλικαί, ἡ μεταγενεστέρα τρίκογχος (ΠΑΕ 1929 σ. 109 - 110, 1930 σ. 55-62) καὶ ἡ ὑπ' αὐτὴν μὲ ἐγκάρσιον κλίτος ἀρχαιοτέρα. Τὸ Ἔργον 1957 σ. 42-46, εἰκ. 44). Ἡ Δωδώνη εἶχε καταστῇ κατὰ τὸν 5^{ον} μ.Χ. αἰῶνα ἔδρα Ἐπισκοπῆς καὶ ὡς τοιαύτη ὑφίστατο μέχρι τῶν μέσων τοῦ 6^{ου} αἰῶνος: Honigmann, Byzant. 16, 1942/3 σ. 56 ἔξ., ὅτε ἡρμώθη ὀριστικῶς ἐξ αἰτίας τῆς περὶ τὸ 550 ἐπιδρομῆς τῶν Γότθων (Προκόπιος, Γοτθ. Πόλ. IV. 22), τῶν κατοίκων συνοικισθέντων πιθανῶς εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ περὶ τὸ 530 μ.Χ. οἰκοδομηθεῖσαν Νέαν Εὐροίαν, ὅπου ἡ πόλις τῶν Ἰωαννίνων (Σ.Ι. Δάκαρης, Ἰωάννινα, ἡ νεώτερη Εὐροία, Ἡπειρ. Ἑστία, 1952, τευχ. 6, σ. 537-554. ΠΑΕ 1951, σ. 174 ὑποσ. 2.

τοῦ 6^{ου} μ.Χ. αἰῶνος ὁ χώρος τῆς Δωδώνης, ἡ ὁποία εἶχε καταστή καὶ ἔδρα Ἐπισκοπῆς, φαίνεται νὰ ἐγκαταλείπεται ὀριστικῶς ἐξ αἰτίας τῶν συχνῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν. Τὰ τελευταῖα εὐρήματα εἰς τὸ ἱερὸν εἶναι μερικὰ χαλκᾶ νομίσματα βανδαλικά τοῦ 5-6^{ου} μ.Χ. αἰῶνος⁸⁵.

Περὶ τῶν διαφόρων κινητῶν εὐρημάτων θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὴν τελικὴν δημοσίευσιν τοῦ θεάτρου. Ἀρκούμεθα ἔδω νὰ μνημονεύσωμεν μόνον τὰ πολυάριθμα πῆλινα ἀντικείμενα εἰς σχῆμα καρδίας καὶ κυκλοτεροῦς σφηνός (Πίν. 13 β) μὲ βάσιν πεπλατυσμένην (διαμέτρων 3-6Χ2,5-5 ἐκ.), τὰ ὁποία ἀνευρέθησαν διεσκορπισμένα εἰς τὸ δάπεδον τῆς δυτικῆς παρόδου μέχρι τῆς ΝΔ γωνίας τοῦ στυλοβάτου τῆς νοτίας στοᾶς. Παρόμοια εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὸ ἱερὸν τῶν Δελφῶν⁸⁶. Ἡ ἀνεύρεσις μεγάλου ἀριθμοῦ τοιούτων ἀντικειμένων εἰς τὴν δυτικὴν εἴσοδον τοῦ θεάτρου ὑποβάλλει τὴν ἰδέαν ὅτι πρόκειται περὶ εἰσιτηρίων θεάτρου καὶ οὕτω πρέπει νὰ ἐρμηνεύσωμεν καὶ τὰ παρόμοια ἀντικείμενα τῶν Δελφῶν, τῶν ὁποίων ἡ χρῆσις δὲν ἔχει ἐρμηνευθῇ.

Ἡ χρονολόγησις τοῦ θεάτρου. Μὲ τὴν κατάληψιν τῆς Ἡπείρου ὑπὸ τῶν Ρωμαίων (168 π.Χ.) ἡ σκηνὴ τοῦ θεάτρου κατεστράφη, ὥς εἶπομεν (σ. 33-34), διὰ πυρός. Ἐπειδὴ ἔκτοτε καὶ μέχρι τῶν χρόνων τῆς μετατροπῆς του εἰς ἄρέναν παρουσιάζεται μία μόνον ἐντελῶς πρόχειρος ἐπισκευὴ τῆς σκηνῆς, ἔπεται ὅτι αἱ δύο προγενέστεραι οἰκοδομικαὶ φάσεις (α καὶ β) εἶναι ἀρχαιότεραι τοῦ ἔτους 168 π.Χ. Ἡ κατὰ τὴν περίοδον 168 π.Χ. μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου χρονολόγησις τῆς δευτέρας φάσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν προσετέθησαν εἰς τὴν ἀρχικὴν σκηνὴν τὸ λίθινον προσκηνίον, τὰ παρασκήνια καὶ τὰ δύο ἐκατέρωθεν πρόπυλα μετὰ τῶν συνεχομένων ἀναλημμάτων τῶν ἀνδῆρων πρὸ τοῦ κοίλου (σχέδ. 14), ὥς καὶ τὸ λίθινον στάδιον, εἶναι καὶ δι' ἄλλους λόγους ἀδύνατος, ἔνεκα τῆς ἀθλίας καταστάσεως τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς μεγάλης παρακμῆς τοῦ ἱεροῦ τῆς Δωδώνης μετὰ τὸ τρομακτικὸν πλῆγμα, τὸ ὁποῖον ὑπέστη ἡ χώρα ὑπὸ τῶν Ρωμαίων (ἀνωτ. σ. 32 κ. ἐξ.). Τὴν καταστροφὴν αὐτὴν ἐπηκολούθησαν ἐρήμωσις καὶ ἐρείπωσις, τὸ δὲ δωδωναῖον μαντεῖον εἶχε σχεδὸν ἐγκαταλειφθῇ (Στραβ. VII 7,9-10).

Προσέτι τὸ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νομισμάτων τῆς Ἀμβρακίας χρονολογούμενον ἀσφαλῶς κατώτερον στρῶμα πυρπολήσεως (ἀνωτ. σ. 33 καὶ ὑποσ. 70) ἐξικνεῖτο μέχρι τῆς εἰσόδου τῆς δυτικῆς παρόδου, ἡ ὁποία ἀποδεικνύεται οὕτω ἀρχαιότερα τῆς ρωμαϊκῆς καταστροφῆς. Ἡ δευτέρα ἐπομένως οἰκοδομικὴ περίοδος τοῦ θεάτρου πρέπει νὰ συσχετισθῇ μὲ τὴν μεγάλην ἀνοικοδόμησιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἱεροῦ περὶ τὸ τέλος τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος, ὀφειλομένης εἰς τὸν Μακεδόνα βασιλέα Φίλιππον Ε'. Εἰς τοῦτο συμφωνοῦν ἀπολύτως ἡ ἐξαιρετικῶς ἐπιμελὴς ἐργασία τῶν γενομένων προσθηκῶν, ἰδίως δὲ ἡ μορφή τῶν βάσεων τῶν ἰωνικῶν ἡμικιονίων τοῦ προσκηνίου καὶ τῶν δύο προπύλων, τὰ κιονόκρανα τοῦ προσκηνίου, ὥς καὶ ἡ χρῆσις ἀσβεστολίθου τῆς αὐτῆς ποιότητος μὲ τοὺς κίονας τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας τῶν χρόνων τοῦ Φιλίππου Ε'. Εἰς τὴν περίοδον αὐτὴν ἐπίσης ἀνάγονται τὰ ἀνθεματὰ μέτωπα τῶν λιθίνων ἡγεμόνων καλυπτῆρων (Πίν. 12 ε) καὶ οἱ πῆλιννοι κέραμοι μὲ τὴν ἐπιγραφὴν *Διὸς Νάου* (Πίν. 12 β, καὶ γ, ἀνωτ. σ. 32).

Τὸ θέατρον, ὥς διεμορφώθη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Φιλίππου Ε', παρουσιάζει ἀπαργνώριστον ὁμοιότητα μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν μορφήν τοῦ θεάτρου τῶν Οἰνιαδῶν, κατὰ τὴν δευτέραν φάσιν του, μετὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τούτου καὶ τὴν προσθήκην τοῦ λιθίνου

85. Εἰρ. Βαρούχα, ΠΑΕ 1955 σ. 179, πίν. 60.

86. FdD V (texte) σ. 199, εἰκ. 889.

προσκηνίου ὑπὸ τοῦ Φιλίππου Ε΄ περὶ τὸ τέλος τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος⁸⁷. Αἱ ὁμοιότητες εἶναι τόσον πολλαὶ καὶ ἄμεσοι, ὥστε εἶναι ἀδύνατον νὰ παραβλεφθῇ ἡ μεταξὺ των συσχέτισις⁸⁸. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ πρώτη οἰκοδομικὴ περίοδος τοῦ θεάτρου τῆς Δωδώνης πρέπει νὰ συνδεθῇ μὲ τὴν πρώτην μνημειακὴν μορφήν τοῦ ἱεροῦ, ὀφειλομένην εἰς τὸν βασιλέα Πύρρον (ἀνωτ. σ. 6).

Οἱ μεταξὺ τοῦ βασιλέως τούτου καὶ τοῦ Φιλίππου Ε΄ χρόνοι εἶναι περίοδος πολιτικῶν ἀνωμαλιῶν διὰ τὴν Ἡπειρον, ἄνευ σημαντικῶν ἱστορικῶν περιστατικῶν, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν κατάργησιν τῆς βασιλείας διὰ τῆς βιαιᾶς ἐξώσεως τῶν τελευταίων ἀπογόνων τῆς βασιλικῆς δυναστείας τῶν Αἰακιδῶν καὶ τὴν ἀνακήρυξιν τῆς Δημοκρατίας (234 - 168 π.Χ.)⁸⁹. Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἄλλωστε οὐδεμία οἰκοδομικὴ ἐργασία περετηρήθη εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Δωδώνης κατὰ τὴν πεντηκονταετίαν ποῦ μεσολαβεῖ ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Πύρρου (272 π.Χ.) μέχρι καὶ τῶν γεγονότων τοῦ Θέρμου (218 π.Χ.). Τὸ ἐκπολιτιστικὸν καὶ θρησκευτικὸν-πολιτικὸν ἔργον τοῦ μεγάλου τούτου ἡγεμόνος θὰ τονίσωμεν ἄλλα-χοῦ⁹⁰. Ἐδῶ περιοριζόμεθα νὰ ὑπομνήσωμεν τὴν ἀνέγερσιν εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Δωδώνης δύο ἢ τριῶν μέχρι σήμερον γνωστῶν ἱερῶν (Α.Γ.Ζ.), τὴν μνημειακὴν διαμόρφωσιν τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας, τὴν εἰσαγωγὴν τῆς λατρείας τοῦ Ἡρακλέους, πιθανῶς καὶ ἄλλων θεοτήτων, καὶ τὴν καθιέρωσιν ἢ τὸν μεγαλοπρεπέστερον ἐορτασμὸν τῆς πεντητηρικῆς ἐορτῆς τῶν Ναῶν. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἐπίσης ἡ ἀνέγερσις ὑπὸ τοῦ Πύρρου δύο θεάτρων εἰς τὴν Ἀμβρακίαν, τὴν νέαν πρωτεύουσιν τοῦ κράτους του⁹¹, ὡς καὶ ἱερῶν τοῦ Ἡρακλέους, τῆς Αἰνείαςδος Ἀφροδίτης καὶ ἡρώου τοῦ Αἰνείου. Τέλος ἡ ἐπιμελεστάτη ἐργασία καὶ ἡ τεχνικὴ τῶν τοίχων τῆς σκηνῆς (Πίν. 8α καὶ 9β), ὅπως καὶ τῶν πυργοειδῶν ἀναλημμάτων τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου (Πίν. 5 καὶ 11 β), ὁμοίων πρὸς τὸ τεῖχος τῆς ἀκροπόλεως, ἀρμόζουν εἰς τὴν μεγάλην αὐτὴν περίοδον τῆς πολιτικῆς ἀκμῆς τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς οἰκοδομικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἱεροῦ τῆς Δωδώνης⁹².

Ἡ χρονολόγησις τοῦ Σταδίου. Ἄν καὶ εἶναι ἀκόμη πρόωρον νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τοῦ χρόνου τῆς κατασκευῆς τοῦ Σταδίου πρὸ τῆς πλήρους διερευνήσεώς του, σκόπιμον εἶναι νὰ σημειωθῶν ἐδῶ τὰ μέχρι σήμερον προκύψαντα χρονολογικὰ δεδομένα. Τὸ Στάδιον εἶναι

87. Τὴν ἀποψιν αὐτὴν διέτύπωσε πρῶτος ὁ Bulle, ὑποστηρίζει δὲ καὶ ὁ E. Fiechter, ἔ. ἀ. σ. 18.

88. Ὑπάρχουν πολλαὶ ὁμοιότητες μεταξὺ τῶν δύο ἀρχικῶν θεάτρων, τῶν Οἰνιαδῶν (4^{ος} αἰών) καὶ τῆς Δωδώνης (ἀρχαὶ 3^{ου}), ὅπως ἡ σκηνὴ μὲ 4 τετραγώνους πεσσούς τῶν αὐτῶν περίπου διαστάσεων, 0.49X0.43μ., ἔναντι 0.45X0.45 τῆς Δωδώνης· ἡ ὀρχήστρα τοῦ θεάτρου τῶν Οἰνιαδῶν ἔχει ἀκτῖνα 7.40μ., ἥτοι τὰ 4/5 τῆς Δωδώνης (9.35μ.), τὸ πλάτος πλαισίου ὀρχήστρας (0.46μ.), πλάτος ὀχέτου (0.60μ.), ὕψ. ἐδωλίων 0.41μ., πλάτ. 0.75μ. Ἀμεσώτεροι ὅμως εἶναι αἱ ὁμοιότητες κατὰ τὴν δευτέραν φάσιν (τέλος 3^{ου} αἰ.), μὲ τὴν προσθήκην εἰς ἀμφότερα τὰ θέατρα λιθίνου προσκηνίου (μορφὴ ἡμικιονίων, μὲ συμφυεῖς πεσσούς, μεταξόνιον προσκηνίου, ἀριθμὸς ἡμικιονίων, γείσον, ὕψος προσκηνίου κ.λ.π.), ἡ ὁποία εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις συνδέεται μὲ τὴν προσωπικότητα τοῦ Μακεδόνα βασιλέως Φιλίππου Ε΄.

89. Τὸ βραδύτερον κατὰ τὰ ἔτη 234/33 εἶχεν ἐπέλθει ἡ ἐξώσις τῆς βασιλικῆς δυναστείας τῶν Μολοσσῶν Αἰακιδῶν. Τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν βλ. παρὰ P. Franke, Die Münzen, σ. 281 καὶ ὑποσ. 38.

90. Σχετικῶς εἰς τοὺς γενεαλογικοὺς μύθους τῶν Μολοσσῶν.

91. Τὸ γεγονός τοῦτο ὑπῆρξεν ἡ ἀφορμὴ νέας ἀκμῆς τῆς πόλεως (Πολύβ. XXI 29,9, Στράβ. VII 7,6). Περὶ τῶν μνημείων τῆς πόλεως βλ. Πολύβ. XXI 27,2, XX 30,9, T. Liv. XXXVIII 5,2, Διον. Ἀλικ. I 50,4, Πολύβ. VIII 52, Καλλιμ. 29, Plin. NH XXXV 36. Πρβλ. καὶ Hirschfeld REI, στ. 1805-1807, M. Leake, Travels in Northern Greece I, σ. 206-213. P. Leveque, Pyrrhos 1957, σ. 228-252, D. Kienast, RE ἐν Pyrrhos (ἀνάτυπον σ. 18).

92. Ἡ συχνότης τῶν νομισμάτων εἰς τὸ ἱερὸν σημειώνει ἐπίσης ὡς μεγαλύτεραν ἀκμὴν τούτου τὸν 4 - 3^{ον} π.Χ. αἰῶνα· βλ. Εἰρ. Βαρούχα, ΠΑΕ 1955 σ. 180.

άσφαλως μεταγενέστερον τοῦ ἔτους τῆς καταστροφῆς τοῦ ἱεροῦ καὶ τοῦ θεάτρου ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν (219 π.Χ.), σύγχρονον δὲ ἢ καὶ νεώτερον τῆς ἐπὶ Φιλίππου Ε΄ ἀνοικοδομήσεως τοῦ ἱεροῦ περὶ τὸ τέλος τοῦ 3^{ου} αἰ. καὶ τοῦ θεάτρου, μὲ τὴν προσθήκην τῶν παρασκηνίων, τοῦ προσκηνίου, τῶν ἐκατέρωθεν προπύλων καὶ τῶν ἀναλημμάτων τῶν ἀνδῆρων πρὸ τῶν πυργοειδῶν ἀναλημμάτων τοῦ κοίλου, διότι τὰ ἐδῶλια τοῦ Σταδίου ἐδράζονται ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ ἀνδῆρου, τοῦ ὁποίου ἡ κατασκευὴ περὶ τὸ τέλος τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰ. ἐπέφερε τὴν μεταβολὴν τῶν λιθίνων κλιμάκων ἐξωτερικῶς τῶν ἀναλημμάτων.⁹³ Ἐντὸς τῶν τεχνητῶν ἐπιχώσεων τούτων, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἀργοὺς λίθους καὶ λατύπην, ἀνευρέθη τὸ μνημονευθὲν (ἀνωτ. σ. 31) χαλκοῦν νόμισμα τῆς Ἀμβρακίας μὲ παράστασιν ἐπὶ τῆς προσθίας ὀψews κεφαλῆς Διώνης δεξιᾶ, ἐπὶ δὲ τῆς ὀπισθίας βαιτύλου-Ἀπόλλωνος Ἀγυιέως ἐντὸς στεφάνου κοτίνου καὶ ἐπιγραφὴν A-M-B-P. Τὸν τύπον τούτου τοῦ νομίσματος κατατάσσει ὁ Franke εἰς τοὺς χρόνους μετὰ τὸ 148 π.Χ.⁹⁴, ὅτε ἡ Ἑπειρος κατέστη τμήμα τῆς ρωμαϊκῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας καὶ τὸ Κοινὸν τῶν Ἑπειρωτῶν ἤρχισε νὰ ἐκδίδῃ ἐκ νέου ἴδιον νόμισμα.⁹⁵ Ὁ Franke εἰς τὴν σπουδαιοτάτην ἐργασίαν του περὶ τῶν νομισμάτων τῆς Ἑπειρου ἀποκλείει τὴν δυνατότητα κοπῆς νομίσματος ὑπὸ τῆς Ἀμβρακίας ἀπὸ τοῦ ἔτους 230 π.Χ., ὁπότε προσεχώρησεν εἰς τὸ Κοινὸν τῶν Αἰτωλῶν, μέχρι τοῦ 189, ὁπότε ἡ πόλις ὑπῆχθη ὑπὸ τοὺς Ρωμαίους.⁹⁶ Ἐπειδὴ δὲ μεταξὺ τῶν ἀμβρακικῶν νομισμάτων τῆς Συλλογῆς Coin Galleries ὑπῆρχον καὶ 71 νομίσματα τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑπειρωτῶν, τὰ ὁποῖα οὗτος χρονολογεῖ εἰς τοὺς μετὰ τὸ 148 π.Χ. χρόνους, συμπεραίνει ὅτι καὶ τὰ ἀμβρακικὰ ἐκόπησαν μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο.⁹⁷

Ἀνωτέρω ὅμως ἀνεύρομεν, κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ θεάτρου, νέα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ Ἀμβρακία προέβη εἰς τὴν κοπὴν νομισμάτων διαφόρων τύπων καὶ πρὸ τοῦ 168 π.Χ. (ἀνωτ. σ. 33, ὑποσ. 70), ὁ δὲ ἀρχικὸς τύπος τῆς Διώνης-βαιτύλου εἶναι ἀρχαιότερος τῆς Ρωμαϊκῆς κατακτήσεως.⁹⁸ Ὡστε καὶ τὸ ἐντὸς τῶν τεχνητῶν ἐπιχώσεων ὑπὸ τὰ ἐδῶλια τοῦ Σταδίου ἀνευρεθὲν νόμισμα τῆς Ἀμβρακίας δὲν ἀποκλείει τὴν πρὸ τοῦ 168 κατασκευὴν τοῦ Σταδίου, τὸ ὁποῖον ἐπομένως δυνάμεθα νὰ ἐντάξωμεν εἰς τὴν περίοδον τῆς μεγάλης ἀνοικοδομήσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ ἱεροῦ καὶ τοῦ θεάτρου περὶ τὸ τέλος τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος. Τὴν ὑπαρξίν τοῦ Σταδίου πρὸ τοῦ 168 π.Χ. ὑποθέτουν ἐπίσης καὶ μερικαὶ ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαὶ νικητῶν κατὰ τοὺς γυμνικοὺς ἀγῶνας τῶν Ναίων, αἱ ὁποῖαι χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 3^{ου} ἢ ἀρχῶν τοῦ 2^{ου} π.Χ. αἰ. καὶ ἐξῆς.⁹⁹ Τόσον δαπανηρὸν καὶ μεγαλοπρεπὲς ἔργον, ὅσον ἡ κατασκευὴ τοῦ Σταδίου, ἀρμόζει εἰς τὴν μεγάλην οἰκοδομικὴν περίοδον τῶν χρόνων τοῦ Φιλίππου Ε΄, εὐρίσκεται δὲ εἰς ἀντίθεσιν μὲ τὸν πρόχειρον χαρακτῆρα τῶν ἐργασιῶν κατὰ τὴν τρίτην περίοδον τοῦ θεάτρου περὶ τὰ μέσα τοῦ 2^{ου} π.Χ. αἰ., κατὰ τοὺς χρόνους δηλαδὴ τῆς Ρωμαϊοκρατίας, ὅπως καὶ μὲ τὰς πληροφορίας τοῦ Στράβωνος (VII 7,10., ἀνωτ. σ. 34), αἱ ὁποῖαι ἐμφανίζουν τὸ ἱερὸν σχεδὸν ἐγκαταλελειμμένον ὀλίγον πρὸ τῆς μετατροπῆς του εἰς ἀρέναν.

Τέλος, πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἡ ποιότης τῶν λίθων εἶναι ἡ αὐτὴ μὲ τοὺς ἀναλημματικούς τοίχους τῶν δύο ἀνδῆρων πρὸ τοῦ κοίλου, ἡ ἐργασία ἐπιμελὴς, οἱ δὲ ὀρθοστάται ἐπὶ

93. Ἐ. ἀ. σ. 323-327, πίν. 67 V 10-V 51.

94. Περὶ τῶν νομισμάτων τοῦ Κοινοῦ μετὰ τὸ 148 π.Χ. αὐτ. σ. 218-237.

95. Αὐτ. σ. 325-326.

96. Εἰς τὰ νομίσματα αὐτὰ τοῦ Κοινοῦ λείπει τὸ μονόγραμμα τοῦ ἄρχοντος (αὐτ. σ. 327).

97. Φυσικὰ δὲν ἀποκλείεται ἡ ἐπανεκδοσις τοῦ νομίσματος τούτου καὶ μετὰ τὸ 148 π.Χ.

98. Βλ. ἀνωτ. ὑποσ. 64.

τῶν ὁποίων βαίνουν τὰ ἐδῶλια τοῦ Σταδίου, συνδέονται ὀργανικῶς μὲ τὸ ἰσοδομικὸν ἀνάλημμα τοῦ ἀνδῆρου τῶν χρόνων τοῦ Φιλίππου Ε΄. Διὰ τοὺς λόγους τούτους ἡ κατασκευὴ τοῦ Σταδίου, σύγχρονος τῆς δευτέρας οἰκοδομικῆς φάσεως τοῦ θεάτρου, πρέπει νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν προτελευταίαν δεκαετίαν τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος, εἰς τοὺς χρόνους δηλαδὴ τῆς βασιλείας τοῦ Φιλίππου Ε΄.

Σ. Ι. ΔΑΚΑΡΗΣ